

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ
ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ - ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ - ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΑΣ

ΒΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΘΕΜΑ:

"Ο ΓΑΜΟΣ

ΣΤΗ

ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ

ΠΕΡΙΟΔΟ"

ΕΡΩΤΗΣ

Καθηγήτριας Εικόρας Περεινίδης
Καθηγήτριας Νέρας Γουναρίδης

ΕΠΙΜΕΛΗΤΡΙΑ

ΜΙΧΑΛΗ ΠΑΡΕΛΙΚΗ

ΑΜ. 1198029

ΘΒΟΙΟΣ

ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΣ 2023

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ
ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗΣ & ΠΛΗΡΟΦΟΡΗΣΗΣ
ΕΙΔΙΚΗ ΣΥΛΛΟΓΗ «ΓΚΡΙΖΑ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ»

Αριθ. Εισ.: 2800/2
Ημερ. Εισ.: 22-04-2004
Δωρεά:
Ταξιθετικός Κωδικός: ΠΤ – ΙΑΚΑ
2003
ΜΙΧ

Αφιερωμένο στην

Ελένη Γ. Γκίνη

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ

004000070490

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

1. ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ	2
2. ΠΡΟΛΟΓΟΣ	3
3. ΟΡΙΣΜΟΣ ΓΑΜΟΥ	5
4. ΘΑΛΑΜΕΥΣΗ	8
5. ΜΕΣΑΖΟΝΤΕΣ ΚΑΙ ΠΡΟΞΕΝΙΑ	12
6. ΠΡΟΙΚΑ	14
7. ΜΝΗΣΤΕΙΑ	17
8. Ο ΑΑΪΚΟΣ ΓΑΜΟΣ	23
9. Ο ΒΑΣΙΛΙΚΟΣ ΓΑΜΟΣ	28
10. ΔΙΑΖΥΓΙΟ	37
11. Ο ΕΡΩΤΑΣ ΚΑΙ Η ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ	42
12. ΣΥΖΥΓΙΚΑ ΚΑΙ ΜΗ ΕΓΚΛΗΜΑΤΑ	46
13. ΓΑΜΙΚΑ ΚΩΛΥΜΑΤΑ	53
14. Ο ΓΑΜΟΣ ΩΣ ΔΙΑΒΑΤΗΡΙΑ ΤΕΛΕΤΗ.....	56
15. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	61
16. ΠΑΡΑΘΕΣΗ ΠΗΓΩΝ.....	63
17. ΕΙΚΑΣΤΙΚΟ ΥΛΙΚΟ	84

✦ ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Όπως είναι σε όλους γνωστό η εκπόνηση της διπλωματικής εργασίας απαιτεί μια αρκετά μακρόχρονη διαδικασία μελέτης και συλλογής πληροφοριών προκειμένου να διεκπεραιωθεί σωστά. Προκειμένου, λοιπόν, να φέρουμε σε πέρας επιτυχώς την διπλωματική εργασία με θέμα «*Ο γάμος στη Βυζαντινή Εποχή*», θα μπορούσαμε να πούμε ότι χρειάστηκε αρκετός χρόνος και προσπάθεια για να συλλεχθούν και να επιβεβαιωθούν οι πληροφορίες, να διατυπωθούν σωστά τεκμηριωμένα και να αποδοθούν στον αναγνώστη απλά, κατανοητά και χωρίς να έχει διαστρεβλωθεί η πραγματικότητα.

Σε αυτήν την προσπάθεια, υπήρξαν κάποιοι άνθρωποι οι οποίοι όχι απλά στήριξαν την εργασία αυτή, αλλά με τον τρόπο τους ή έστω με τη προθυμία τους, συνειδητά ή ασυνειδητά προσέφεραν μεγάλη βοήθεια, είτε πρακτική είτε ψυχολογική.

Αρχικά θα ήθελα να ευχαριστήσω ιδιαίτερα τους καθηγητές και επόπτες της διπλωματικής εργασίας, κ. Σταύρο Περεντίδη και κ. Πάρη Γουναρίδη, με τις οδηγίες και τις συμβουλές των οποίων έφερα σε πέρας τη μελέτη αυτή.

Μολονότι η βιβλιοθήκη του Πανεπιστημίου πάσχει από την έλλειψη διαφόρων εγχειριδίων, αυτό δεν εμπόδισε το προσωπικό που εργάζεται στο συγκεκριμένο τμήμα να μου προσφέρει απλόχερα τη βοήθειά του, όχι μόνο στο θέμα της εύρεσης διαφόρων βιβλίων, αλλά και ψυχολογικά.

Το θέμα της διπλωματικής εργασίας θα λέγαμε ότι ήταν αρκετά περίπλοκο, με αποτέλεσμα να διευρύνουμε την αναζήτηση πληροφοριών. Απευθυνθήκαμε, λοιπόν, στον Δικηγορικό Σύλλογο του Βόλου, τα μέλη του οποίου απάντησαν δραστικά στην έκκληση μας για βοήθεια.

Επόμενος σταθμός αναζήτησης πληροφοριών υπήρξε η Εκκλησιαστική Βιβλιοθήκη αλλά και η Λαϊκή Βιβλιοθήκη του Βόλου, όπου με την απλόχερη βοήθεια του προσωπικού τους βρήκαμε ποικιλία χρήσιμων εγχειριδίων.

Τέλος, θα ήθελα να ευχαριστήσω την οικογένεια μου και όσους για όλα αυτά τα χρόνια στάθηκαν δίπλα μου και με υποστήριξαν με κάθε τρόπο, βιώνοντας μαζί μου τις αγωνίες μου, τους προβληματισμούς μου, τις καλές και τις κακές στιγμές μου.

Σε όλους αυτούς τους ανθρώπους ένα θερμό «ευχαριστώ» μέσα από τα βάθη της καρδιάς μου.

✱ ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Είναι αλήθεια πως η ελληνική ιστορία έχει διαγράψει μία περίφημη πορεία μέσα στο χρόνο. Ξεκινώντας από την αρχαία κλασική περίοδο, η οποία σημάδεψε ιδιαίτερα τόσο τα ελληνικά όσο και τα διεθνή δρώμενα, εξελισσόταν διαρκώς και με ταχύτατους ρυθμούς φθάνοντας στο αποκορύφωμά της κατά την βυζαντινή εποχή. Μετά από μια ωφέλιμη περίοδο χαλάρωσης και καθόδου, ο ελληνικός πολιτισμός αναδιοργανώθηκε, αποδεικνύοντας για μια ακόμη φορά ότι το πνεύμα και η πολιτισμική του αξία δεν χάθηκαν ποτέ.

Το ηγετικό πνεύμα, η οξυδέρκεια, η στρατηγική των εκάστοτε αυτοκρατόρων αλλά και το όνειρο δημιουργίας μιας μεγάλης, ανυπέβλητης σε δύναμη και πλούτο αυτοκρατορίας υπήρξαν τα θεμέλια αυτής της περίφημης αυτοκρατορίας. Πράγματι η βυζαντινή αυτοκρατορία υπήρξε το ιδανικό παράδειγμα προς μίμηση για άλλους λαούς και πολιτισμούς καθώς δημιουργήθηκε ένα κλίμα δέους και θαυμασμού προς εκείνη. Σε αυτό βέβαια συνετέλεσαν πολλοί παράγοντες.

Κατά κύριο λόγο, οι εκάστοτε βυζαντινοί αυτοκράτορες επιθυμούσαν να επαναφέρουν τη Βυζαντινή επικράτεια στα όρια που είχε “θέσει” ο Μέγας Αλέξανδρος, αγνοώντας και αδιαφορώντας για το βαθμό δυσκολίας που θα είχε μια τέτοια προσπάθεια. Πράγματι, οι προσπάθειές τους στέφθηκαν με επιτυχία, γεγονός που εξύψωνε στα μάτια όλων τη δύναμη της.

Τα μεγαλεπήβολα όνειρα, όμως, των φιλόδοξων βυζαντινών αυτοκρατόρων δεν ήταν δυνατόν να αρκестούν μόνο στην οριοθέτηση του Βυζαντινού κράτους. Όπως είναι φυσικό, μια μεγάλη σε έκταση αυτοκρατορία, δεν είναι δυνατόν να πάσχει από οικονομική και πνευματική δύναμη. Κύριο μέλημα, λοιπόν, των ιθυνόντων αποτέλεσε η ανάπτυξη όλων εκείνων των βασικών σημείων που θα οδηγούσαν στην πλήρη και σωστή εικόνα της βυζαντινής αυτοκρατορίας.

Ιδιαίτερη βαρύτητα δόθηκε στον οικονομικό τομέα αφενός γιατί οι συχνοί πόλεμοι απαιτούσαν μεγάλη οικονομική ενίσχυση, αφετέρου γιατί οι βυζαντινοί αυτοκράτορες αγαπούσαν τη χλιδή, τον πλούτο και την άνετη ζωή. Επιθυμώντας να δημιουργήσουν μια παντοδύναμη οικονομικά αυτοκρατορία χρησιμοποίησαν κάθε δυνατό μέσο για να επιτύχουν το στόχο τους.

Συνέπεια της οικονομικής ανάπτυξης του βυζαντινού κράτους δεν ήταν άλλη από την συνεχόμενη εξέλιξη όλων των τομέων που επηρεάζονταν έμμεσα ή άμεσα από την οικονομία. Η βυζαντινή κοινωνία, μολονότι βρισκόταν συνεχώς σε εμπόλεμη

κατάσταση και περιέκλεισε στα σύνορα της πλειάδα άλλων λαών και πολιτισμών, κατόρθωσε να διαπρέψει και να δημιουργήσει με μοναδικό τρόπο μια αυτοκρατορία – πρότυπο. Σε αυτό συνέβαλαν, βέβαια, και οι “φήμες” που διαδίδονταν, εσκεμμένα ή μη, μέσα και έξω από τα σύνορά της, δημιουργώντας έτσι ένα κλίμα δέους, θαυμασμού και συνάμα φόβου στο άκουσμά της.

Στην προσπάθειά μας να κατανοήσουμε σε βάθος το πώς δημιουργήθηκε και πως λειτούργησε η συγκεκριμένη παντοδύναμη αυτοκρατορία, θεωρήσαμε σωστό να εντρυφήσουμε στην βυζαντινή κοινωνία και στους τρόπους, τα ήθη, τα έθιμα αλλά και τις αντιλήψεις των ίδιων των κατοίκων. Επιλέξαμε τον γάμο ως θέμα μελέτης καθώς, σε συνδυασμό με την οικογένεια, υπήρξε η «βάση» για τη δημιουργία της Βυζαντινής αυτοκρατορίας.

Μελετώντας τον γάμο και όλες τις πτυχές του, μας δόθηκε η ευκαιρία να δούμε πως οι κάτοικοι της Βυζαντινής αυτοκρατορίας αντιλαμβάνονταν την έννοια της οικογένειας, της συλλογικότητας, αλλά και πως μέσα από αυτήν εξελίσσονται. Μέσα από την μελέτη του γάμου μπορεί, επίσης, κανείς να κατανοήσει πως οι άνθρωποι λειτουργούσαν στην κοινωνική τους ζωή υπό περιορισμούς και θέσεις που γίνονταν, αναγκαστικά ή μη, αποδεκτές από το ευρύτερο κοινωνικό πλαίσιο. Οι διάφορες συντηρητικές απόψεις έρχονται αντιμέτωπες με το εκσυγχρονισμένο σύστημα λειτουργίας του κράτους, και δεν δέχονται καμία αναθεώρηση καθώς θεωρούνται απαραίτητες προκειμένου να διαφυλαχθεί η ηθική και όλες εκείνες οι αρετές που είχε καθιερώσει ως απαραίτητες η Εκκλησία.

Παρακάτω θα μελετήσουμε όσο το δυνατόν πιο διεξοδικά όλα εκείνα τα στάδια που θεωρούνταν απαραίτητα προκειμένου να συναφθεί ένας γάμος στη βυζαντινή κοινωνία. Ξεκινώντας από το στάδιο της *θαλάμεισης* θα οδηγηθούμε αρμονικά στη τέλεση του γάμου, καταλήγοντας και αναλύοντας το διαζύγιο αλλά και τα διάφορα συζυγικά αμαρτήματα, που γίνονταν ακόμα και στη Βυζαντινή κοινωνία.

✦ Ο ΟΡΙΣΜΟΣ ΤΟΥ ΓΑΜΟΥ

Ο γάμος είναι ένα από τα επτά μυστήρια της Ορθόδοξης Εκκλησίας, αλλά και μια από τις πιο σημαντικές διαβατήριες τελετές. Πριν, όμως, ξεκινήσουμε τη μελέτη σχετικά με το γάμο στην Βυζαντινή περίοδο, θεωρήσαμε σωστό να παραθέσουμε και τις απόψεις σημαντικών παραγόντων για το θεσμό αυτό.

Πρώτη η *θρησκευολογία* διατυπώνει την αντίληψή της σχετικά με το γάμο ως εξής : « Με το γάμο επιτυγχάνεται η διαίωνιση του ανθρωπίνου γένους και διαμορφώνεται η τύχη των συναπτόντων αυτών προσώπων, για αυτό ο θεσμός αυτός έρχεται πάντα σε επαφή με την θρησκεία ». Σε όλες τις πρωτόγονες κοινωνίες ο θεσμός του γάμου υπόκειται σε περιορισμούς θρησκευτικής φύσεως, οι οποίοι, σε περίπτωση αθέτησης, έχουν ως αποτέλεσμα η ένωση των δύο φύλων να θεωρείται ως *παραβίαση των θείων θεσμών*, ως *ανόμημα* με ολέθριες συνέπειες για την κοινωνία τους.

Ο γάλλος κοινωνιολόγος E. Durkheim, σε ένα άρθρο που δημοσίευσε στην *Revue Philosophique* το 1895, υποστήριξε ότι ανάμεσα στα δύο φύλα υπάρχει ένα *tabu*, σύμφωνα με το οποίο η γυναίκα είναι φορέας όλων των επικίνδυνων μαγικών δυνάμεων. Μία τέτοια δοξασία, όπως είναι φυσικό, επιδρά αρνητικά στην κοινωνία, περιορίζοντας, κατά κόρον στις πρωτόγονες κοινωνίες, τη σύναψη γάμων.

Μέσα από το περιεχόμενο της Αγίας Γραφής μπορεί να αντληθεί και να διατυπωθεί μία ακόμα θεωρία, σύμφωνα με την οποία, η σύσταση του γάμου ανάγεται : α) στην από της πρώτης δημιουργίας του ανθρώπου διάκριση μεταξύ ανδρός και γυναικός («*καὶ ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὸν ἄνθρωπον, κατ'εἰκόνα Θεοῦ ἐποίησεν αὐτόν· ἄρσεν καὶ θῆλυ ἐποίησεν αὐτούς*»)¹, β) στη πλάση της γυναικός από τη πλευρά του Αδάμ², γ) στην υπό του Θεού ευλογία των πρωτόπλαστων με την ευχή: «*αὐξάνεσθε καὶ πληθύνεσθε καὶ πληρώσατε τὴν γην καὶ κατακυριεύσατε αὐτῆς*»³. Πρόκειται για τρία βασικά στοιχεία που καθιστούν το γάμο ως μια πράξη πνευματική, με την ευλογία του Θεού, η οποία του αποδίδει κα την ιδιότητα του θείου.

1. Γεν. α' 27. Πρβλ. β' 18, Ματθ. ιθ' 4

2. Γέν. β' 21-24, Ματθ. ιθ' 5-6

3. Γέν. α' 27-28. Πρβλ. Γωβίτ η' 6

4. Γέν. θ' 1, κδ' 60, λ' 1, Α' Βασ. α' 6 κ.εξ., Ψαλμ. ρκζ' 3 κ.εξ.

Το πρωταρχικό και πιο ουσιαστικό, όμως, χαρακτηριστικό του γάμου αποτελεί η μονογαμία, και η θεώρηση της πολυγαμίας ως *αμαρτία*. Η ιερότητα του γάμου περιορίζεται μόνο στη αξία της τεκνογονίας⁴, στη σύσταση της οικογένειας και της κοινωνίας και στη διατήρηση της ελπίδας ότι θα εκπληρωθούν στο μέλλον οι επαγγελίες του Θεού. Τέλος, η ένωση των συζύγων με τον γάμο αποτελεί το προεικόνισμα της βασιλείας του Θεού, η οποία διέπεται από αρετή και ηθική.

Σύμφωνα με μια άλλη άποψη, την οποία υποστηρίζει η Δογματική, ο γάμος είναι ένα από τα επτά μυστήρια της Εκκλησίας, η οποία ευλογεί, εξυμνεί, εξαγιάζει, και παρέχει την απαιτούμενη θεία χάρη για την εκούσια συζυγική ένωση ανδρός και γυναικός. Σκοπός του γάμου είναι η αμοιβαία αγάπη, η ειρηνική συνύπαρξη, η πνευματική ανάπτυξη των συζύγων, καθώς και η χαλιναγώγηση των επιθυμιών, η τεκνογονία και η χριστιανική ανατροφή των τέκνων με σκοπό τη διαιώνιση και την αύξηση του ανθρωπίνου γένους και των μελών της Εκκλησίας.⁵

Κατά το Βυζαντινό δίκαιο ο γάμος ήταν «*άνδρός και γυναικός συνάφεια και συγκλήρωσις πάσης ζωῆς, θείου τὲ και ἀνθρωπίνου δικαίου κοινωνία*»⁶. Σύμφωνα με αυτή τη φράση καθιερώνεται η μονογαμία, το αδιάσπαστο της ένωσης, η απαιτούμενη στενότερη ηθική κοινωνία των συζύγων, αλλά και η ισότητα μεταξύ τους. Η Εκκλησία μέσω του γάμου προσπαθούσε να καθιερώσει μια κοινωνία θείου δικαίου, γεγονός το οποίο την εξύψωνε και την καθαγίαζε. Το αποτέλεσμα ήταν η κοινωνία να γίνει αποδεκτή από το νόμο και να στηρίζεται στην *affectio maritalis* (γαμική επιθυμία) και στο *honor matrimonii* (σύστημα ηθικών υποχρεώσεων της κοινής συμβίωσης).⁷

Μελετώντας τις παραπάνω απόψεις, πάντα σύμφωνα με τη γνώμη μας, παρατηρούμε ότι όλες εκλαμβάνουν το γάμο ως μια πράξη ιερή, η οποία φέρει τη θεία χάρη, εξαγιάζει και εξυψώνει εκείνους που συνάπτουν το γάμο, και κυρίως αποσκοπεί μόνο στην τεκνογονία και στην διαρκή προσπάθεια αποφυγής των αμαρτιών. Σε κάθε κοινωνία ο γάμος λαμβάνει εξέχουσα θέση και τιμά τους

5. Θ.Η.Ε, σελ. 205

6. Βασιλικά βιβλ.28, τίτλ.4, θεμ. 1, - Κ. Αρμενόπουλος, Εξάβιβλος βιβλ.Δ', τίτλ.Α, παρ. 1,- Βλ. Ροζ. Ιμβριώτη, Γυναίκα 7

7. L. Brehier, *Civilisation* 7, 10.- Ροζ. Ιμβριώτη, Γυναίκα 7. – Α.Ρ. Kazhdan, *Οικογένεια* 224. – J. Beaucamp, *Le statut* 263, 266, 25.- Πρβ. Ιω. Χρυσόστομος, PG.τ.56, στ.116. – J. Meyendorff, *Marriage* 101

συζύγους, οι οποίοι φαίνεται να τηρούν τη θεία βούληση, αλλά και να αποτελούν τη βάση μιας σωστής και υγιούς κοινωνίας.

Στα επόμενα κεφάλαια θα μελετήσουμε, όσο το δυνατόν πιο διεξοδικά, όλες τις διαδικασίες που τελούνταν προκειμένου να συναφθεί ο γάμος. Πριν από όλα αυτά, όμως, θεωρούμε αναγκαίο να ξεκινήσουμε από την ανάλυση των πιο ουσιαστικών στοιχείων τα οποία στοχεύουν στη διαμόρφωση μιας ισχυρής και ικανής γυναικείας προσωπικότητας, ώστε η κοπέλα να προβεί σε γάμου κοινωνία μεταβαίνοντας κατά κάποιον τρόπο από το στάδιο της ελεύθερης ζωής στην οικογενειακή ζωή, και από το στάδιο της επιτήρησης του πατέρα της σε εκείνο της προσοχής του συζύγου της. Πρόκειται, συνεπώς, για μια από τις σημαντικότερες διαβατήριες τελετές καθώς είναι εμφανή τα σημεία της μετάβασης από το ένα στάδιο στο άλλο.

)

✱ Η ΘΑΛΑΜΕΥΣΗ

Στη Βυζαντινή κοινωνία η αρετή, η ηθική, η σεμνότητα, ήταν τα βασικά χαρακτηριστικά που επιβαλλόταν να διέπουν τη γυναικεία προσωπικότητα. Προκειμένου λοιπόν να ανατραφούν σύμφωνα με τα παραπάνω ιδεώδη αλλά και να διαφυλαχθούν από κάθε πιθανό κίνδυνο, λαμβάνονταν κάποια μέτρα τα οποία και θα αναλύσουμε στη συνέχεια.

Ο χώρος δράσης των έντιμων βυζαντινών γυναικών ήταν αποκλειστικά το σπίτι τους. Μέσα στον περιορισμένο αυτό χώρο έπρεπε να διαπαιδαγωγηθούν αυστηρά οι κόρες, στις οποίες απαγορευόταν ρητά να βγαίνουν από αυτό, παρά μόνο σε εξαιρετικές καταστάσεις φθάνοντας έτσι στην αποδεχόμενη υπερβολή ότι ήταν ιδιαίτερο προσόν τους να μην τις έχει δει ούτε ο ήλιος («*ὅταν ἡ παρθένος ἐν τῷ οἴκῳ τοῦ πατρὸς ἦ, πολλοὶ θέλουσιν αὐτὴν μνηστευθῆναι, ἐπὶ δὲ προέλθῃ, οὐχ' οὕτως ἔχει τιμὴν ὡς ὅτε ἦν κεκρυμμένη*»⁸). Το συναίσθημα της «αιδούς» ήταν από τα κύρια στοιχεία που τις χαρακτήριζε και νοείται ως η αποφυγή κάθε ξένου βλέμματος επάνω τους, είτε αυτό προερχόταν από γυναίκες είτε από άνδρες, καθώς και η ομορφιά τους χωρίς εκείνες να καλλωπίζονται, η αποφυγή συνομιλίας ή, ακόμα, και ο χαιρετισμός σε κάποιο άλλο άτομο ανεξαρτήτου φύλου. Η νοικοκυροσύνη, η αγάπη τους προς τους αδύναμους και τους φτωχούς, αλλά κυρίως προς τον αυτοκράτορα, η πλήρης υπερνίκηση των παθών, και, τέλος, η χαμηλόφωνη ομιλία και η απουσία του χαμόγελου από το πρόσωπό τους τις καθιστούσε άξιες προς γάμο.⁹

Αξίζει να τονίσουμε εδώ ότι οι κοπέλες δεν εμφανίζονταν ούτε σε όσους επισκέπτονταν το σπίτι τους, αλλά ούτε και τον μνηστήρα επιτρεπόταν να δουν παρά μόνο την ημέρα του γάμου. Σχετικά με τα παραπάνω ο Ιωάννης ο Χρυσόστομος αναφέρει «*τὸν ἅπαντα θαλαμευόμενῃ ἢ κόρῃ χρόνον, μηδέποτε τὸν νυμφίον ἐωρακυῖα ἀπὸ τῆς πρώτης ἡμέρας οὕτω ποθεῖ καὶ στέργει ὡς σῶμα οικεῖον*», και «*ἀνθρώπων μηδέποτε ὀφθέντι μηδέ γνωσθέντι καὶ τὴν θυγατέρα τὴν ἑαυτῶν καὶ προῖκα χρημάτων πολλῶν ἐγχειτίζομεν*».¹⁰

8. Θεόδωρου Στουδίτη, PG, 99, 857

9. Βίος Ταρασίου, σελ. 421, 34-35.-J. Beaucamp, Le statut, 19-21, 29.Σπ. Λάμπρος, Γυνή 272. – A.Laiou, Marriage 92.-A.KAZHDAN-A.EPSTEIN, Βυζ.Πολιτ., σελ. 162

10. Ιωαν. Χρυσοστόμου, PG, 51, 230

Σε αυτό το σημείο διαπιστώνουμε, ότι εκτός από τη σεμνότητα, οι παραπάνω όροι προσπαθούν με κάθε τρόπο να διαφυλάξουν ένα ακόμη χαρακτηριστικό της άξιας προς γάμο κοπέλας, την *παρθενία*. Η υπερνίκηση κάθε πόθου και η αποφυγή της ακολασίας προσδίδει στη νέα κοπέλα κύρος και την καθιστά άξια επαίνου από τον κοινωνικό της περίγυρο. Αντιθέτως, όσες υπέκυψαν στην τυραννία της σάρκας ψέγονται και εξισώνονται με τις ιερόδουλες, έστω και αν η ακολασία περιοριζόταν στον καλλωπισμό τους για χάρη του συζύγου τους, ή φορούσαν διάφορα κοσμήματα, που σήμερα θεωρούνται απαραίτητα για μια γυναίκα. Και πάλι ο Ιωάννης ο Χρυσόστομος διατυπώνει την άποψή του σχετικά με αυτά ως εξής: «*ὅταν γαρίδης παρθένον κατακλωμένην ἐν τοῖς ἱματίοις, σύρουσαν τοὺς χιτῶνας... Διαθρυπτόμενην ἐν τῇ βαδίσει, καὶ διὰ φωνῆς καὶ διὰ ὀμμάτων... ὄυ μετὰ πορνευομένων αὐτὴν ἀριθμήσεις γυναικῶν;*»¹¹. Για τις έντιμες έπλεκε το εγκώμιό τους και τις εξύψωνε λέγοντας: «*διὰ ταῦτα σε μακαρίζομεν, διὰ ταῦτα σε θαυμάζομεν ὅτι πάντων ἀπαλλαγείσα τούτων καὶ ἐν τούτῳ τὴν νεκρωσιν ἐπεδείξω τῷ μέρει, οὐχ ὠραϊζομένη, ἀλλὰ νεανιευομένη, οὐ καλλωπιζομένη, ἀλλ' ὀπλιζομένη*»¹². Επίσης, σύμφωνα με τους παραπάνω όρους, φαίνεται πως θεωρούσαν αναγκαίο η νέα να χρίζει τέτοιας προσοχής και προστασίας από τα αδιάκριτα βλέμματα, όπως ακριβώς τα βλέφαρα προστατεύουν την κόρη του ματιού.¹³

Δεν ήταν, όμως, μόνο ο Ιωάννης ο Χρυσόστομος που είχε αυτές τις απόψεις αλλά και το βυζαντινό δίκαιο τις υποστήριζε, αντιμετωπίζοντας τις γυναίκες ως μια *ειδική κοινωνία* ως άτομα που έχριζαν κηδεμονίας, ανίκανα να αντιμετωπίσουν μεγάλα αδικήματα, αδύναμα να συγκρατήσουν την επιθυμία τους για τις σαρκικές απολαύσεις, γεγονός που τις καθιστούσε κατώτερα όντα, άνευ νοητικών ικανοτήτων. Η ανάμειξή τους στη δημόσια και πολιτική ζωή θεωρούνταν ύβρις, ενώ επιβαλλόταν ο εγκλεισμός τους στο γυναικωνίτη του σπιτιού τους υπό την στενή επιτήρηση των ευνούχων.¹⁴

11. Ιωαν. Χρυσοστόμου, PG, τ. 52, στ. 566

12. Ιωαν. Χρυσοστόμου, PG, τ. 52, στ. 566. – Πρβ. Γρ. Ναζιανζηνός, «*Κατὰ καλλωπιζομένων γυναικῶν*» και ιδιαίρως στ. 1-14, 23-24, 227-242, 225-262

13. Α. Βακαλούδη, Καλλιστεία και γάμος στο Βυζάντιο, σελ.34

14. Α. Rambaud, Etudes 245.- L. Brehier, Civilisation 10. Α.Κιουσοπούλου, Ο Θεσμός 118

✓ Η ζωή των κοριτσιών όπως παρατηρούμε ήταν αρκετά περιορισμένη με αποτέλεσμα να μην λαμβάνουν μέρος ακόμα και σε θέματα σχετικά με την επιλογή του μέλλοντα συζύγου. Υπεύθυνος σύμφωνα και με την ιουστινιάνεια νομοθεσία για το ζήτημα του γάμου ήταν ο πατέρας, του οποίου η συγκατάθεση ήταν απαραίτητη για τη τέλεση του και έλεγαν περί αυτού ότι «*νυμφευμάτων μὲν τῶν ἑμῶν πατὴρ ἑμὸς μέριμναν ἔξει κουκ ἑμὸν κρίνει τάδε*»¹⁵. Η κοπέλα αδυνατούσε να εκφέρει άποψη σχετικά με τον επιλεγόμενο σύζυγο και σε περίπτωση που εκείνη αρνούταν να τον νυμφευθεί, ο άμεσος τρόπος προκειμένου να την μεταπείσουν ή, μάλλον, να την εκβιάσουν ήταν η κατάρα του πατέρα της, στην οποία δινόταν ιδιαίτερη βαρύτητα. Όμως υπήρχαν και οι εξαιρέσεις όπου η κοπέλα μπορούσε να αρνηθεί το γάμο χρησιμοποιώντας ως αιτιολογία ότι ο μνηστήρας της είναι αισχρός ή ανάξιος.¹⁶ Μόνο αυτή η δικαιολογία γινόταν αποδεκτή και κατά συνέπεια ο γάμος δεν πραγματοποιούταν. Στην αδυναμία επιλογής του συζύγου έπαιζε σημαντικό ρόλο και η κατάλληλη ηλικία για γάμο που θεωρούνταν το δέκατο τέταρτο έτος για τα αγόρια και το δωδέκατο για τα κορίτσια κατά το οποίο ήταν εύλογο να μην έχουν ολοκληρωμένη άποψη.¹⁷

Ωστόσο, πρέπει να σημειωθεί, ότι οι Βυζαντινοί πίστευαν πως η ηλικία των συζύγων έπρεπε να είναι ανάλογη, άποψη που αντικατοπτρίζεται σε ένα σατυρικό ποίημα του ΙΣΤ΄ αιώνα : «*Περί του γέροντος νά μην πάρει το κορίτσι*».¹⁸ Η εμφανής διαφορά ηλικίας αποτελούσε αντικείμενο αρνητικών σχολίων τόσο από το κοινωνικό περίγυρο όσο και από την ποίηση, τη λογοτεχνία, κ.α. Παρόλο, όμως, που η μεγάλη διαφορά ηλικίας των συζύγων δεν ήταν εύκολα κοινωνικά αποδεκτή, εν τούτοις υπάρχουν περιπτώσεις όπου νεαρές φτωχές κοπέλες παντρεύονταν μεγάλους πλούσιους κυρίως εξαιτίας των πλούσιων αντιπροϊκων που προσέφεραν. Και πάλι, όμως, σατιρίζονταν τέτοιου είδους γάμοι και με το προαναφερθέν ποίημα αλλά και με ένα άλλο του Θεόδωρου Πολυδώρου, το οποίο λέει τα εξής : «*Αμάραντος ή γέροντος έρωτες*».¹⁹ Τέλος, πρέπει να επισημανθεί ότι υπήρχαν και ελαστικά όρια ηλικίας γάμου τα οποία δεν επέτρεπαν στον άνδρα να παντρευτεί αν έχει ξεπεράσει το

15. Ευρυπίδου, Ανδρομάχη, 987

16. Πανδέκται, 2, 3, 1, 12, 1

17. Δημ. Αποστολόπουλος, Ανάγλυφ. Μιας τέχνης Νομικής, σελ. 47

18. A. Laiou, Marriage, 96

19. Φ. Κουκουλές, Βυζαντινός Βίος, Δ΄, σελ. 78

εβδομηκοστό (70^ο) έτος της ηλικίας του, και στη γυναίκα αν έχει ξεπεράσει το εξηκοστό (60^ο).²⁰

Το κλίμα μέσα στο οποίο ανατρέφονταν και διαπαιδαγωγούνταν οι κοπέλες ήταν πολύ αυστηρό, και επιπλέον χαρακτηριζόταν από έντονη δεισιδαιμονία και θρησκοληψία σε βαθμό τέτοιο που ακόμα και οι πιο απλές δραστηριότητες ήταν απαγορευμένες. Η ζωή τους, η κάθε κίνηση και πράξη τους επιβαλλόταν να είναι ιδιαίτερα προσεγμένη, με αποτέλεσμα οι ίδιες να προτιμούν τη σιωπή. Μήπως, όμως, τόσοι πολλοί κανόνες εγκλώβιζαν τις κοπέλες και δεν αποσκοπούσαν μόνο στη προφύλαξη τους; Μήπως απέβλεπαν στο γενικότερο περιορισμό τους όχι μόνο γιατί θεωρούνταν επικίνδυνα άτομα, αλλά και γιατί συνέφερε τον ανδρικό πληθυσμό, που επιθυμούσε να είναι κύριος όλων και επεδίωκε με αυτόν τον τρόπο να επιβεβαιώσει την ισχύ του;

Όλες αυτές οι προσπάθειες αφενός είχαν ως απώτερο σκοπό να προετοιμάσουν την κοπέλα τόσο για την επερχόμενη μετάβασή της από την άγαμη στην έγγαμη ζωή και αφετέρου την κοινωνική υπεροχή του άνδρα μέσα στο βυζαντινό περιβάλλον.

20. Φ. Κουκουλές, Βυζαντινός Βίος, Δ', σελ. 78

✱ ΟΙ ΜΕΣΑΖΟΝΤΕΣ ΚΑΙ ΤΑ ΠΡΟΞΕΝΙΑ

✓ Όπως ειπώθηκε παραπάνω, η ηλικία γάμου είχε προκαθοριστεί στο δέκατο τέταρτο έτος για τον άνδρα και στο δωδέκατο για τη γυναίκα. Όταν λοιπόν οι γονείς έβλεπαν ότι τα παιδιά τους ήταν στην κατάλληλη ηλικία να παντρευτούν προέβαιναν στις αναγκαίες ενέργειες για την εύρεση γαμπρού ή νύφης. Κατά το πλείστον, σε όλες τις προσπάθειες αυτές σημαντικό ρόλο διαδραμάτιζαν οι βοηθοί, οι ονομαζόμενοι *μεσάζοντες* ή *μεσολαβούντες* ή *μεσιτεύοντες*, άνθρωποι κατώτερης κυρίως καταγωγής που βασική τους απασχόληση ήταν τα προξενιά. Συχνά τους συναντάμε και ως *προξενούντες* ή *προξενηταί* ή *αι προξενήτριαι* ή *κουκουσουργαι*.²¹ Εκείνοι προσπαθούσαν να βρουν το κατάλληλο γαμπρό ή τη νύφη πάντα όμως έναντι κάποιας χρηματικής αμοιβής. Σχετικά με αυτό ο Κεκαυμένος στο Στρατηγικό του αναφέρει : «Και δούς (ὁ γαμβρός) αὐταῖς ὧν χρήζουσι, πέμπει ἑπαγγελλόμενος μεγάλα, εἰ προξενήσουσιν αὐτῶ γυναικα καλήν· αἱ δὲ τὴν κρείττονα ἑπαγγέλονται, προμεμισθωμένοι δ' ὄντες παρά γυναικός εἰς τοῦτο, ἀπελθοῦσαι πρὸς αὐτήν, εὐρομέν σοί φασί, οἷον ἤθελες, ἀπόλαυσον τῶν αγαθῶν αὐτοῦ». ²²

Το ρόλο των μεσαζόντων αναλάμβαναν άτομα μεγάλης ηλικίας, και παλαιότερα, γυναίκες που ανήκαν στην τάξη των παρθένων, όπως αφήνει να εννοηθεί και ο Βασίλειος ο Μέγας, ο οποίος λέει : « *Επίψογον το παρθένον γάμου προμνήστριαν γίνεσθαι*». ²³ Προκειμένου να επιτύχουν το σκοπό τους οι προξενήτρες, περιέγραφαν τα προσόντα του μέλλοντα γαμπρού ή της νύφης επαινώντας κυρίως το κάλος, τη καλή καταγωγή, την ηλικία, αλλά και τη προίκα. ²⁴ Πολλές φορές προκειμένου να επιτύχουν το επιθυμητό αποτέλεσμα, έδειχναν στον υποψήφιο γαμπρό εικόνα της νύφης γεγονός, όμως, που δεν πιστοποιείται και για τις κοπέλες των κατώτερων κοινωνικών τάξεων.

21. Φ. Κουκουλές, Βυζαντινός Βίος, Δ', σελ. 79

22. Φ. Κουκουλές, Βυζαντινός Βίος, Δ', σελ. 79.- Θ.Καρζή, Η γυναίκα στο Μεσαίωνα, σελ.218-9

23. Κεκαυμένου, Στρατηγικόν, 56.-Χρυστοστόμος, PG 51, 233, 61,117

24. PG, 30, 713

Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί το περιστατικό στο οποίο ο αυτοκράτορας Ηράκλειος, πιεζόμενος από το Χοσρόη, κατέφυγε στο τέχνασμα της γαμικής συμμαχίας : «εις το τελεσφορώτερον όπλον της Βυζαντινης διπλωματίας, εξάγων και θέτων υπό τά όμματα του συμμάχου την εικόνα της θυγατρός του Ευδοκίας».²⁵

Όπως προαναφέρθηκε, οι προξενήτρες, λάμβαναν κάποια χρηματική αμοιβή, η οποία ισούται με το 20% της προίκας²⁶ προκειμένου να φέρουν σε πέρας το έργο που τους είχε ανατεθεί. Επειδή προφανώς το ζήτημα της αμοιβής είχε δημιουργήσει ποικίλα προβλήματα, οι νόμοι κανόνισαν το ζήτημα αυτό ως εξής: « Η διάταξις βούλεται τον προξενούντα γάμον μάλιστα μέν μηδέν όλως λαμβάνειν, εί δε και συνεφώνησε, μή υπέρ την εικοστήν μοϊραν τής προικός και της προγαμιαίας δωρεᾶς επιζητεϊν».²⁷ Το ανώτερο ποσόν που μπορούσε κάποιος να πληρώσει στις προξενήτρες δεν υπερέβαινε τις δέκα λίτρες χρυσού.²⁸

Τέλος, εφόσον οι γονείς και των δύο πλευρών συμφωνούσαν, ως πιστοποίηση της συμφωνίας αντάλλασσαν *εγκόλπια* η πράξη αυτή θεωρούνταν «*συμφωνία αμετάτρεπτος και γάμος στερεωμένος*».

25. Χρυσόστομος, PG, 51, 240, 62, 390. – Αλεξίου Κομνηνού, Ποίημα παραινετικόν, CG, 532

26. Νικηφόρος 16. 9-17

27. Παν.Κρήτης, Αφιέρωμα στον Νίκο Σβωρόνο, σελ.

28. Σύνοψις 28, 4, 1, 270, -Βασιλικά, 54, 15, 4

✱ ΠΡΟΙΚΑ – ΠΡΟΙΚΟΣΥΜΦΩΝΑ

Όπως προαναφέραμε, προκειμένου να ολοκληρωθεί η συμφωνία σχετικά με το γάμο, σημαντικό ρόλο έπαιζε και η προίκα που δινόταν από την πλευρά της νύφης. Ο συνδυασμός της κοπέλας που έχει όλα τα προσόντα να νυμφευθεί και η πλούσια προίκα που τη συνόδευε, δημιουργούσαν την εικόνα της ιδανικής συζύγου που ήταν περιζήτητη.

Η προίκα αποτελούσε το πιο επίμαχο σημείο της συμφωνίας, μια συνήθεια διαχρονική που διατηρείται ως τις μέρες μας. Πριν από όλα πρέπει να πούμε ότι και αυτό το ζήτημα το διαχειρίζονταν οι γονείς οι οποίοι θεωρούσαν τη προίκα ως δώρο προς το γαμπρό, προκειμένου να βοηθηθεί στη συντήρηση της οικογένειάς του. Επίσης, θα πρέπει να αναφέρουμε ότι οι βυζαντινοί γάμοι γίνονταν είτε *εγγράφως*, με προικώα συμβόλαια, είτε *αγράφως*. Σύμφωνα με τον Ιουστινιανό, όποιος ανήκε σε ανώτερη κοινωνική τάξη μέχρι και συγκλητικός ή ιλλούστριος, δεν επιτρεπόταν να συνάψει γάμο αν δεν συνέτασσε προηγουμένως συμβόλαια προίκας και προγαμιαίας δωρεάς. Οι στρατιώτες και οι έμποροι είχαν δικαίωμα να μην συνάψουν συμβόλαια δηλώνοντας την επιθυμία τους στον έκδικο, ο οποίος συνέτασσε σχετικό πρακτικό. Τέλος, οι γεωργοί και, γενικότερα, όσοι ανήκαν στα χαμηλότερα κοινωνικά στρώματα, μπορούσαν να συνάψουν γάμο χωρίς τα συγκεκριμένα συμβόλαια.²⁹

Όπως προαναφέρθηκε, αρμόδιοι για το ζήτημα της προίκας ήταν οι γονείς, οι οποίοι, γνωρίζοντας πόσο αναγκαία ήταν η προίκα έσπευδαν από νωρίς να την προετοιμάσουν, έτσι ώστε η κόρη τους να είναι κατάλληλα προετοιμασμένη για τον επερχόμενο γάμο της. Επιπλέον, στο γεγονός ότι η προίκα ήταν απαραίτητο συνοδευτικό στοιχείο της νύφης οι γονείς θεωρούσαν προσβολή την αδυναμία παροχής της. Σαφώς, όμως, δεν έλειπαν και οι περιπτώσεις όπου, λόγω εξαιρετικής πενίας την προικοδότηση αναλάμβαναν μονές και εκκλησίες, πραγματοποιώντας κατά αυτόν τον τρόπο το θέλημα του θεού.

Τέλος, δεν σπανίζουν και οι περιπτώσεις, στις οποίες οι νέοι παντρεύονται άπρικοι, είτε λόγω πενίας, είτε, σε πολλές περιπτώσεις, λόγω εξαπάτησης, καθώς οι γονείς της νύφης τους είχαν υποσχεθεί προίκα, την οποία ποτέ δεν έλαβαν. Από την άλλη πλευρά, υπήρχαν και οι περιπτώσεις στις οποίες, εμφανίζονται προικοθήρες,

29. Φ. Κουκουλές, Βυζαντινών Βίος, Δ', σελ. 83-86

που εκμεταλλεύονταν τόσο το αίτημα της απαιτούμενης προίκας, όσο και το δικαίωμα να την αυξήσουν ανάλογα με την κοινωνική τους θέση.³⁰

Τα συμβόλαια που υπογράφονταν ήταν γνωστά ως *προικοσύμφωνα*, *προικοσυμβόλαια* ή *άκτα νυμφαγωγίας*, και θεωρούνταν συνέχεια των αρχαίων γαμήλιων συμφώνων.³¹ Υπεύθυνος για τη σύνταξη αυτών ήταν ο *νοτάριος*, συμβολαιογράφος, ο οποίος ενώπιον τριών τουλάχιστον αξιόπιστων μαρτύρων, άρχιζε τη συγγραφή των συμβολαίων επικαλούμενος πολλές φορές το όνομα της Παναγίας, του Ιησού και πολλών άλλων αγίων.

Το περιεχόμενο των προικοσυμφώνων αυτών, αναφερόταν σε οτιδήποτε δινόταν στον γαμπρό. Η προίκα δεν περιείχε μόνο χρυσά νομίσματα και φορέματα, αλλά και διάφορα άλλα, όπως κοσμήματα, ακίνητα, οικιακά έπιπλα και αντικείμενα, και πολλές φορές, ζώα και δούλους, στην περίπτωση που ο πεθερός τα είχε επειδή ανήκε σε κάποια ανώτερη κοινωνική τάξη.

✓ Πρέπει να σημειωθεί εδώ, ότι η προίκα δινόταν όχι μόνο από την πλευρά της νύφης, αλλά και του γαμπρού, η οποία είναι γνωστή ως *υπόβολον* ή *θεώρετρον*, και ισάζια σε τιμή με εκείνη της νύφης.³² Οι γονείς του γαμπρού όφειλαν να προικοδοτήσουν τον γιο τους με χρήματα και κτήματα, την κυριότητα των οποίων κατείχε η νύφη, προς εξασφάλισή της σε περίπτωση θανάτου του συζύγου της, όχι όμως και όταν συνάψει δεύτερο γάμο, οπότε και χάνει την συγκεκριμένη περιουσία. ✓

Μολονότι ο Φ. Κουκουλές θεωρεί ταυτόσημες τις δύο αυτές έννοιες του *υπόβολου* και του *θεώρετρον*, η Αν. Βακαλούδη, τις διαχωρίζει θεωρώντας ότι το πρώτο αναφέρεται αποκλειστικά στην περιουσία του συζύγου, ο οποίος διατηρεί την κυριότητα και μετά το γάμο, ενώ το δεύτερο αφορά στο “δώρο” που δινόταν στη νύφη «*δια τὴν τιμὴν τῆς παρθενίας*».³³ Επομένως, προσπαθώντας να αποφύγουμε τη σύγκριση και την προσπάθεια ανεύρεσης της επικρατέστερης άποψης, καταλήγουμε στο συμπέρασμα ότι, ανεξαρτήτως των παραπάνω, *υπόβολον* και *θεώρετρον*, αποτελούν όρους που αναφέρονται αποκλειστικά στην προίκα του γαμπρού

30. Φ. Κουκουλές, Βυζαντινών Βίος, Δ', σελ. 83-86

31. Φ. Κουκουλές, Βυζαντινών Βίος, Δ', σελ. 86

32. Φ. Κουκουλές, Βυζαντινών Βίος, Δ', σελ. 86. - R. J. Macrides, Justice in Byzantium, σελ. 277

33. Α. Βακαλούδη, Καλλιστεία και γάμος στο Βυζάντιο, σελ. 43

Παραπάνω εξετάσαμε συνοπτικά, αλλά, πιστεύουμε, αρκετά ικανοποιητικά το θέμα της προίκας, σε ότι αφορά τους λαϊκούς γάμους. Αναφορικά στους βασιλικούς, το συγκεκριμένο ζήτημα δεν διαφέρει πολύ από εκείνο του λαϊκού γάμου, εκτός αν ληφθεί υπόψη το μέγεθος της προίκας, που υπερβαίνει κατά πολύ εκείνο των κατώτερων τάξεων. Οι ‘‘κανόνες’’ προικοδότησης σε γενικά πλαίσια παραμένουν οι ίδιοι, είτε πρόκειται για τους λαϊκούς είτε για τους αυτοκράτορες.

Αξίζει να σημειωθεί, όμως, ότι υπάρχει ένα ιδιαίτερο σημείο, στο οποίο μπορεί κανείς να συμπεράνει πόσο ο πλούτος, και, κυρίως, η φήμη της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, ενίσχυαν το γόητρο της σε άλλες περιοχές. Πιο συγκεκριμένα, όταν κάποια κοπέλα στελνόταν ως νύφη σε ξένη αυλή, μολονότι μπορεί η προίκα της να ήταν μικρή, ωστόσο η βυζαντινή καταγωγή της, αφενός την καθιστούσε περιζήτητη, αφετέρου, αυτόματα, η προίκα, φάνταζε πλούσια και ανεκτίμητης αξίας. Η Βυζαντινή αυτοκρατορία, κατόρθωσε να διατηρήσει τη μεγαλοπρέπεια, τον πλούτο, την δύναμη και, προπαντός, τη φήμη της, ακόμα και στις δυσκολότερες περιόδους, με αποτέλεσμα να προσπαθεί επιτυχώς, άμεσα (π.χ. εδαφικές κατακτήσεις) ή έμμεσα (π.χ. σύναψη γαμικών συμμαχιών), να επιβληθεί, σε περιοχές που βρίσκονταν έξω από τα σύνορά της.

✱ Η ΜΝΗΣΤΕΙΑ

✓ Όπως, είπαμε και σε προηγούμενο κεφάλαιο, η σύναψη του γάμου είναι καθήκον αποκλειστικά και μόνο των γονιών. Εκείνοι διεξάγουν όλες τις ενέργειες αναφορικά με το γάμο, και κυρίως με την απόφαση για το ποιους, από τους προτεινόμενους, θα είναι ο κατάλληλος σύζυγος για τη κόρη τους. Εφόσον, λοιπόν, επιλεγθεί ο μέλλοντας σύζυγος, και πριν συναφθεί ο γάμος, οι γονείς επικυρώνουν τη συμφωνία σχετικά με αυτόν μέσω της μνηστείας, η οποία θεωρείται και το προκαταρκτικό στάδιο του γάμου.

Πιο συγκεκριμένα, δεν πρόκειται για ολοκληρωμένο αρραβώνα, ιδιαίτερα όταν η ηλικία των μνηστευμένων δεν είναι η επιτρεπόμενη, δηλαδή, κάτω του έβδομου (7^{ου}) έτους. Σε πολλές, όμως, περιοχές της βυζαντινής αυτοκρατορίας οι κάτοικοι αρραβώνιαζαν τα παιδιά τους σε πολύ μικρότερες ηλικίες υπογράφοντας γαμήλια συμβόλαια και υπόβολα, όπως όριζαν και οι παλαιότεροι νόμοι. Στις *Νεαρές* όμως των Λέοντα Στ' και Αλεξίου Α' Κομνηνού, η συγκεκριμένη μνηστεία θεωρούνταν ως πράξη μη ιερολογημένη, ως «ατελή μνηστεία».³⁴ Πολύ συχνά, η μνηστεία συναντάται και με τον όρο *δεσμός*, όταν οι μνηστευμένοι είναι ανήλικοι, και πιστοποιεί τη συμφωνία του γάμου με «*δεσμωτικά χαρτιά*» ή «*δεσμωτικά έγγραφα*»³⁵, στα οποία ορίζονται και οι ποινές σε περίπτωση διάλυσης αυτού.

Αρχικά η μνηστεία περιελάμβανε μόνο την συναίνεση των γονέων και τη γραφή των συμβολαίων προκειμένου να θεωρηθεί τέλεια, αργότερα, όμως, θεωρήθηκε αναγκαίο να περιληφθεί η ιερολογία και η πομπή, προφανώς για να κατοχυρωθεί το αδιάλυτο.³⁶ Κατά τη τέλεση του μυστηρίου του αρραβώνα δινόταν δακτυλίδι και οι μνηστευόμενοι αντάλλασσαν το «*φίλιον φίλημα*»³⁷. Μαρτυρία σχετικά με την ύπαρξη του δακτυλιδιού μας δίνεται από τον Ιωάννη Χρυσόστομο, ο οποίος αναφέρει ότι ο Παύλος «*έλαβε τον αρραβωνα, εβάσταξεν τον δακτύλιον και περιέφερεν*».³⁸

34. Φ. Κουκουλές, *Βυζαντινών Βίος*, Δ', σελ.81

35. *Ζέπος*, JGR, Α', 323-24

36. Βακαλούδη Αν., *Καλλιστεία και Γάμος*, σελ.39

37. Βασιλικά, βιβλ.28, τίτλ.3, θεμ.16.-Φ.Κουκουλές, *Βυζ. Βίος*, Δ',σελ.81.- Α.Ρ.Καζhdan, *Οικογένεια*, σελ.226

38. Ιω. Χρυσόστομος, PG,τ.52, στ.409

Ωστόσο, υπάρχουν και μαρτυρίες, βάσει των οποίων τα τρία συμβολικά αντικείμενα του αρραβώνα ήταν το *δακτυλίδι (δακτύλιον)*, ο *ορμίσκος* και η *ράβδος*³⁹

Σύμφωνα με τους νόμους της Κύπρου, ο μέλλοντας γαμπρός προκειμένου να συνάψει τον αρραβώνα έπρεπε να ορκιστεί στα άγια ότι δεν είχε μνηστευθεί άλλη κοπέλα και ότι κανένα κώλυμα γάμου δεν υπήρχε, γεγονός που το πιστοποιούσαν δύο μάρτυρες. Βάσει της παράδοσης, ήταν απαραίτητο να κηρυχθεί στη εκκλησία τρεις φορές ο γάμος προκειμένου να γνωστοποιηθεί τυχόν κώλυμα. Ως εγγύηση της συμφωνίας ανταλλάσσονταν *εγκόλπια*, μικροί άγιοι ή σταυροί. Πρέπει να επισημανθεί σε αυτό το σημείο ότι ο αρραβώνας μπορούσε να γίνει απόντος του μνηστήρα, δια μέσου τρίτου προσώπου ή επιστολής, και στη περίπτωση αυτή, όπως φαίνεται και από τις Νεαρές του Λέοντος του Σοφού και του Βοτανειάτου, ήταν αναγκαίο να επακολουθήσει ιερή ευλογία.⁴⁰

Μετά την τέλεση του αρραβώνα ο γαμπρός είχε, πλέον, το δικαίωμα να εισέρχεται ελεύθερα στο σπίτι των πεθερικών, και, σε πολλές περιπτώσεις, βάσει αρχαϊκών εθίμων, έμενε σε αυτό.⁴¹ Κατά τη διάρκεια του αρραβώνα ο μνηστευμένος έκανε τις απαραίτητες προετοιμασίες για την αποστολή δώρων στη μνηστή του, τα λεγόμενα *χαρίσματα*, αντάξια της οικονομικής και κοινωνικής του θέσης, και τα οποία αποτελούνταν από φορέματα, χρήματα και κοσμήματα.⁴²

Η μνηστεία, σύμφωνα με το Μωσαϊκό νόμο και τη Νεαρά του Αλεξίου Κομνηνού, θεωρούνταν ιερή, σε βαθμό τέτοιο που εξισώνονταν με το γάμο. ο οποίος έπρεπε να γίνει εντός διετίας από τη στιγμή της τέλεσης του αρραβώνα. Η διάλυσή της γινόταν μόνο για ειδικούς λόγους, δηλαδή όταν κάποιος από τους δύο επιθυμούσε να ασπαστεί το μοναχικό βίο ή όταν αποδεικνύονταν ότι οι μνηστευμένοι ήταν ετερόδοξοι.⁴³ Ο Λέων ο Στ' αναφέρει ένα ακόμη λόγο διάλυσης του αρραβώνα, όταν, δηλαδή, η νύφη δεν ήταν παρθένος.⁴⁴

39. Ιω. Χρυσόστομος, PG,τ.54, στ.533, 534

40. Φ. Κουκουλές, Βυζαντινών Βίος, Δ', σελ.81

41. Ιω. Χρυσόστομος, PG,τ.54, στ. 403

42. Φ. Κουκουλές, Βυζαντινών Βίος, Δ', σελ.82.- J. Meyendorff, Marriage, σελ. 104

43. Φ. Κουκουλές, Βυζαντινών Βίος, Δ', σελ.83

44. Λέων Στ', Νεαρά 93. 5 -19

Εφόσον η μνηστεία θεωρούνταν ιερή, ήταν επόμενο οποιαδήποτε προσβλητική ενέργεια στο πρόσωπο της νύφης να θεωρούνταν έγκλημα. Εκείνος που μνηστεύονταν γυναίκα, η οποία ήταν ήδη μνηστευμένη με άλλον άνδρα, και συγχρόνως ζούσε ο τελευταίος, ο πρώτος θεωρούνταν μοιχός. Επίσης, κατά τον Μ. Βασίλειο, η ποινή που επιβαλλόταν σε εκείνον που άρπαζε κοπέλα ήδη μνηστευμένη, ήταν η αφαίρεση της κοπέλας από αυτόν καθώς και το κόψιμο της μύτης του, βάσει διάταξης του Κωνσταντίνου Πορφυρογέννητου.⁴⁵

Τέλος, όταν στον αρραβώνα δίνονταν υπόβολο και εκείνος διαλύονταν με κύρια υπαίτιο τη γυναίκα, εκείνη όφειλε να επιστρέψει στον πρώην μνηστήρα της τη διπλάσια αξία του υπόβολου. Επίσης, αν η μνηστεία υπερέβαινε τη διετία, οι συγγενείς της νύφης μπορούσαν να κατηγορήσουν το γαμπρό για δυστροπία και η νύφη, αυτόματα, αποκτούσε το δικαίωμα να νυμφευθεί άλλον.⁴⁶

Η αλήθεια είναι ότι ο θεσμός της μνηστείας, με όλες τις τροποποιήσεις που επιδέχονταν, αποτελούσε ένα πολύπλοκο και, ίσως, ασαφές ζήτημα στην Βυζαντινή κοινωνία. Όλες οι προσπάθειες αποσκοπούσαν, ανεπιτυχώς, στη απόδοση περισσότερης καθαρότητας και σαφήνειας στο θεσμό της μνηστείας από τους όρους που της αντιστοιχούσαν. Πιο συγκεκριμένα, μελετώντας το έργο του Λέοντος Στ', παρατηρείται μια έντονη τάση εξομοίωσης της μνηστείας με το γάμο, ώστε και εκείνη να υπόκειται στους ίδιους περιορισμούς με αυτόν όσον αφορά την ηλικία των μνηστευμένων αλλά και στα κωλύματα λόγω γάμου. Το έργο του Λέοντος Στ' προσπάθησε, κατά κάποιο τρόπο, να θέσει όρια τέτοια, ώστε να αποφευχθεί η δέσμευση των παιδιών σε πολύ νεαρές ηλικίες, στις οποίες αφενός η κρίση τους δεν έχει παιδευτεί, αφετέρου δεν είναι σε θέση να κατανοήσουν την αξία του γάμου. Σε αυτό άλλωστε αποσκοπεί και η απαγόρευση της ιερολογημένης μνηστείας από τον Λέοντα Στ' πριν τα παιδιά φθάσουν στην ηλικία της ήβης. Μόνη εξαίρεση σε αυτή τη περίπτωση και στην οποία η ιερολογημένη μνηστεία αποκτά ισχύ είναι όταν η γυναίκα παντρεύεται άλλον άνδρα, οπότε και θεωρείται μοιχαλίδα.⁴⁷

45. Φ. Κουκουλές, Βυζαντινών Βίος, Δ', σελ. 83

46. Βασιλικά, βιβλ. 28, τίτλ. 2, θεμ. 3. - Φ. Κουκουλές, Βυζαντινών Βίος, Δ', σελ. 83

47. Παν. Κρήτης, Αφιέρωμα στον Ν. Σβορώνο, σελ. 281-282

Τις προσπάθειες του Λέοντα Στ' έρχεται να συμπληρώσει, να ενισχύσει και, ίσως, να επισφραγίσει ο Αλέξιος Α' Κομνηνός με μια νέα νομοθεσία, σύμφωνα με την οποία επιτυγχάνεται και οριστικοποιείται η εξομοίωση της μνηστείας με το γάμο. Αληθινή, ολοκληρωμένη και επίσημη μνηστεία θεωρείται μόνο η ιερολογημένη μνηστεία και η οποία επιτρέπεται μόνο μεταξύ ατόμων που έχουν φθάσει σε ηλικία γάμου.⁴⁸ Σε περίπτωση που η μνηστεία πραγματοποιηθεί πριν το έβδομο (7^ο) έτος, όπως και συνηθιζόταν, τότε θεωρείται ατελής.

Τέλος, ο Αλέξιος Α' προσπάθησε να διευθετήσει το ζήτημα της λύσης της μνηστείας. Με το ίδιο θέμα είχε ασχοληθεί, όπως προαναφέραμε, και ο Λέων Στ', ο οποίος είχε επιβάλλει τη τιμωρία με πρόστιμο για όποιον διέλυε τη μνηστεία άνευ λόγου. Η λύση αυτή δεν ικανοποίησε τον Αλέξιο Α', ο οποίος, σύμφωνα με τη Νεαρά του 1092, έκανε σαφές πως η μνηστεία μπορούσε να διαλυθεί μόνο για τους ίδιους λόγους που δίνεται και το διαζύγιο (και με τους οποίους θα ασχοληθούμε εκτενέστερα σε επόμενο κεφάλαιο).

Εδώ, είναι ωφέλιμο να παρατηρήσουμε, ότι τόσο ο Λέων Στ' όσο και ο Αλέξιος Α' προσπάθησαν να δουν τον θεσμό της μνηστείας μέσα από τρεις σημαντικές διαστάσεις, ώστε να τον περισώσουν και να του δώσουν την ισχύ που του άρμοζε.⁴⁹ Η πρώτη διάσταση είναι εκείνη της προσπάθειας εξομοίωσης της μνηστείας με το γάμο μέσω της καθιέρωσής της ως ιερολογημένη. Δεύτερη και ιδιαίτερα σημαντική είναι η αποδυνάμωση της ισχύς της ατελούς μνηστείας, με βασικό σκοπό τον περιορισμό των πρόωρων συνοικεσίων. Τέλος, οι δυο προαναφερθείσες νομοθεσίες, συνειδητά ή μη, αυξάνουν τον έλεγχο της εκκλησίας και του κράτους πάνω στα συνοικέσια. Οι δύο αυτοί ισχυροί φορείς της βυζαντινής αυτοκρατορίας επιθυμούν να έχουν τον έλεγχο των δύο παραπάνω θεσμών.⁵⁰

Όπως είναι φυσικό, οι δύο νομοθεσίες, όσο και να φαίνονται πρωτοπόρες και ιδιαίτερα καινοτόμες, δημιούργησαν αρκετά προβλήματα. Το πρώτο και το πιο σημαντικό πρόβλημα που ανακύπτει σχετίζεται με την απαγόρευση της ιερολο-

48. Ζέπος, JGR, Α', Νεαρά του 1084, αρ.24, σς.305-309 – Νεαρά του 1092, αρ.31, σς.319-325

49. Παν.Κρήτης, Αφιέρωμα στον Ν.Σβορώνο, σελ.281-282

50. Παν.Κρήτης, Αφιέρωμα στον Ν.Σβορώνο, σελ.282-283

- γημένης μνηστείας πριν την ήβη. Έως τότε, όπως προαναφέρθηκε, συνηθιζόταν να γίνεται η ιερολογημένη μνηστεία σε πολύ νεαρές ηλικίες. Ωστόσο, υπάρχουν και περιπτώσεις που έχει γίνει γάμος χωρίς να προηγηθεί μνηστεία.⁵¹ Ο Αλέξιος Α', βάσει της νομοθεσίας του, απαγόρευε την ιερολογημένη μνηστεία πριν την ήβη, και, επιπλέον, προέβλεπε αυστηρές κυρώσεις για όσους παρανομούσαν. Αποτέλεσμα ήταν αφενός, η ιερολογημένη μνηστεία να διατηρεί την ισχύ της, αλλά και να προασπίζει το δικαίωμα των γονιών να διαλύουν μνηστείες και να συνάπτουν νέες. Αφετέρου, η νέα τάξη πραγμάτων έρχεται αντιμέτωπη με επικρίσεις και αντιδράσεις, καθώς ο θεσμός της μνηστείας, που επικρατούσε ως τότε, είχε πάρει τη μορφή *εθίμου*, και λειτουργούσε, από πολλές απόψεις, υπέρ τόσο των απλών πολιτών όσο και της εκκλησίας. Η πιο χαρακτηριστική αντίδραση θεωρείται εκείνη του κουροπαλάτη και μέγα δρουγγάριου της βίγλης Ιωάννη Θρακήσιου, το 1092, ο οποίος εισηγήθηκε στον αυτοκράτορα να επιτρέψει τη μνηστεία στις νεαρές ηλικίες, σε περιπτώσεις που οι γονείς έσπευδαν να αποκαταστήσουν τα παιδιά τους, έτσι όμως έρχονταν αντιμέτωποι με το νόμο, κατέφευγαν στη ψευδορκία, καταλύοντας, κατά αυτόν τον τρόπο την έννομη τάξη.⁵² Όπως ήταν επόμενο, ο αυτοκράτορας απέρριψε την εισήγηση και επέμεινε στις απόψεις του.

Είναι, όμως, γεγονός, πως για όσους γονείς επιθυμούσαν να συνάψουν συνοικέσια πριν την ήβη, αποκλείοντας την «κατ' οικονομίαν» λύση, η νομοθεσία παρείχε σε αυτούς πολλές δυνατότητες. Το πιο βασικό είναι ότι μπορούσαν να συνάψουν μνηστεία πριν το έβδομο (7^ο) έτος, χωρίς, όμως, ιερολογία. Επρόκειτο λοιπόν για «ατελή μνηστεία», η οποία μπορούσε πολύ εύκολα να λυθεί και δεν έδινε το δικαίωμα συγκατοίκησης στους μνηστευμένους.⁵³ Στη περίπτωση που η μνηστεία γινόταν με δεσμό, η σχέση των συμβαλλόντων μερών ήταν περισσότερο εύθραυστη. Καθώς βασιζόταν σε έγγραφα ή συμβόλαια, δεν ήταν απαραίτητο το φίλημα ούτε ο αρραβώνας και θεωρούνταν όχι μνηστεία αλλά «*συμφωνία βάσει προστίμου κατοχυρωμένη*».⁵⁴ Η μνηστεία μπορούσε εύκολα να διαλυθεί και δεν τίθεται θέμα μοιχείας σε περίπτωση που ο άνδρας παντρευτεί γυναίκα η οποία πριν είχε δεσμευθεί με άλλον άνδρα. Για τους γονείς, λοιπόν, που επιθυμούσαν να ακολουθήσουν την

51. Παν.Κρήτης, Αφιέρωμα στον Ν.Σβορώνο, σελ.283

52. Ζέπος, JGR, Α', σς.320-21

53. Ζέπος, JGR, Α', Νεαρά 31, σς.323-324

54. Ζέπος, JGR, Α', σελ. 307

οδό αυτή, τα στάδια της μνηστείας που όφειλαν να ακολουθήσουν ήταν τα ακόλουθα :

- μία αρχική συμφωνία, η οποία ίσχυε μόνο όταν τα παιδιά ήταν άνω των επτά ετών,
- ιερολογημένη μνηστεία, όταν τα παιδιά έφθαναν στην ηλικία της ήβης, και
- τέλεση του γάμου, η οποία, βάσει νόμου, έπρεπε να δίστανται από την τελετή της μνηστείας.⁵⁵

Αυτές και πολλές άλλες νομοθεσίες που ακολούθησαν προσπάθησαν να θέσουν σε μία λογική βάση την όλη κατάσταση, δυστυχώς, όμως, ανεπιτυχώς. Οι γονείς παραβίαζαν συνεχώς τους νόμους προβαίνοντας σε ιερολογημένη μνηστεία πριν την ηλικία των επτά ετών, με αιτιολογία το ζήλο τους για την αποκατάσταση των παιδιών τους. Τα μέτρα που ελήφθησαν είχαν ως αποτέλεσμα την αύξηση των συνοικεισίων, εφόσον υποβοήθησαν τη θεσμοποίηση της ιερολογημένης μνηστείας, χωρίς να μπορέσουν να αποτρέψουν τη σύναψή της σε πρόωρη ηλικία. Το θέμα της διαφοράς της ιερολογημένης μνηστείας και του γάμου, που ήταν ήδη ασαφές από τον Ι΄ αιώνα, έγινε πιο δυσδιάκριτη τόσο για απλούς πολίτες όσο και για τους γνώστες του νόμου.⁵⁶

55. Ζέπος, JGR, Α΄, Νεαρά 24 του Αλεξίου Α΄, σς.308

56. Παν. Κρήτης, Αφιέρωμα στον Ν.Σβορώνο, σελ.285-286

✠ Ο ΛΑΪΚΟΣ ΓΑΜΟΣ

Παραπάνω παρουσιάσαμε, όσο το δυνατόν πιο συνοπτικά και κατανοητά, τα στάδια που προηγούνται του γάμου, και τα οποία συντελούν στη διαμόρφωση τόσο της προσωπικότητας της “άξιας” προς γάμο κοπέλας, όσο και των κατάλληλων συνθηκών για τη σύναψη του γάμου, με την περιγραφή του οποίου και θα ασχοληθούμε.

Εφόσον λοιπόν είχε γίνει η μνηστεία και είχε φθάσει η ορισμένη ημερομηνία του γάμου, ο οποίος, όπως προαναφέρθηκε, έπρεπε να γίνει εντός δύο ετών, άρχιζαν οι προετοιμασίες. Ο Κωνσταντίνος ο Μανασής και ο Θεόδωρος ο Πρόδρομος αναφέρουν τη γιορτή των *παστοπηγίων* ή *πασταδοπηγίων*.⁵⁷ Πρόκειται για μια γιορτή που γινόταν πριν από το γάμο και αφορά στο στολισμό του νυφικού θαλάμου, ο οποίος ονομάζεται *παστός*. Σχετικά, όμως, με την ημέρα τέλεσης της εορτής αυτής δεν γνωρίζουμε, αλλά υπάρχουν μόνο υποθέσεις, οι οποίες δίνουν την ημέρα Πέμπτη, πριν το γάμο.

Πληροφορίες σχετικά με το στολισμό της νυφικής κλίνης μας δίνονται κυρίως, από μαρτυρίες συγγραφέων. Σύμφωνα με αυτές, ο *παστός* καλύπτονταν με ποικίλα και χρυσά παραπετάσματα και είχε επικαλύμματα, στα οποία ήταν κεντημένες διάφορες παραστάσεις, π.χ. ερωτιδείς, η Αφροδίτη, κλπ. Οι τοίχοι του νυφικού θαλάμου στολίζονταν με λουλούδια και στεφάνια και τα πατάματα με πολύτιμους τάπητες. Επίσης, εκθέτονταν αργυρά και χρυσά σκεύη καθώς και άλλα αντικείμενα που ανήκαν στη προίκα της νύφης. Στη περίπτωση που τα αντικείμενα του στολισμού δεν ήταν επαρκή, τότε συγγενείς της νύφης δάνειζαν ιμάτια, σκεύη και κάτοπτρα προκειμένου να συμπληρωθεί ο στολισμός.⁵⁸ Τέλος, έρριαν τον *παστό* με άνθη και έψελναν τραγούδια επαινετικά για το γαμπρό και τη νύφη.

Ο νυμφοστολισμός της νύφης δινόταν από τον γαμπρό ή τον πατέρα του, και αποτελούνταν από κοσμήματα και φορέματα. Εκτός, όμως, από το γαμπρό, δώρα προσέφεραν και οι προσκεκλημένοι.⁵⁹

57. Φ. Κουκουλές, Βυζαντινών Βίος, Δ', σελ. 89-90

58. Φ. Κουκουλές, Βυζαντινών Βίος, Δ', σελ. 91

59. Φ. Κουκουλές, Βυζαντινών Βίος, Δ', σελ. 91-92

Εφόσον είχε ορισθεί η ημερομηνία του γάμου, ο οποίος γινόταν πάντα Κυριακή, γινόταν η πρόσκληση σε αυτόν ή όπως ονομαζόταν *το κάλεσμα εις την χαράν* ή *το κλητούριν*. Πληροφορίες σχετικά με το πώς γινόταν η πρόσκληση δεν υπάρχουν, παρά μόνο ένας τύπος εγγράφου προσκλήσεως, το οποίο μας παρέδωσε ο Θεοφύλακτος Σιμοκάττης και όπου αναφέρεται : «*αύριον έσο μοι διατυμών' άπαντα τά προς γάμον μοι παρεσκεύασται*». Γενικότερα πάντως η πρόσκληση των καλεσμένων στο γάμο ήταν υποχρέωση των γονέων των μελλονύμφων, είτε καλώντας οι ίδιοι, είτε μέσω συγκεκριμένων ατόμων, τους *καλεστές* ή *λαλέτες*, οι οποίοι πηγαίνοντας στα σπίτια των προσκεκλημένων τους άφηναν μήλο, λεμόνι, μοσχοκάρφια ή παστέλι.⁶⁰

Όταν ερχόταν η ημέρα του γάμου, οι προσκεκλημένοι συγκεντρώνονταν για τη τέλεση του γαμήλιου μυστηρίου φορώντας «*ένδυμα γάμου*», δηλαδή τα καλά τους ρούχα, τα οποία έπρεπε να λευκά και όχι μαύρα ή λερωμένα.⁶¹ Σχετικά με αυτό ο Ιωάννης ο Χρυσόστομος αναφέρει ότι : «*οι ρυπαρά έχοντες φορέματα άπεμακρύνοντο*».⁶² Προφανώς, και σύμφωνα πάντα με την γνώμη μας, η αγνότητα και η καθαρότητα στα ρούχα τόσο των προσκεκλημένων όσο και των μελλονύμφων, τα οποία θα δούμε παρακάτω, συμβόλιζαν την ιερότητα του μυστηρίου, αλλά και την αγνότητα της ψυχής αλλά και του σώματος της νύφης.

Οι μελλονύμφοι έπρεπε να είναι λαμπροστολισμένοι , και ιδιαίτερα η νύφη, την οποία στόλιζαν οι *νυμφόστολες* ή *νυμφεύτριες* ή *νυμφοπόνες*.⁶³ Εκείνη έπρεπε να φοράει λευκά, λεπτά και χρυσοκόσμητα φορέματα, χρυσά δακτυλίδια και περιδέραια με χρυσούς ορμίσκους και πολύτιμους λίθους στα μαλλιά της. Επίσης, το πρόσωπο της έπρεπε να ήταν περιποιημένο, ιδιαίτερα στη περίπτωση που δεν ήταν όμορφη, και για να επιτευχθεί αυτό η κοπέλα μακιγιαριζόταν, τονίζοντας, κυρίως, τα φρύδια και τις βλεφαρίδες της. Πληροφορίες θέλουν τη νύφη την προηγούμενη μέρα του γάμου να βάφει τα μαλλιά της ερυθρά, έθιμο που το συναντάμε όχι μόνο στη μεσαιωνική περίοδο αλλά και στα μεταγενέστερα χρόνια.⁶⁴ Πρέπει να σημειωθεί ότι στη

60. Φ. Κουκουλές, Βυζαντινών Βίος, Δ', σελ. 93

61. T.T.Rice, Βυζαντινών Βίος, σελ. 215

62. Ιω. Χρυσόστομος, PG, 115, 40

63. Φ. Κουκουλές, Βυζαντινών Βίος, Δ', σελ. 101-102

64. Φ. Κουκουλές, Βυζαντινών Βίος, Δ', σελ. 102-103

περίπτωση που η νύφη ήταν άπορη, γεγονός όχι σπάνιο, οι συγγενείς, οι φίλοι και οι γείτονες δάνειζαν σε αυτήν ότι χρειαζόταν για το στολισμό της.⁶⁵

Τον στολισμό της νύφης συμπληρώνει το νυφικό πέπλο το οποίο την καλύπτει από το κεφάλι μέχρι και τα πόδια. Επίσης, η νύφη απαγορευόταν να φορέσει μαύρα παπούτσια, προφανώς για λόγους καθαρά προληπτικούς.⁶⁶

Τέλος ο στολισμός του γαμπρού ήταν το ίδιο επίσημος με της νύφης. Έπρεπε να φοράει καλά ρούχα και καινούργια παπούτσια να έχει κόψει τα γένια του, όσο το δυνατόν κομψότερα και να έχει βάψει τα μαλλιά και τα φρύδια του.

Όταν έφθανε η ώρα του γάμου, στο σπίτι της νύφης έρχονταν οι μουσικοί, που με τα όργανά τους συνόδευαν τα γαμήλια άσματα, και οι δαδούχοι, καθώς ο γάμος γινόταν νύχτα και χρειαζόταν φως. Μόλις ερχόταν ο γαμπρός στο σπίτι για να παραλάβει τη νύφη ακουγόταν θόρυβος και ρίχνονταν τριαντάφυλλα και μήλα, σύμβολα του έρωτα. Η νύφη τότε παρουσιαζόταν καμαρώνοντας, και μαζί ξεκινούσαν για τη γαμήλια πομπή.⁶⁷

Η γαμήλια πομπή που ονομαζόταν και *νυφοστόλι*, *γαμοστόλος* ή *γαμοφόρι*, κατευθυνόταν προς την εκκλησία με τη συνοδεία των δαδούχων αλλά και τραγουδιών, χορού και ήχους κυμβάλων. Η νύφη βρισκόταν στο κέντρο περιτριγυρισμένη από γυναίκες αλλά και συγγενείς, και πολλές φορές ήταν κρατούμενη από μαντήλια τα οποία τα κρατούσαν οι στενοί συγγενείς της. Επίσης, καθ' όλη τη διάρκεια της διαδρομής τη γαμήλια πομπή έραιναν από τις στέγες με τριαντάφυλλα και άλλα λουλούδια, και συχνά έκαιγαν αρωματικά ξύλα κατά τη διαδρομή.⁶⁸

Όταν η γαμήλια πομπή έφθανε στο ναό ξεκινούσε το μυστήριο. *Σύντεκνος* (στεφάνων) ή *παράνυμφος*, συνηθιζόταν να είναι ο ανάδοχος ο οποίος κρατούσε τα στέφανα, που ήταν μεταλλικά ή από κλήμα, κατά την περιφορά. Σύμφωνα με την ορθόδοξη συνήθεια, πριν ο ιερέας ξεκινήσει τη τελετή του στεφανώματος όφειλε να

65. Φ. Κουκουλές, Βυζαντινών Βίος, Δ', σελ. 101-102

66. L. Brehier, Civilisation 8. - Φ. Κουκουλές, Βυζαντινών Βίος, Δ', σελ. 103

67. Φ. Κουκουλές, Βυζαντινών Βίος, Δ', σελ. 104. - Α. Βακαλούδη, Καλλιστεία και γάμος στο Βυζάντιο, σελ. 52

68. Φ. Κουκουλές, Βυζαντινών Βίος, Δ', σελ. 104-105. - Α. Βακαλούδη, Καλλιστεία και γάμος στο Βυζάντιο, σελ. 52

ρωτήσει τους μελλόνυμφους αν εκουσίως παντρεύονται, και μόνο αν λάμβανε καταφατική απάντηση τελούσε το μυστήριο.⁶⁹

Κατά τη διάρκεια του μυστηρίου ο ιερέας ένωνε τα χέρια του ζευγαριού και γινόταν ανταλλαγή δακτυλιδιών και υπογραφόταν το συμβόλαιο του γάμου, γεγονός που συμβαίνει και στις μέρες μας.⁷⁰ Το ζευγάρι συμμετείχε στη Θεία Ευχαριστία προκειμένου να ταυτιστεί η ένωση με το σώμα και το αίμα του Χριστού και να αποκτήσει την ανάλογη ιερότητα. Επίσης, την ώρα της περιφοράς των νεόνυμφων, οι παρευρισκόμενοι τους έραναν με σουσάμι ή ρύζι, για να ριζώσει ο γάμος, αλλά και για τεκνογονία. Μετά τα τέλος του μυστηρίου, οι γονείς, ο σύντεκνος και οι φίλοι ασπάζονταν τα στέφανα των νεόνυμφων, και προσέφεραν στο νέο ζευγάρι δώρα και ευχές για μακροβιότητα, ευτυχία, ομόνοια και απόκτηση τέκνων.⁷¹

Μετά το τέλος της τελετής, η νύφη οδηγούνταν στο σπίτι του γαμπρού με τη συνοδεία αυλού, κιθάρας και τραγουδιών του υμεναίου.⁷² Επρόκειτο για ένα έθιμο των αρχαίων χρόνων το οποίο διατηρήθηκε τόσο στη βυζαντινή περίοδο, όσο και στα μεταγενέστερα χρόνια. Η Εκκλησία προσπαθώντας να προσδώσει στη γαμήλια πομπή κάποια θρησκευτική χροιά πέτυχε την αντικατάσταση των τραγουδιών με θρησκευτικούς ύμνους καθώς και την παρουσία ιερέων σε αυτήν.

Οι νεόνυμφοι μπαίνοντας στο σπίτι οδηγούνταν στον νυφικό θάλαμο, όπου οι συγγενείς και οι προσκεκλημένοι τους προσέφεραν τα επιθαλάμια δώρα, και έψελναν τα *παστικά άσματα*.⁷³ Με τα τραγούδια αυτά επαινούσαν τη καταγωγή των νεόνυμφων, τα ψυχικά και σωματικά τους χαρίσματα και κατέληγαν σε ευχές υπέρ ευημερίας του ζευγαριού. Στον παστό ο γαμπρός έβλεπε για πρώτη φορά τη νύφη, σηκώνοντάς της το πέπλο. Επίσης, υποστηρίζεται ότι εκεί ο γαμπρός έδινε στη νύφη ως δώρο ένα γαμήλιο δακτυλίδι και μία ζώνη, προφανώς γιατί έμπαιναν για πρώτη φορά μαζί στον νυφικό κοιτώνα. Το δακτυλίδι αυτό δεν είχε καμία σχέση με εκείνο που χρησιμοποιούνταν στο μυστήριο του γάμου και σε αυτό απεικονίζονταν

69. L. Brehier, *Civilisation 9*. - Φ. Κουκουλές, *Βυζαντινών Βίος*, Δ', σελ. 107

70. T.T.Rice, *Βυζαντινών Βίος*, σελ. 215

71. Φ. Κουκουλές, *Βυζαντινών Βίος*, Δ', σελ. 108-109

72. Φ. Κουκουλές, *Βυζαντινών Βίος*, Δ', σελ. 109

73. Φ. Κουκουλές, *Βυζαντινών Βίος*, Δ', σελ. 111

βιβλικές σκηνές και κάποια σκηνή γάμου, με το Χριστό να ενώνει με μια κίνηση τα χέρια των μελλονύμφων, και χαραγμένη τη λέξη *ΟΜΟΝΟΙΑ*. Στις ζώνες εικονίζονταν παραστάσεις με ειδωλολατρικά μοτίβα οι οποίες έκαναν αντίθεση στις άκρες, όπου απεικονιζόταν ο Χριστός ανάμεσα στους νεόνυμφους.⁷⁴

Όπως ήταν επόμενο, ακολουθούσε το γαμήλιο τραπέζι, όπου οι νεόνυμφοι μαζί με τους συγγενείς και τους προσκεκλημένους τους διασκέδαζαν. Το γαμήλιο τραπέζι ήταν όσο το δυνατόν πιο πλούσιο, στολισμένο με πολύτιμα επιτραπέζια σκεύη, εξαιρετικά φαγητά, ποτά και γλυκίσματα, μεταξύ των οποίων ο *εκ μέλιτος πλακούς* και σουσάμι. Άνδρες και γυναίκες κάθονταν ξεχωριστά, τραγουδούσαν και επαινούσαν τους νεόνυμφους. Για τη διασκέδαση των προσκεκλημένων καλούνταν ορχήστρα, γυναίκες του θεάτρου και μίμοι.

Μετά το τέλος του γαμήλιου συμποσίου, οι προσκεκλημένοι έψελναν το *κατακοιμητικό* στο ζεύγος, το οποίο αποσυρόταν στο νυφικό θάλαμο. Πολλές φορές οι νεόνυμφοι αντί να περάσουν τη νύκτα ως σύζυγοι, προτιμούσαν να λατρέψουν τα θεία και να ζήσουν σαν αδελφοί. Άλλοτε, πάλι, ο ένας από τους δύο αποφάσιζε να αποσυρθεί σε μοναστήρι, επηρεασμένος από την ασκητική τάση της εποχής.⁷⁵

Την επόμενη ημέρα γινόταν το *παραξύπνημα* των νεόνυμφων από συγγενείς και φίλους, οι οποίοι έψελναν σχετικά άσματα. Ένα χαρακτηριστικό ποίημα είναι το εξής :

Εύπνα, νεέ και νεόγαμπρε

Εύπνα και ξημέρωσε

Εύπνα και την πέρδικά σου,

Που κοιμίζεται κοντά σου.

Σύμφωνα με έθιμο, το οποίο επικράτησε και στα μεταγενέστερα χρόνια, μετά το ξύπνημα του ζευγαριού έπρεπε να πιστοποιηθεί η παρθενία της νέας συζύγου. Για αυτό το λόγο, ενώπιον όλων των προσκεκλημένων επιδεικνυόταν ο ματωμένος χιτώνας της. Σε αντίθετη περίπτωση, ο σύζυγος θεωρούνταν προσβεβλημένος και είχε το δικαίωμα να ζητήσει διαζύγιο. (θα μελετηθεί εκτενέστερα σε επόμενο κεφάλαιο)

74. T.T.Rice, Βυζαντινών Βίος, σελ. 216-217

75. Φ. Κουκουλές, Βυζαντινών Βίος, Δ', σελ. 116. – J. Meyendorff, Marriage, 99 - Θ.Καρζή, Η γυναίκα στο Μεσαίωνα, σελ.220

* Ο ΒΑΣΙΛΙΚΟΣ ΓΑΜΟΣ

Στις προηγούμενες παραγράφους ασχοληθήκαμε με την περιγραφή του λαϊκού γάμου στη Βυζαντινή εποχή εξαντλώντας όλες τις λεπτομέρειες του θέματος. Στο κεφάλαιο αυτό θα δούμε πως γίνονταν οι βασιλικοί γάμοι. Η αλήθεια είναι ότι πρόκειται για μια υπόθεση που έχριζε ιδιαίζουσας σημασίας από πλευρά ενδιαφέροντος και ιδιαίτερα για εκείνους που ασχολούνταν με το θέμα ανεύρεσης βασιλικών συζύγων.

Η τέλεση βασιλικών γάμων δεν είναι και τόσο απλή υπόθεση, τουλάχιστον όχι για τα βυζαντινά ανάκτορα. Για να πραγματοποιηθεί το μυστήριο του βασιλικού γάμου προηγούνται ορισμένες διαδικασίες, αρκετά χρονοβόρες, ίσως όμως και πολύπλοκες, πρωτότυπες και αξιοπερίεργες. Η βασικότερη είναι η εύρεση της κατάλληλης κοπέλας που θα πάρει το τίτλο της αυγούστας και θα ενταχθεί μέσα στον κύκλο της βασιλικής οικογένειας. Προκειμένου να βρεθεί η άξια νέα για το ρόλο της βασιλικής συζύγου εξαπολύονται συγκεκριμένα άτομα σε όλη τη περιοχή της βυζαντινής αυτοκρατορίας, έχοντας πάντα ως βάση τις εντολές σχετικά με τα κριτήρια με τα οποία θα την επιλέξουν ανάμεσα σε όλες τις κοπέλες.

Σύμφωνα λοιπόν με τις εντολές αυτές βασικό κριτήριο, όπως άλλωστε και στους λαϊκούς γάμους, αποτελεί η παρθενία αλλά και η εξαιρετική ομορφιά.⁷⁶ Η κοπέλα πρέπει να είναι αμόλυντη, αγνή και η ομορφιά της να είναι ασύγκριτη. Για να επιτευχθεί αυτό οι αρμόδιοι συγκέντρωναν τις ομορφότερες κοπέλες από όλη τη βυζαντινή επικράτεια, και κατόπιν διαγωνισμού, επιλεγόταν η ομορφότερη. Πρέπει να σημειωθεί εδώ ότι η περιγραφή της κοπέλας που επιθυμούσαν να λάβει το τίτλο της αυγούστας ήταν τόσο λεπτομερής και απαιτητική, ώστε για να διευκολυνθεί το έργο των απεσταλμένων, έπρεπε να καθοριστεί το ανάστημα, η ηλικία αλλά και το μέγεθος των υποδημάτων των υποψηφίων.⁷⁷

Όπως είπαμε, λοιπόν, το προσόν της ομορφιάς είχε ιδιαίζουσα σημασία για την επιλογή της κατάλληλης νέφης και υπάρχουν πολλά παραδείγματα που το πιστοποιούν. Συγκεκριμένα, ο Θεοδοσίος Β΄ επιθυμούσε σύζυγο « νεωτέραν

76. Φ. Κουκουλές, Βυζαντινών Βίος, Δ΄, σελ. 120, 122

77. Α. Βακαλούδη, Καλλιστεία και γάμος στο Βυζάντιο, σελ. 55. - Φ. Κουκουλές, Βυζαντινών Βίος, Δ΄, σελ. 121

εύμορφον πάνυ...μόνον ευπρεπην πάνυ » με αποτέλεσμα να παντρευτεί την Αθηναίδα, ο Λέων παντρεύτηκε την πανέμορφη Θεανώ, ο Μιχαήλ Γ' την όμορφη Ευδοκία, και πολλοί άλλοι. Το συγκεκριμένο προσόν είχε αποκτήσει τόση σπουδαιότητα που σε πολλές περιπτώσεις εκλεγόταν νύφη από τις κατώτερες κοινωνικές τάξεις.

Παρατηρούμε εδώ ότι προκειμένου να επιτευχθεί ο σκοπός κάθε κοινωνικός διαχωρισμός μηδενιζόταν, δίνοντας έτσι την ευκαιρία μέλη των κατώτερων κοινωνικών στρωμάτων να λάβουν τα ηνία της εξουσίας, καθώς μία αυγούστα αναλάμβανε τη ηγεμονική εξουσία αμέσως μόλις ανέβαινε στο θρόνο και πολλές φορές διαδραμάτιζε σημαντικό πολιτικό ρόλο. Σημαντικό παραδείγμα αποτελεί η σύζυγος του Ιουστινιανού, Θεοδώρα αλλά και του Ρωμανού Β', η Θεοφανώ η οποία ήταν κόρη καπήλου.⁷⁸

Τέλος, η εικόνα της τέλει βασιλικής νύφης είναι απαραίτητο να συμπληρωθεί με το χαρακτηριστικό της άμεμπτης ηθικής, που τιμά τόσο την ίδια όσο και την οικογένειά της. Άλλωστε, ακόμα και στη περίπτωση που η μέλλουσα νύφη καταγόταν από κατώτερη κοινωνική τάξη, οι επίσημες τελετές οι οποίες συνόδευαν τη στέψη και το γάμο, λειτουργούσαν ως στάδιο εκπαίδευσης για εκείνη, προκειμένου να τη μετατρέψουν από κοινή θνητή σε ον υπερκόσμιο, ικανή να αντεπεξέλθει στις υποχρεώσεις της, αλλά και ταυτόχρονα να γίνει πρότυπο της αυγούστας, που όλοι επιθυμούν να μιμηθούν.⁷⁹

Οι υποψήφιες νύφες δεν επιλέγονταν βέβαια μόνο από την Βυζαντινή επικράτεια. Υπάρχουν πολλές περιπτώσεις όπου εξαιτίας συμφερόντων με άλλες αυτοκρατορίες γίνονταν γαμικές συμμαχίες. Ωστόσο, μέχρι τη περίοδο του Κωνσταντίνου οι βασιλικοί γάμοι, που γίνονταν εξαιτίας συμμαχιών ήταν μόνο δύο, του Ιουστινιανού II και του Κωνσταντίνου Ε', στις αρχές και στα μέσα του όγδοου αιώνα.⁸⁰ Επίσης, η κόρη του Ρωμανού του Β', υπήρξε η πρώτη πριγκίπισσα, η οποία παντρεύτηκε ξένο ηγεμόνα, το Όθωνα Β', γερμανικής καταγωγής.⁸¹

Όπως είναι γνωστό σύμφωνα με τους εκκλησιαστικούς κανόνες, ο γάμος μεταξύ ετερόθρησκων απαγορευόταν. Ωστόσο, για τους βασιλικούς γάμους αυτό δεν επικράτησε καθώς παραβλέπονταν οι κανόνες, και συνάπτονταν γάμοι με Φράγκους,

78. Φ. Κουκουλές, Βυζαντινών Βίος, Δ', σελ. 120, 123.- G. Ostrogorsky, Ιστορία II. 49,163

79. Α. Βακαλούδη, Καλλιστεία και γάμος στο Βυζάντιο, σελ. 57

80. R. J. Macrides, Justice in Byzantium, σελ.267-268

81. Φ. Κουκουλές, Βυζαντινών Βίος, Δ', σελ. 124.- Α. Guillou, Ο Βυζαντ. Πολιτ., σελ.191-193

Χαζάρους, Σκύθες, ακόμη και Τούρκους. Τα συμφέροντα της αυτοκρατορίας στις περισσότερες περιπτώσεις ήταν τέτοια που δεν άφηναν τα περιθώρια για να κατηγορηθεί ο αυτοκράτορας, καθώς προσπαθούσε να διαφυλάξει την ακεραιότητα της βυζαντινής επικράτειας, έστω και αν θυσιάζε το γιο ή την κόρη του για το σκοπό αυτό.

Ωφέλιμο θα ήταν, να δούμε, πριν περάσουμε στη περιγραφή των βασιλικών γάμων, ποιες ήταν οι διαδικασίες που γίνονταν προκειμένου να συναφθεί μία γαμική συμμαχία. Όπως είναι γνωστό η λάμψη της βυζαντινής αυτοκρατορίας ήταν ξακουστή και πέρα από τα όρια της. Όταν λοιπόν οι ξένοι ηγεμόνες πληροφορούνταν την ύπαρξη βασιλικών γαμπρών ή πριγκιπισσών, έσπευδαν να στείλουν απεσταλμένους, τους *αποκρισιάριους*, να ελέγξουν τους υποψήφιους, και να συγκεντρώσουν πληροφορίες σχετικά με αυτούς. Πολλές φορές δινόταν και η εικόνα του υποψηφίου, όπως στη περίπτωση του Ηράκλειου, ο οποίος «*επιδείξας αυτω της θυγατρός Ευδοκίας εικόνα*» προσέλυσε Τούρκο ηγεμόνα.⁸²

Εφόσον, λοιπόν, οι πληροφορίες ήταν ικανοποιητικές, στέλνονταν πρέσβεις στη Κωνσταντινούπολη και αντιστρόφως, δίνοντας έτσι την ευκαιρία στους Βυζαντινούς, για άλλη μια φορά, να επιβεβαιώσουν τις φήμες περί μεγαλείου, στέλνοντας πολυπληθή ακολουθία και πλούσια δώρα.

Τέλος, όταν ολοκληρωνόταν το συνοικέσιο, γίνονταν οι απαραίτητες προετοιμασίες για την υποδοχή της βασιλικής νύφης στη Κωνσταντινούπολη. Όταν, λοιπόν οριζόταν η ημερομηνία άφιξης της νύφης ειδικός απεσταλμένος στην Κωνσταντινούπολη, ο οποίος ονομαζόταν *συγχαριάριος*, ενημέρωνε την αυτοκρατορική αυλή για την άφιξή της προκειμένου να ξεκινούσαν τις προετοιμασίες.⁸³

Η νύφη ερχόταν μέσω ξηράς ή θαλάσσης, ανάλογα με τον τόπο προέλευσής της. Στην περίπτωση που η *δέσποινα* – προσωνύμιο που της είχε αποδοθεί πριν από το γάμο- ερχόταν μέσω ξηράς, στο πρώτο μέρος της Βυζαντινής αυτοκρατορίας που έφθανε γινόταν υποδοχή με πομπές και επευφημίες. Στη συνέχεια, με αυτόν τον τρόπο την οδηγούσαν στη Κωνσταντινούπολη, περνώντας, βέβαια, κάθε πόλη που

82. Φ. Κουκουλές, Βυζαντινών Βίος, Δ', σελ. 127. - Α. Βακαλούδη, Καλλιστεία και γάμος στο Βυζάντιο, σελ. 38

83. Φ. Κουκουλές, Βυζαντινών Βίος, Δ', σελ. 129

βρισκόταν στη διαδρομή, προκειμένου να δουν τη μέλλουσα ανούστα.

Όταν η νύφη έφθανε στη Κωνσταντινούπολη, τη περίμενε έφιππος ο μέλλοντας σύζυγός της μαζί με τον πατέρα του, εφόσον υπήρχε στη ζωή. Επίσης, εκεί βρίσκονταν γυναίκες της αριστοκρατίας και της συγκλήτου, έργο των οποίων ήταν να ντύσουν τη νύφη, φορώντας της καινούργια φορέματα και κόκκινα υποδήματα. Ο μέλλον σύζυγος πήγαινε να την προϋπαντήσει μαζί με τον πατέρα του, και με ακολουθία συγκλητικών, αξιωματικών, και υπολοίπων αρχόντων. Εκείνη προσκυνούσε τον πεθερό της και αντίκριζε για πρώτη φορά τον σύζυγό της.⁸⁴

Στην περίπτωση που η νύφη ερχόταν μέσω θαλάσσης, λαμπροστόλιστα πλοία με κόκκινα πανιά τη συνόδευαν, πάνω στα οποία διακρίνονταν αξιωματικοί χρυσοφορούντες.⁸⁵ Και εδώ ο γαμπρός και ο πατέρας του, έφιπποι και οι δύο, την υποδέχονταν στη Κωνσταντινούπολη. Θα πρέπει σε αυτό το σημείο να πούμε ότι με τον ίδιο τρόπο γινόταν και η υποδοχή του ξένου γαμπρού.

Μετά την άφιξη της η δέσποινα οδηγούνταν έφιππη στο Ιερό Παλάτι, αργότερα στη μονή Βλαχερνών, συνοδεία μουσικών οργάνων και επευφημιών. Το πλήθος που την είχε υποδεχθεί ακολουθούσε ραίνοντάς την με μύρα και με ρόδα και ψάλλοντας *επιβατηρίους ύμνους*. Ένας από τους χαρακτηριστικούς στίχους των επιβατηρίων που ψάλλονταν, είναι και ο ακόλουθος :

*Χαρά ετελειτο πάνδημος και θρίαμβος και κρότος
Από του αυτοκράτορος και μέχρι του τυχόντος
Εις σκιρτισμός και κρεμασμός και αποδοχή καρδιάς*⁸⁶

Μετά την άφιξη της στα ανάκτορα, η πεθερά και άλλες γυναίκες, ανήκουσες στον συγγενικό κύκλο, αναλάμβαναν τη περιποίηση της, ενώ το πλήθος διαλυόταν, εφόσον οριζόταν η ημερομηνία του γάμου. Επίσης, πριν το γάμο, γινόταν η επίσημη τελετή αρραβωνιάσματος, τα λεγόμενα *σπόντζα*. Η τελετή αυτή διεξαγόταν σε μια από τις εκκλησίες των ανακτόρων, παρουσία της Αυλής, και ο Πατριάρχης ευλογούσε τα χρυσά δακτυλίδια. Το απόγευμα οι Πράσινοι και οι Βενετοί

84. Φ. Κουκουλές, Βυζαντινών Βίος, Δ', σελ. 128-129. - Α. Βακαλούδη, Καλλιστεία και γάμος στο Βυζάντιο, σελ. 60

85. Φ. Κουκουλές, Βυζαντινών Βίος, Δ', σελ. 130

86. Φ. Κουκουλές, Βυζαντινών Βίος, Δ', σελ. 131

προσέρχονταν στο παλάτι με όργανα προκειμένου να ευχηθούν στη δέσποινα και να ψάλλουν τα παστικά άσματα.⁸⁷ Ακόμη, όσο διάστημα διαρκούσε η μνηστεία, ο γαμπρός έστελνε στη νύφη πολύτιμα δώρα, στα οποία περιλαμβάνονταν μεταξωτά φορέματα και κοσμήματα, ενώ μετά το γάμο δώρα λάμβαναν και οι συγγενείς της.

Τέλος, μετά την άφιξη της στη Κωνσταντινούπολη, η νύφη βαπτιζόταν χριστιανή, στη περίπτωση που δεν ήταν, και άλλαζε το όνομά της. Χαρακτηριστικά παραδείγματα αποτελούν η σύζυγος του Θεοδοσίου Β΄, η Αθηναίδα που μετονομάστηκε σε Ευδοκία, η Αναστασώ, σύζυγος του Ρωμανού Β΄, που άλλαξε το όνομά της σε Θεοφανώ, αλλά και η σύζυγος του Ιουστίνου Α, Λουπικία, η οποία απεκαλέσθη Ευδοκία.⁸⁸

Πριν τελεστεί το γαμήλιο μυστήριο γινόταν μία άλλη επίσημη τελετή στην οποία, η νύφη, αφού προσκυνούσε τον πατριάρχη ως ένδειξη υποταγής, λάμβανε τον τίτλο της αυγούστας. Για τη διεξαγωγή της τελετής αυτής, τοποθετούνταν χρυσοί θρόνοι σε εξέδρα για τους εστεμμένους που θα παρευρίσκονταν. Μετά την άφιξη τους, αρχικά στην Αγία Σοφία, αργότερα στα άδυτα του Ιερού Παλατιού, οι μελλόνυμφοι φορούσαν τα κατάλληλα ενδύματα, τα οποία είχαν προηγουμένως καθαγιαστεί από τους ιερείς. Μόλις άρχιζε η τελετή, ο Πατριάρχης καλούσε τον αυτοκράτορα στον άμβωνα και κατόπιν δύο συγγενείς της νύφης την οδηγούσαν υποβαστάζοντάς την προς το βασιλέα. Εκείνος, με τη σειρά του, της φορούσε την πορφύρα και την κορώνα, ενώ εκείνη τον προσκυνούσε με χάρη.⁸⁹

Τελευταίο στάδιο πριν από το γάμο, ήταν η *πρόκυψη*. Πρόκειται για μία τελετή η οποία γινόταν με σκοπό την επίδειξη της αυγούστας στο λαό. Σύμφωνα, λοιπόν, με αυτήν, οι μελλόνυμφοι έπρεπε να ανέβουν συνοδευόμενοι από του γονείς του γαμπρού και το παράνυφό σε ένα ικρίωμα, το οποίο ήταν στολισμένο με χρυσά και μεταξωτά παραπετάσματα και με το κάλεσμα «*ανατείλατε*» να παρουσιαστούν, από τα γόνατα και πάνω, υπό το φως των λαμπάδων, στο λαό, ο οποίος τους απέδιδε επευφημίες. Μετά το τέλος της πρόκυψης, οι παριστάμενοι αποσπούσαν το ύφασμα που κάλυπτε την εξέδρα και κρατούσαν τεμάχια του ως ενθύμιο.⁹⁰

87. Φ. Κουκουλές, Βυζαντινών Βίος, Δ΄, σελ. 128-129. - Α. Βακαλούδη, Καλλιστεία και γάμος στο Βυζάντιο, σελ. 60

88. Φ. Κουκουλές, Βυζαντινών Βίος, Δ΄, σελ. 133

89. Α. Βακαλούδη, Καλλιστεία και γάμος στο Βυζάντιο, σελ. 61-62

90. Φ. Κουκουλές, Βυζαντινών Βίος, Δ΄, σελ. 134-135

Εφόσον είχαν προηγηθεί όλες οι τελετές προετοιμασίας, γινόταν ο βασιλικός γάμος. Καταρχήν, θα πρέπει να σημειωθεί ότι ο βασιλικός γάμος δεν τελούνταν σε έναν συγκεκριμένο ναό, αλλά σύμφωνα με μαρτυρίες, γινόταν στο εντευκτήριο του Αγίου Στεφάνου της Δάφνης ή στην Αγία Σοφία, ή ακόμη και στο παλάτι του Αγίου Μάμαντος. Επίσης επιτελούνταν στο ναό των Βλαχερνών, στη Νέα Εκκλησία, στο παλάτι της Μαρίνης, και μετά τον όγδοο και ένατο αιώνα, στο ναό του παλατιού της Υπεραγίας Θεοτόκου του Φάρου.⁹¹

Η Κυριακή είχε καθιερωθεί ως η επίσημη μέρα τέλεσης όχι μόνο των λαϊκών αλλά και των βασιλικών. Την ημέρα λοιπόν του γάμου οι μελλόνυμφοι εισέρχονταν στο ναό προκειμένου ο πατριάρχης να τελέσει το *μνήστρον*, δηλαδή τον αρραβώνα, και μετά από αυτό γινόταν η τελετή στεφανώματος από τον οικουμενικό πατριάρχη, ή και περισσότερους, αν παρευρίσκονταν στην Κωνσταντινούπολη.

Ο γάμος τελούνταν με τόση μεγαλοπρέπεια και λαμπρότητα, όπως άρμοζε άλλωστε στην ιδιοσυγκρασία των Βυζαντινών αυτοκρατόρων, και τόση ώστε να επιβεβαιώνονται διαρκώς οι φήμες περί πλούτου και λάμψης. Οι μελλόνυμφοι, υπέροχα και πλούσια στολισμένοι, εισέρχονταν στο ναό όπου θα τελούνταν και ο γάμος. Ο γαμπρός, φορώντας το στέμμα και ενδύματα διάλιθα, μαζί με τη νύφη, η οποία ήταν ντυμένη με χρυσοστόλιστα και διάλιθα φορέματα, και φορούσε και εκείνη το στέμμα, προσέρχονταν στο ιερό βήμα του ναού όπου ο πατριάρχης τους ένωνε και τα χέρια και έβαζε το δικό του στα κεφάλια τους. Στη συνέχεια γινόταν η ανταλλαγή των στεφάνων από τον στεφανοκράτορα, ο οποίος συνηθιζόταν να ήταν ο πατέρας του γαμπρού.⁹²

Παρόντες στη τελετή του γάμου, εκτός από τους συγγενείς του ζευγαριού, ήταν και μέλη της Αυλής, η σύγκλητος και οι πατρίκιοι. Μετά το τέλος της τελετής, οι νεόνυμφοι δέχονταν τις πρώτες ευχές, καθώς παρήλαυναν όλοι οι προσκεκλημένοι, πρώτα οι άνδρες, έπειτα οι γυναίκες, τους οποίους συνόδευαν, τον καθένα ξεχωριστά δύο *σιλεντιάριοι*. Όλοι, θέλοντας να δείξουν την υποταγή τους στο πρόσωπό των νεόνυμφων τους προσκυνούσαν ως το πάτωμα και τους φιλούσαν τα γόνατα.⁹³

91. Φ. Κουκουλές, Βυζαντινών Βίος, Δ', σελ. 137

92. Φ. Κουκουλές, Βυζαντινών Βίος, Δ', σελ. 138.- Α. Βακαλούδη, Καλλιστεία και γάμος στο Βυζάντιο, σελ. 63

93. Φ. Κουκουλές, Βυζαντινών Βίος, Δ', σελ. 139

Εφόσον ολοκληρωνόταν και ο χαιρετισμός, το βασιλικό ζευγάρι οδηγούνταν στο ανακτορικό δωμάτιο, το οποίο ονομαζόταν *ονοπόδιον*, όπου οι πατρίκιοι και οι μάγιστροι τους υποδέχονταν αναφωνώντας την ευχή « *εις πολλούς και αγαθούς χρόνους*». Κατά την πορεία του ζεύγους προς το παστό, οι γυναίκες όλες παρατάσσονταν πίσω από την αυγούστα, ως ένδειξη τιμής. Μετά από εκεί οδηγούνταν, συνοδεία όλων των προηγούμενων, στο *σέκρετον των υπάτων*, όπου τους υποδέχονταν οι συγκλητικοί. Έπειτα, οδηγούνταν στο *τρίκλινον των κανδιάτων*, όπου γινόταν η υποδοχή από τους Πράσινους και τους Βενετούς.⁹⁴

Τέλος, όταν έφθαναν στο νυφικό θάλαμο, όλοι οι προαναφερθέντες τραγουδούσαν τα παστικά άσματα. Οι νεόνυμφοι ανέβαιναν στη κόγχη του παστού προκειμένου να τοποθετήσουν τα στέφανα πάνω από το συζυγικό κρεβάτι, το οποίο ήταν κατασκευασμένο από καθαρό ασήμι, χρυσοσκέπαστο και στολισμένο με πολύτιμους λίθους.⁹⁵ Τα παστικά άσματα, όπως και στους λαϊκούς γάμους είχαν ως σκοπό να εξήρουν την ομορφιά, την ευγένεια της καταγωγής και τα ψυχικά χαρίσματα του βασιλικού ζευγαριού, την γενναιότητα του συζύγου, και τελείωναν με ευχές για την απόκτηση πορφυρογέννητων τέκνων. Το δικαίωμα εισόδου στον νυφικό θάλαμο δινόταν και στο λαό, ο οποίος επευφημούσε το βασιλικό ζευγάρι και του έδινε ευχές για ομόνοια και ευτυχία.

Μετά το νυφικό θάλαμο, το βασιλικό ζευγάρι οδηγούνταν στην αίθουσα *ιθ' ακκουβίτων* και κάθονταν στο τραπέζι μαζί με τους συγγενείς, τον πατριάρχη, αλλά και τους συγκλητικούς. Οι δύο νεόνυμφοι, με διάδημα στο κεφάλι υπηρετούνταν από τιτλούχους και συγγενείς. Όλοι οι παρευρισκόμενοι, και πάλι προς ένδειξη τιμής και υποταγής, όφειλαν να είναι ασκεπείς.

Το γαμήλιο τραπέζι ήταν πλουσιοπάροχο, στολισμένο με πολύτιμα επιτραπέζια σκεύη και μεγάλη ποικιλία φαγητών. Οι παρευρισκόμενοι κάθονταν ανάλογα με την κοινωνική τους θέση, ενώ και εδώ γινόταν ο διαχωρισμός μεταξύ ανδρών και γυναικών, οι οποίοι έτρωγαν ξεχωριστά.

Σύμφωνα με το πρωτόκολλο, τη στιγμή που οι βασιλείς ύψωναν τα χρυσά τους ποτήρια, ψάλλονταν από τους ψάλτες στα λατινικά τα εξής : « *Bilite , Domini*

94. Φ. Κουκουλές, Βυζαντινών Βίος, Δ', σελ. 139-140.- Α. Βακαλούδη, Καλλιστεία και γάμος στο Βυζάντιο, σελ. 65.-Κων.Πορφυρογέννητος, De caer. I 39 ή 48

95. Ιω. Χρυσόστομος, PG, τ.55, στ. 77

Imperatores, in multos annos! Deus omnipotens praestet!», το οποίο σημαίνει «Πίετε, Κύριοι Βασιλείς, εις έτη πολλά, ο παντοδύναμος Θεός παράσχοι!».⁹⁶

Μετά το τέλος του συμποσίου οι βασιλείς οδηγούνταν στο παστό, συνοδεία ατόμων που όριζε ο βασιλιάς. Η ενδυμασία όσων παρευρίσκονταν στο νυφικό δωμάτιο ήταν καθορισμένη. Ο βασιλοπάτωρ φορούσε χρυσό σαγίον, ο μικρός βασιλεύς *τζιτζάκιον*, ενώ οι φίλοι φορούσαν τα ίδια ρούχα που είχαν και στο γαμήλιο γεύμα. Τέλος, οι Πράσινοι και οι Βενετοί τραγουδούσαν τα επιθαλάμια άσματα.⁹⁷

Κατά την πρώτη νύκτα του γάμου, ένας συγγενείς των νεόνυμφων, ο οποίος ονομαζόταν *θυρωρός*, παρέμενε έξω από την πόρτα του δωματίου με γυμνό σπαθί, προκειμένου να εμποδίσει τη είσοδο των πονηρών και κακών πνευμάτων σε αυτό.

Ο βασιλικός γάμος ολοκληρώνεται με το λουτρό της νύφης, που γίνεται τρεις ημέρες μετά την τέλεση του μυστηρίου. Σύμφωνα με το έθιμο, αν μπορούμε να το χαρακτηρίσουμε έτσι, αυτό, οι Πράσινοι και οι Βενετοί συγκεντρώνονταν στην δεξιά και αριστερή στοά της Μαγναύρας, όπου τοποθετούσαν σε τρία διαφορετικά σημεία τρία όργανα, τα οποία μετέφεραν μαζί τους.

Η νέα αυτοκράτειρα έβγαινε από νυφικό διαμέρισμα και κατευθυνόταν στα ανάκτορα της Μαγναύρας, συνοδεία πομπής που την αποτελούσαν υπηρέτες, που κρατούσαν λουτρικούς χιτώνες, χρυσοϋφαντα λεντία, κασετίνες με μύρα, κοσμηματοθήκες, κομψά δοχεία με τα καλλυντικά, και θήκες όπου έβαζαν τα φορέματα του λουτρού, αλλά και *σικλοτρούλα*, δοχεία από τα οποία αντλούνταν και χυνόταν το νερό στους λουόμενους. Επίσης, στην πομπή υπήρχαν κιθαρίστες, χορευτές και τραγουδιστές, τα *θυμελικά*, όπως συνηθιζόταν να λέγονται, αλλά και ύπατοι, οι οποίοι κάθονταν σε καθορισμένη θέση κάτω από την γέφυρα, *την πόδωσιν*, και περίμεναν να εμφανιστεί η αυγούστα. Τέλος, ήταν απαραίτητη η παρουσία τριών κυρίων των τιμών, οι οποίες κρατούσαν μήλα διακοσμημένα με μαργαριτάρια, σύμβολα του έρωτα.

Μετά το τέλος του λουτρού, η ίδια πομπή συνόδευε την αυγούστα, πίσω στον νυφικό κοιτώνα, όπου τώρα, όμως, οι γυναίκες δεν εισέρχονταν σε αυτόν. Όταν

96. Α. Βακαλούδη, Καλλιστεία και γάμος στο Βυζάντιο, σελ. 65

97. Α. Βακαλούδη, Καλλιστεία και γάμος στο Βυζάντιο, σελ. 65.- Φ. Κουκουλές, Βυζαντινών Βίος, Δ', σελ. 140-141

η αυγούστα πλησίαζε στη δεξιά κόγχη του παστού, οι άνδρες συγκλητικοί αποχωρούσαν. Τέλος, την νύφη καθ' όλη τη διάρκεια, της πομπής, όπως προαναφέρθηκε, συνόδευαν τρεις κυρίες, εκ των οποίων η μία ονομαζόταν *παρακαθίστρια*.

✦ ΔΙΑΖΥΓΙΟ

Όπως, ήταν αναμενόμενο, ακόμα και στη Βυζαντινή αυτοκρατορία, κάποιοι γάμοι δεν είχαν ευτυχισμένο τέλος, γεγονός που συναντάται σε όλους τους πολιτισμούς και σε όλες τις ιστορικές περιόδους.

Το θέμα του διαζυγίου, θα μπορούσε να χαρακτηριστεί αρκετά πολύπλοκο, ιδιαίτερα αν ληφθεί σοβαρά υπ' όψιν τόσο η αντίληψη σχετικά με το γάμο όσο και η κοινωνική θέση της γυναίκας. Από την μία πλευρά, όλες οι θεωρίες της εποχής αναφορικά στην έννοια του γάμου συγκλίνουν στο ότι είναι κάτι ιερό, σεπτό και, σαφώς, αδιάλυτο. Τίποτα δεν μπορεί να διαλύσει το γάμο, όσο σοβαρό και αν είναι, και, κυρίως, τίποτα δεν μπορεί να έρθει σε αντίθεση με το θέλημα του Θεού.

Από την άλλη πλευρά, η γυναίκα θεωρείται κατώτερο ον, υπάκουο στις εντολές των ανδρών, ανίκανο να εκφράσει την γνώμη, ιδιαίτερα στο ζήτημα του γάμου. Οποιαδήποτε κίνησή της ελέγχεται, χωρίς εκείνη να μπορεί να αντιδράσει, αλλά και αδιαμαρτύρητα δέχεται οτιδήποτε. Τέλος, κατά τις αντιλήψεις της εποχής, ίσως είναι το μοναδικό ον που θεωρείται επικίνδυνο και υπαίτιο όλων των συμφορών, ακόμα και του διαζυγίου. Πρόκειται για αντιλήψεις, πραγματικά υποτιμητικές τόσο για την ίδια την γυναίκα όσο και για αυτούς, οι οποίοι ήθελαν να υπερασπιστούν τέτοιου είδους αντιλήψεις. Βέβαια, υπάρχουν και οι εξαιρέσεις εκείνων των γυναικών, οι οποίες όντας αυτοκράτειρες, διαδραμάτισαν σημαντικό πολιτικό ρόλο, λαμβάνοντας τα ηνία της εξουσίας που τους τα παρείχε η εξέχουσα θέση τους.

Είναι καλύτερα, όμως να δούμε αναλυτικά ποιοι κανόνες διέπουν το θέμα του διαζυγίου και μέσα από αυτούς θα μας δοθεί μια καθαρή εικόνα για το πώς αντιλαμβάνονταν οι Βυζαντινοί τόσο το διαζύγιο όσο και τη θέση της γυναίκας σε αυτό.

Μολονότι η εκκλησία πάσχιζε να διατηρήσει το γάμο ως μία ένωση ιερή και αδιάλυτη, εν τούτοις τα διαζύγια ήταν κάτι το σύνηθες στην καθημερινή ζωή των Βυζαντινών, επιβεβαιώνοντας για άλλη μια φορά πως οι γάμοι δεν είχαν σωστές και υγιείς βάσεις. Τις βασικές αρχές της βυζαντινής νομοθεσίας σχετικά με το διαζύγιο, ή *ρεπούδιον*⁹⁸, τις έθεσε η ιουστινιάνεια νομοθεσία και αργότερα ο Λέων Στ' ο Σοφός.

98. Θ.Καρζή, Η γυναίκα στο Μεσαίωνα, σελ.221.- Φ. Κουκουλές, Βυζαντινών Βίος, Δ', σελ. 189

Στην Βυζαντινή αυτοκρατορία υπήρχαν δύο είδη διαζυγίου, το *κατά πρόφασιν άμεμπτον* και το *κατά συναίνεσιν*.⁹⁹ Το πρώτο το χορηγούσε ο δικαστής, όταν το παράπτωμα στο οποίο είχε υποπέσει ο ένας από τους συζύγους ήταν βαρύ, με αποτέλεσμα η συμβίωσή τους να μην είναι πλέον δυνατή. Το δεύτερο ήταν αποτέλεσμα αμοιβαίας συμφωνίας των δύο μερών και δεν χρειαζόταν δικαστήριο, παρά μόνο μια απλή δήλωση.

Τα παραπάνω ίσχυσαν μόνο κατά την πρώτη περίοδο της αυτοκρατορίας, αφού ο Ιουστινιανός κατήργησε το διαζύγιο *κατά συναίνεσιν*. Ο Ιουστίνος Β΄ το επανέφερε, χωρίς, όμως, να καταφέρει να διατηρήσει την ισχύ του, με αποτέλεσμα σύντομα να πέσει σε αχρηστία. Τον 9^ο αι. ο Λέων Στ΄ ο Σοφός περιόρισε τις αιτίες του διαζυγίου, ενώ τον 10^ο αι. ο θρίαμβος του ιερατείου είναι πλήρης καθώς το διαζύγιο κηρύσσεται υπό απαγόρευση. Ως γνωστό, όμως, οι πολίτες, ειδικά όταν οι νόμοι δεν ήταν με το μέρος τους, έπαιρναν την υπόθεση στα χέρια τους. Έτσι και με τα διαζύγια, εφόσον δεν επιτρέπονταν από τους νόμους, τα συνομολογούσαν με ιδιωτικό συμβόλαιο.¹⁰⁰

Όπως συμβαίνει με όλα τα διαζύγια, χρειάζονται ισχυρά επιχειρήματα εναντίον του ή της συζύγου, προκειμένου να προχωρήσει κάποιος σε διάλυση του γάμου του. Τα βασικότερα και, ίσως υποκειμενικά, ισχυρά επιχειρήματα θεωρούνται τα εξής :

- η μοιχεία του ενός ή του άλλου συζύγου
- η απασχόληση του συζύγου με μαγγανείες
- η γνώση ότι ο/η σύζυγος συνωμοτεί εναντίον του αυτοκράτορα
- η γνώση ότι ο σύζυγος μετέχει σε ληστείες, είναι τυμβωρύχος ή ιερόσυλος
- η απόπειρα δολοφονίας ή δηλητηρίασης του/ της συζύγου
- η φυσική ανικανότητα του ενός ή του άλλου συζύγου εντός τριετίας
- η φρενοβλάβεια του /της συζύγου για διάστημα μεγαλύτερο της τριετίας
- η διαπίστωση ότι ο σύζυγος είναι προαγωγός ή παιδεραστής
- η εγκατάσταση παλλακίδας στην συζυγική κατοικία
- η εξαφάνιση του/της συζύγου για διάστημα μεγαλύτερο της πενταετίας
- ο αυτοεγκλεισμός του/της συζύγου σε μοναστήρι

99. Θ.Καρζή, Η γυναίκα στο Μεσαίωνα, σελ.223.- Φ. Κουκουλές, Βυζαντινών Βίος, Δ΄, σελ. 199

100. Θ.Καρζή, Η γυναίκα στο Μεσαίωνα, σελ.223

- η προσχώρηση του ενός ή του άλλου σε αίρεση
- η διαπίστωση μίσους, είτε αυτό ήταν μονόπλευρο είτε αμοιβαίο

Εκτός από αυτούς του λόγους, που θεωρούνται οι πιο βασικοί, υπήρχαν και κάποιοι άλλοι οι οποίοι σχετίζονται με τη μοιχεία, σε βάρος κυρίως των γυναικών :

- η απόδειξη ότι το παιδί που έφερε εκείνη στον κόσμο ήταν καρπός εξωσυζυγικής σχέσης
- η διανυκτέρευσης της εκτός σπιτιού, εκτός αν είχε πάει στους γονείς της
- η αυτόφωρη σύλληψή της στα λουτρά με άλλον άνδρα
- η αυτόφωρη σύλληψή της σε διασκέδαση με άνδρες “ύποπτης ηθικής”
- η μετάβασή της στο υπόδρομο ή σε θέατρα, χωρίς την έγκριση και την συνοδεία του συζύγου της.¹⁰¹

Όπως παρατηρείται από τα παραπάνω, αφενός η μοιχεία θεωρείται ένα από τα πιο βαριά εγκλήματα που θα μπορούσε να διαπράξει κάποιος, αφετέρου επιβεβαιώνεται ποια ήταν η θέση της γυναίκας, κυρίως μέσα στο γάμο, συγκριτικά με τον άνδρα. Την ηθική της χριστιανικής Εκκλησίας ακολούθησε το βυζαντινό δίκαιο, το οποίο αντιμετώπιζε την άπιστη παντρεμένη γυναίκα ως «λοιμώδες νόσημα», ψυχοσωματικά ανιάτο και ισοδύναμο με τη δολοφονία.¹⁰² Όλες οι αντιλήψεις σχετικά με το ποιόν της γυναίκας βρίσκουν την τέλεια έκφρασή τους στη παραπάνω έκφραση, επιβεβαιώνοντας για ακόμη μια φορά ότι η γυναίκα είναι αδύναμη να αντιμετωπίσει όλους όσους τις αποδίδουν κατηγορίες, πολλές φορές αδικώς, προσπαθούν να την κρατήσουν μακριά από οποιοσδήποτε δραστηριότητες και προπαντός τη θεωρούν περισσότερο υποχείριο όργανο τους παρά αυτόνομη οντότητα. Αυτό σαφώς λειτουργεί υπέρ των ανδρών, των οποίων η δύναμη επιβεβαιώνεται τόσο μέσα από τις ίδιες τις πράξεις τους όσο και μέσα από τους ίδιους τους νόμους.

Παραπάνω ειπώθηκε ότι η μοιχεία είναι, ίσως, το βαρύτερο έγκλημα που βαρύνει τη άπιστη σύζυγο. Και ως είθισται, για κάθε έγκλημα υπάρχει και η ανάλογη ποινή. Συγκεκριμένα, νόμος του Λέοντα του Σοφού στη Νεαρά του αναφέρει : « *το της μοιχείας άγος ουδέν ελαττούται της ανδροφονίας ἵ διότι ο μεν μαιοφόνος εντός τινος πολλάκις τον βίον απώλεσεν, ο δε μιαρός της μοιχείας δράστης πλείστων όσων,*

101.Θ.Καρζή, Η γυναίκα στο Μεσαίωνα, σελ.221-2.-Φ. Κουκουλές, Βυζαντινών Βίος, Δ', σελ. 199

102.Θ.Καρζή, Η γυναίκα στο Μεσαίωνα, σελ.223

ανδρός, παίδων, συγγενών, όλους βίους μια πληγή, τη των γάμων κατασπαράζει, πάντας ανέτρεψεν». ¹⁰³ Όπως είναι επόμενο, ένας τέτοιος νόμος, ο οποίος με πλήρη σαφήνεια καταδικάζει τη μοιχεία, δίνει, αυτόματα το δικαίωμα επιβολής αυστηρής τιμωρίας, σε βαθμό τέτοιο που ο πατέρας μπορούσε να σκοτώσει την μοιχαλίδα κόρη του και τον εραστή της, εάν τους έπιανε έπ' αυτοφώρω. Στην ίδια περίπτωση, ο σύζυγος είχε δικαίωμα να σκοτώσει μόνο τον μοιχό, μόνο αν αυτός ήταν δούλος, απελεύθερος, προαγωγός, ηθοποιός ή εγκληματίας. ¹⁰⁴

Εφόσον, λοιπόν, η γυναίκα δεν έχανε την ζωή της τιμωρούνταν με εξίσου βαριές ποινές. Μία από αυτές ήταν η διαπόμπευση στην οποία, αφού την κούρευαν ή της ξύριζαν το κεφάλι, ώστε το κρανίο της να παρουσιάζεται «ωού ψιλότερον», την κάθιζαν ανάποδα σε έναν γάιδαρο και την περιέφεραν στην πόλη υπό τους ονειδισμούς του πλήθους. Εξίσου σκληρή ήταν και η ποινή της ρινοτομίας, συνοδεία ξυλοδαρμού και κουρέματος, η οποία επιβαλλόταν και στον μοιχό και στην μοιχαλίδα. Υπάρχει, όμως μια σημαντική διαφορά σε αυτήν την ποινή, καθώς όταν ο μοιχός ρινοτομούνταν, η σύζυγός του ήταν υποχρεωμένη να ζητήσει εφ' όρου ζωής δίπλα του, ενώ αντιθέτως, όταν η τιμωρία αυτή επιβαλλόταν στη μοιχαλίδα, ο σύζυγός της είχε δικαίωμα να την διαζευτεί, να της πάρει την περιουσία, και, τέλος, να την στείλει σε μοναστήρι, για σωφρονισμό.

Προηγουμένως, αναφέρθηκαν οι βασικότερες αιτίες που μπορούσαν να οδηγήσουν τον ή την σύζυγο να προβεί σε αίτηση διαζυγίου. Πρέπει να σημειωθεί, όμως, ότι δεν σπάνιζαν και οι περιπτώσεις όπου ο σύζυγος, κυρίως, προκειμένου να απαλλαγεί από τη σύζυγό του προέβαινε εσκεμμένα σε πράξεις τέτοιες, που να την εξαναγκάσουν να ζητήσει η ίδια διαζύγιο. Πιο συγκεκριμένα, προσποιούταν τον δαιμονισμένο ή άλλες φορές κατηγορούσε τη σύζυγό του ότι ήταν φρενοβλαβής. Σε αυτή τη περίπτωση ο νόμος δεν ενέκρινε το διαζύγιο, παρά μόνο αν αποδεικνυόταν ότι η φρενοβλάβεια υπήρχε και πριν από το γάμο της.

Επίσης, καθώς η εκκλησιαστική επιρροή ήταν μεγάλη, δεν σπάνιζαν οι περιπτώσεις όπου ο ένας από τους δύο συζύγους αποφάσιζε να μονάσει, προκειμένου να επιδοθεί με ησυχία στη λατρεία του θείου. Σχετικά με αυτό, οι νόμοι όριζαν ότι ήταν περιττή η διάλυση του γάμου. Αν, όμως, ο σύζυγος γινόταν επίσκοπος, τότε οι

103. Νεαρά αρ. 32, Λέοντος Σοφού

104. Θ.Καρζή, Η γυναίκα στο Μεσαίωνα, σελ.224

νόμοι υποχρέωναν τη σύζυγο να μπει σε μοναστήρι, το οποίο, όμως, δεν ανήκει σε περιοχή της επισκοπής του συζύγου της.

Τέλος, όπως είναι γνωστό, η βυζαντινή αυτοκρατορία, πολύ συχνά, βρισκόταν σε εμπόλεμη κατάσταση, με αποτέλεσμα οι άνδρες να μετέχουν σε πολεμικές επιχειρήσεις, απουσιάζοντας από την οικογενειακή τους εστία για μεγάλο χρονικό διάστημα. Αν, λοιπόν, η σύζυγός του δεν μάθαινε νέα του για διάστημα μεγαλύτερο των πέντε ετών, τότε μπορούσε να τελέσει δεύτερο γάμο. Στην περίπτωση, όμως, που εκείνος επέστρεφε, εκείνη μπορούσε να γυρίσει κοντά του, διαφορετικά, αν παρέμενε στο πλευρό του δεύτερου συζύγου της, θεωρούταν μοιχαλίδα.

✠ Ο ΕΡΩΤΑΣ ΚΑΙ Η ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ

Είναι ήδη γνωστό από τα προαναφερθέντα, ότι κατά τους βυζαντινούς χρόνους, η νέα δεν είχε περιθώρια ελευθερίας στην καθημερινή της ζωή. Η καθημερινότητά της χαρακτηριζόταν από άπειρους περιορισμούς και δραστηριότητες, που, κατά κάποιο τρόπο, την κρατούσαν απομονωμένη από τον κοινωνικό της περίγυρο, όντας θαλαμευόμενη. Οποιαδήποτε κίνηση της ελεγχόταν αυστηρά, καθιστώντας την ισορροπία μεταξύ πρέποντος και μη πρέποντος ιδιαίτερα ευάλωτη και, επικίνδυνα, λεπτή. Επίσης, η εκκλησιαστική επιρροή, που ήταν τόσο διάχυτη, και η αντίληψη ότι η γυναίκα είναι μιανό νόσημα δεν ήταν δυνατόν να της αναγνωρίσουν οποιαδήποτε αυτόβουλη πράξη, και ιδιαίτερα το δικαίωμα να αγαπήσει, προσόν αναγνωρίσιμο στους άνδρες.

Παραπάνω είπαμε ότι η κοπέλα απαγορευόταν να βγει από το σπίτι της, καθώς και να της μιλήσει κάποιος. Επομένως θα ήταν πολύ εύλογο το ερώτημα σχετικά με το αν και πως ερωτευόταν η κοπέλα στην βυζαντινή εποχή. Η αλήθεια είναι ότι η κοπέλα είχε την δυνατότητα να βγει από το σπίτι πάντα με συνοδεία και μόνο έχοντας ως προορισμό την εκκλησία. Καθώς, λοιπόν, ο έρωτας δεν υπόκειται σε νόμους, και όπως λέει και ο Φ. Κουκουλές: «ο περωτός έρωας διευθύνει ευστόχως τα βέλη του δια των παρακυπτικών θυρίδων»¹⁰⁵, οι νέοι μπορούσαν κάλλιστα να δουν κάποια κοπέλα και να την ερωτευτούν. Από εκεί όμως ξεκινούσε μια ολόκληρη επιχείρηση προκειμένου να πλησιάσουν την αγαπημένη τους.

Οι βυζαντινοί νέοι ήταν φυσικό να πονηρεύονται και να χρησιμοποιούν παραδοσιακά τεχνάσματα για την έκφραση των συναισθημάτων τους.¹⁰⁶ Και επίσης λογικό ήταν οι κοπέλες, παρ' όλες τις απαγορεύσεις που τους επιβάλλονταν, να κολακεύονται από το παιχνίδι και να υποκύπτουν στον πειρασμό. Από τα πιο συνήθη τεχνάσματα που εφάρμοζαν οι νέοι ήταν κολακευτικά λόγια, τα οποία απηύθυναν στις κοπέλες όταν τις συναντούσαν κατά την έξοδό τους μέσω των οποίων επαινούσαν την ομορφιά της και μακάριζαν τον μέλλοντα σύζυγό της.

105. Φ. Κουκουλές, Βυζαντινών Βίος, Δ', σελ. 130

106. Θ. Καρζή, Η γυναίκα στο Μεσαίωνα, σελ. 218.- Φ. Κουκουλές, Βυζαντινών Βίος, Δ', σελ. 180

Άλλες φορές, οι νέοι έκαναν καντάδες στα παράθυρα των αγαπημένων τους, τραγουδώντας τους άσματα, παραδείγματα των οποίων έχουμε ελάχιστα. Μια χαρακτηριστική καντάδα είναι και η ακόλουθη:

Ἐσύ εἶσαι το φῶς τῶν οφθαλμῶ, ψυχὴ μου και ζωὴ μου
Και τῆς καρδιάς μου ἀνασασμός ἐσύ εἶσ' ἡ δέσποινά μου

Λάμπει σελήνη, πλὴν ἐν ἀμφόδοις μέσοις,
Το σον δε φέγγος κὰν μέσω τῆς οἰκίας.

Και κισσός ἡδὺ συμπλακεῖς δένδρου κλάδοις,
Ἡδύτερον δε συμπλοκὴ σης ἀγκάλης

Μετά το φέγγος ἔρχομαι, κόρη, εἰς τὸ περιβόλιν
Ἐυγενικὴν μου και ξανθὴ ἐξύπνησε, ἀν κοιμάσαι
Ἐξύπνησε, κυράτσα μου, ψυχὴ μου μὴν κοιμάσαι
Τον ἐνθυμάσαι ἔρχεται πρόθυμα εἰς ἐσένα.

Παραθυρίτσια μ' ἀργυρα, ἀργυροκοσμημένα
Εἰπέτε τῆς κυράτσας σας να βγη να τῆς συντύχω
Ἀλλοίμονον ἐβράδυνασε παίρνει και σκοτεινιάζει
Τα παραθύρια σφάλισαν, τὴν ἀγαπῶ δὲν εἶδα
Κι' εἶμαι θλιμμένος το λεεινὸ και παραπονεμένος.

Εἰς τῶν χαρίτων τὴν αὐλὴν ἐκάθισεν ἡ φύσις
Ἐσύναξεν, ἐμάζωξε κατὰ λεπτόν τὰ πάντα
Τοῦ κόσμου ὅλας τὰς χάριτας και τὰς εὐμορφοσύνας
Ἐσένα τὰς ἐχάρισε, χαρὰ σ' ἐσένα, κόρη
Το σῶμα σου τὸ ευγενικόν ἴσον βεργίν το ποῖκε
Κυπαρισσοβεργόλικον ἐδημιούργησέ το.¹⁰⁷

107. Φ. Κουκουλές, Βυζαντινὸν Βίος, Δ', σελ. 181-182

Φυσιολογικό ήταν η κοπέλα, ακούγοντας τέτοιου είδους άσματα, να σκανδαλιστεί, με αποτέλεσμα, παρ' όλες τις απαγορεύσεις, να σπεύσει στο παράθυρό της για να ακούσει εκείνον που τις έκανε καντάδα. Στην περίπτωση που η μητέρα της αντιλαμβανόταν τι γινόταν, τιμωρούσε την κοπέλα χτυπώντας την.

Επίσης, μεγάλη ευτυχία για τον εραστή ήταν αν κατάφερνε να δει την ερωμένη του και να της απευθύνει ερωτικά νεύματα. Για αυτόν τον λόγο κατέβαλλε προσπάθειες, έμμεσα ή άμεσα, επιχειρώντας να πετάξει κάποιο ραβασάκι στ' αμάξι της, επιχειρώντας να τραβήξει την προσοχή της κατά την είσοδό της ή την έξοδό της από την εκκλησία, και, τέλος, δωροδοκώντας κάποια θεραπαίνιδα, για την εξασφάλιση των υπηρεσιών της.¹⁰⁸

Η σύναψη τέτοιους είδους ερωτικών σχέσεων ήταν, ιδιαίτερα, κατακριτέα στη βυζαντινή κοινωνία. Αρχικά τα βλέμματα, έπειτα το άγγιγμα του χεριού, ο εναγκαλισμός και το φίλημα του αυχένος και των οφθαλμών, θεωρούνταν αμαρτήματα, όχι μόνο από την εκκλησία, αλλά και από την ίδια την κοινωνία. Η εικόνα κοπέλας, η οποία φιλούσε νεαρό και μάλιστα ενώπιον τρίτων αποδοκιμαζόταν αυστηρά, με αποτέλεσμα την προσβολή της κοπέλας. Η εκκλησία επέβαλλε την ποινή της ξηροφαγίας για σαράντα ημέρες, ενώ πληροφορίες για νομικές ποινές δεν υπάρχουν.¹⁰⁹

Παρατηρείται, λοιπόν, ότι η βυζαντινή κοινωνία ήταν τόσο αυστηρά δομημένη, ώστε τίποτα να μην μπορεί να διαταράξει τη γαλήνη της, αλλά και τίποτα να μην μπορέσει να έρθει σε αντίθεση με αυτήν και τις αντιλήψεις, με τις οποίες είχε γαλουχηθεί. Όλα έπρεπε να λειτουργούν σύμφωνα με τις επιθυμίες εκείνων που επιδίωκαν να ασκούν εξουσία, όχι μόνο στα διάφορα λειτουργήματα, αλλά ακόμα και στις γυναίκες τις οποίες υποτιμούσαν και θεωρούσαν επικίνδυνα και άβουλα όντα.

Στην ενίσχυση και διαίωνιση των αντιλήψεων αυτών, σημαντικό ρόλο παίζει και η Εκκλησία, η οποία επιβουλεύεται και εκείνη την εξουσία, παρουσιάζοντας πάντα τη δικαιολογία ότι όλα γίνονται ή πρέπει να γίνονται σύμφωνα με το θέλημα του Θεού. Οποιαδήποτε παρόρμηση ή παρεκτροπή από το δρόμο από το δρόμο του Θεού θεωρούνταν αμάρτημα με τιμωρία περισσότερο τη δυσφήμιση παρά κάποια άλλη τιμωρία.

108. Φ. Κουκουλές, Βυζαντινών Βίος, Δ', σελ. 182.- Θ.Καρζή, Η γυναίκα στο Μεσαίωνα, σελ.218

109. Φ. Κουκουλές, Βυζαντινών Βίος, Δ', σελ. 183

Πώς ήταν, λοιπόν, δυνατόν γάμοι προερχόμενοι όχι μόνο από προξενιό, αλλά από έρωτα να επιδοκιμάζονται και να είναι επιτρεπτοί; Προφανώς ήταν προτιμότερο η επιλογή συζύγου να γίνεται από τους γονείς, που γνώριζαν, δήθεν, πιο ήταν το καλό των παιδιών τους και να ωθούνται εκείνα, ή, ίσως, να εξαναγκάζονται και να καταδικάζονται σε έναν γάμο, χωρίς να υπάρχει, έστω το συναίσθημα της εμπάθειας. Άλλωστε, δικαίωμα στη ζωή και στην “ελευθερία” είχαν μονάχα οι άνδρες, σε βαθμό τέτοιο που ενώ κάποια πράγματα θεωρούνταν αμαρτήματα αν διαπράττονταν από γυναίκες, για εκείνους, αν τα έπρατταν οι ίδιοι, ήταν θέλημα Θεού.

✠ ΣΥΖΥΓΙΚΑ ΚΑΙ ΜΗ ΣΕΞΟΥΑΛΙΚΑ ἌΜΑΡΤΗΜΑΤΑ

Ένας γάμος, στην βυζαντινή κοινωνία μπορούσε να έχει αίσιο τέλος ή, αντιθέτως, να καταλήξει, όπως είπαμε, σε διαζύγιο. Πιο συχνό, όμως, ήταν το φαινόμενο ένας γάμος αφενός να μην διαλύεται, αφετέρου να χαρακτηρίζεται από πολλά και ποικίλα αμαρτήματα, διαπράττοντα είτε από τον ένα είτε από τον άλλο σύζυγο.

Πριν προβούμε σε ανάλυση όλων, ή, τουλάχιστον των περισσότερων, εγκλημάτων που διαπράττονται στη βυζαντινή κοινωνία, έχοντας σοβαρές επιπτώσεις τόσο για το ίδιο το άτομο όσο και για το γενικότερο σύνολο, θα πρέπει να ξεκαθαριστεί τι ακριβώς θεωρείται έγκλημα – συζυγικό ή μη.

Καταρχήν, θα πρέπει να διασαφηνιστεί ο όρος “έγκλημα”, έτσι όπως ακριβώς το αντιλαμβάνονταν τόσο οι Βυζαντινοί όσο και οι μεταγενέστεροι τους. Για να εγκληματοποιηθεί, λοιπόν, μια ορισμένη συμπεριφορά, πρέπει αυτή να θίγει ορισμένα αγαθά, που στο πλαίσιο μιας έννομης τάξης, έχει κριθεί ότι χρίζουν προστασίας. Ιδανικό παράδειγμα αποτελεί το θέμα των γενετήσιων σχέσεων για το οποίο, σε όλες τις έννομες τάξεις, ήταν έντονο το ενδιαφέρον του εκάστοτε νομοθέτη να «τυποποιήσει» τις σχέσεις αυτές. Η απάντηση στο αναμενόμενο ερώτημα «για ποιο λόγο εκδηλώθηκε όσο έντονα το ενδιαφέρον του νομοθέτη» δίνεται αμέσως αν σκεφθεί κανείς ότι οι συγκεκριμένες σχέσεις επηρεάζουν άμεσα τις κοινωνικές δομές σε όλα τους τα επίπεδα.

Οι γενετήσιες σχέσεις είναι ένα ζήτημα ιδιαίτερα λεπτό και κατά τη βυζαντινή περίοδο αποδοκιμάζονται είτε υπάρχουν πριν από τον γάμο είτε κατά τη διάρκεια, η γνωστή *μοιχεία*. Σε προηγούμενο κεφάλαιο είδαμε ότι ο έρωτας, απλά και μόνο, ως συναίσθημα, έχριζε αποδοκιμασίας και προσβολής από όλους τους κοινωνικούς και εκκλησιαστικούς παράγοντες. Βαρύτερο έγκλημα, όμως, θεωρούνταν η μοιχεία, καθώς προσέβαλε τον υφιστάμενο γάμο. Η μοιχεία, βάσει των νόμων, διαπράττονταν κυρίως από τη γυναίκα, η οποία τιμωρούνταν αυστηρότερα από ότι ο μοιχός.

Η αρχική ποινή για τη μοιχεία ήταν η δήμευση, η οποία αντικαταστάθηκε από την κεφαλική.¹¹⁰ Στη συνέχεια το ιουστινιάνειο δίκαιο διατήρησε τις παλιές ποινές, αναγνωρίζοντας, επιπλέον, το δικαίωμα στον σύζυγο ή στον πατέρα να θανατώσει

110. Σπ. Τρωιανός, *Εγκλ. και Τιμ. στο Βυζ.*, σελ. 177

τον μοιχό, ενώ η μοιχαλίδα τιμωρούνταν με εγκλεισμό σε μοναστήρι και βαριές περιουσιακές κυρώσεις. Το δίκαιο της *Εκλογής* επέβαλλε την ποινή της ρινοτομίας και στους δύο συνενόχους, ενώ η *Εισαγωγή* και ο *Πρόχειρος Νόμος* προσέθεσαν σε αυτήν το μαστίγωμα και το κούρεμα. Την ποινή αυτή διατήρησαν ο Λέοντας Στ' ο Σοφός στα *Βασιλικά*, σε συνδυασμό με εκείνη του ιοστινιάνιου δικαίου.¹¹¹

Ενώ, λοιπόν, οι εξωγαμικές σχέσεις μιας γυναίκας θεωρούνταν μοιχεία, για τον άνδρα χαρακτηρίζονταν, απλά, πορνεία, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι ήταν αξιόποινη. Πιο συγκεκριμένα, ένας από τους Ιούλιος νόμους, η *lex Julia de adulteries coercendis*, όριζε ότι η εξωγαμική σχέση με δούλη ή εταίρα θεωρούνταν ασήμαντη συγκριτικά με τη σύναψη σχέσης με ελεύθερη, δηλαδή έντιμη και ανύπαντρη γυναίκα, η οποία τιμωρούνταν αυστηρά.

Αργότερα, και με την επέμβαση της Εκκλησίας, ο νόμος αυτός τροποποιήθηκε δίνοντας μια πιο αντικειμενική υπόσταση στο έγκλημα της πορνείας, η οποία πλέον τιμωρούνταν, με μόνη διαφορά τις ηπιότερες ποινές κλιμακωμένες ανάλογα με την ιδιότητα της συναυτουργού. Για παράδειγμα, αν εκείνη ήταν ελεύθερη, ο δράστης τιμωρούνταν με δώδεκα ραβδισμούς αν ήταν έγγαμος και με έξι αν ήταν άγαμος. Στην περίπτωση που η συναυτουργός ήταν δούλη, υπήρχαν μόνο περιουσιακές κυρώσεις. Διάταξη αναφορικά στον έγγαμο δράστη πορνείας αναφέρει : « ο έχων γυναίκα και πορνεύων τοις εκκλησιαστικοις επιτιμίοις ως πόρνος καταδικαζέσθω· ει δε τά επιτεθησόμενα αυτω καταφρονων μη προφυλάξη κανονικά επιτίμια, το ήμισυ μέρος της αυτού περιουσίας τω δημοσίω μέρει εισκομιζέσθω».¹¹²

Και πάλι, όμως, διαπιστώνεται πόσο άνιση ήταν η μεταχείριση των δύο φύλων, αν παρατηρήσει κανείς ότι για τον άνδρα, ο οποίος συνάπτει εξωγαμικές σχέσεις με δούλη, οι κυρώσεις είναι μηδαμινές συγκριτικά με αυτές που επιβάλλονται στη γυναίκα, έγγαμη ή άγαμη, που σχετίζεται με δούλο. Δηλαδή, για την ίδια την γυναίκα υπάρχει η κεφαλική ποινή ενώ για τον δούλο ο θάνατος στην πυρά. Αργότερα, η νομοθεσία των Μακεδόνων όρισε ότι στην περίπτωση που η γυναίκα ήταν έγγαμη η ποινή επαυξηνόταν με εξορία και δήμευση της περιουσίας, ενώ αν ήταν άγαμη ή χήρα, με μαστίγωμα και κούρεμα.

Βάσει όλων των παραπάνω γίνεται σαφές ότι η βυζαντινή κοινωνία διέθετε ένα ολοκληρωμένο σύστημα κυρώσεων για την προστασία της γενετήσιας ηθικής, το

111. Σπ. Τρωιανός, *Εγκλ. και Τιμ. στο Βυζ.*, σελ. 178-9

112. Σπ. Τρωιανός, *Εγκλ. και Τιμ. στο Βυζ.*, σελ. 183

οποίο, όμως, δεν ήταν δραστικό σε όλες τις περιπτώσεις. Μέσα από αυτό το σύστημα γίνονταν διακρίσεις καθώς, όλες οι κυρώσεις εκμηδενίζονταν όταν αναφέρονταν στον αυτοκράτορα και στο αυλικό περιβάλλον. Πρόκειται για κάτι, το οποίο εύκολα μπορεί να αποδειχθεί από τρανταχτά παραδείγματα αυτοκρατόρων που διέπρατταν το έγκλημα της μοιχείας ασυστόλως. Η επίσημη Εκκλησία, όσο και αν προσπάθησε, θέτοντας σε δράση όλους τους μηχανισμούς αντιδράσεώς της, δεν κατόρθωσε να περιορίσει την ακολασία των αυτοκρατόρων.

Από τα πιο γνωστά παραδείγματα της ανήθικης δράσης των αυτοκρατόρων αποτελεί ο Μανουήλ Α΄, ο οποίος, αν και παντρεμένος με την Αλαμάνη, έδειχνε ιδιαίτερη προτίμηση και σε άλλες αιθέριες υπάρξεις, και εξαιτίας της απειρίστης ερωτικής του ορμής προτιμούσε να διαπερνά τα εγχώρια προϊόντα. Επίσης, ο Αλέξιος Β΄ σπατάλησε σε ακολασίες πολύ δημόσιο χρήμα, ενώ ο Ανδρόνικος Α΄ έφευγε μακριά από την πρωτεύουσα, συνοδεία εταίρων και παλλακίδων, και έκανε αποτυχημένες προσπάθειες να μιμηθεί τον Ηρακλή κάνοντας άφθονη χρήση αφροδισιακών παρασκευασμάτων.¹¹³

Οι εξωσυζυγικές σχέσεις και παρεμφερείς ακολασίες δεν ήταν προσόν αποκλειστικά και μόνο των αυτοκρατόρων. Μολονότι για τις κοινές θνητές οποιαδήποτε παρεκτροπή τους τιμωρούνταν αυστηρά, για τις αυτοκράτειρες δεν ίσχυε το ίδιο. Ένα τέτοιου είδους κακό παράδειγμα αποτελεί και η Θεοδώρα, η σύζυγος του Ιουστινιανού, η οποία είχε έντονη ερωτική ζωή τόσο πριν όσο και μετά από τον γάμο της. Επίσης, ο Ιωάννης Ζωναράς περιγράφει ιδιαίτερα έντονα τον έρωτα της Ζωής με τον Μιχαήλ τον Παφλαγόνα, όταν αυτός ήταν θαλαμηπόλος στα ανάκτορα. Βλέπουμε, λοιπόν, ότι οι σκληρές ποινές, οι αντιδράσεις της Εκκλησίας αλλά και όλες οι αντιλήψεις αναφορικά στις γυναίκες, δεν λαμβάνονταν σοβαρά υπ' όψιν από τις αυτοκράτειρες, που αρέσκονταν στις αχαλίνωτες ερωτικές σχέσεις.

Εκτός από την μοιχεία, οι Βυζαντινοί διέπρατταν ένα εξίσου σοβαρό έγκλημα, την *αιμομιξία*. Πρόκειται για ένα ιδιαίτερα φαινόμενο, το οποίο συναντάται στους Βυζαντινούς χρόνους σε αρκετά μεγάλες διαστάσεις. Το πολιτικό δίκαιο επέβαλλε αυστηρές κυρώσεις σε βαθμό που κωλύονταν ο γάμος σε όσους συνάπτανε ερωτικές σχέσεις ανάμεσα σε στενούς συγγενείς εξ αίματος ή εξ αγχιστείας. Αρχικά επιβλήθηκε η θανατική ποινή, αργότερα, στα τέλη του 3^{ου} αι., περιορίστηκε καθώς

113. Σπ. Τρωιανός, Έγκλ. και Τιμ. στο Βυζ., σελ. 186

έγινε μόνο περιουσιακή, ενώ ο Ιουστινιανός αντιμετώπισε τους αιμομίκτης πολύ σκληρότερα.

Η Εκκλησία για άλλη μια φορά επιχείρησε να αναλάβει δράση και να αναμιχθεί και σε αυτό το ζήτημα. Άλλωστε οι απόψεις της περί ηθικής, η αξίωσή της για αποκλειστικότητα στον τομέα της ρυθμίσεως των γαμικών σχέσεων, η συνεχής αντιπαλότητα με την πολιτική ηγεσία αλλά και η διαρκής προσπάθειά της να έχει λόγο και θέση στην εξουσία δεν της επέτρεπαν να μείνει αμέτοχη και άπραγη μπροστά σε τόσες ευκαιρίες. Έτσι, λοιπόν, στα τέλη του 7^{ου} αι., με τους κανόνες της συνόδου του Τρούλλου, πέτυχε επέκταση των γαμικών κωλυμάτων (τα οποία θα μελετήσουμε εκτενέστερα σε επόμενο κεφάλαιο).¹¹⁴

Η προσπάθεια αυτή της Εκκλησίας θεωρήθηκε επιτυχής καθώς λίγο αργότερα ο πολιτειακός νομοθέτης ανταποκρίθηκε ορίζοντας ως αιμομιξία κάθε γενετήσια σχέση ανάμεσα σε συγγενείς εξ αίματος μέχρι και τον έκτο (6^ο) βαθμό και εξ αγχιστείας μέχρι και τον τέταρτο (4^ο), αλλά και κάθε «*τριγωνική σχέση*»¹¹⁵, π.χ. η σχέση ενός άνδρα με δύο αδερφές ή μάνα και κόρη, παράλληλα ή διαχρονικά. Οι ποινές που επιβάλλονται κλιμακώνονται ανάλογα με τη στενότητα της συγγένειας και κυμαίνονται από θάνατο, που θεωρούταν η πιο βαριά ποινή, έως και ρινοτομία ή ραβδισμό, που ήταν από τις ελαφρότερες.

Πρέπει να σημειωθεί εδώ ότι όπως συνέβαινε και με το θέμα της μοιχείας, υπήρχαν κάποιες διακρίσεις σχετικά με τους κοινωνικούς κύκλους στους οποίους επιβάλλονταν οι ποινές για το αδίκημα της αιμομιξίας. Η αιμομιξία ήταν σύνηθες φαινόμενο για τους αυτοκράτορες και τον αυλικό κύκλο. Η θέση τους, όμως, και η εξουσία που είχαν, τους παρείχαν, αυτόματα, το δικαίωμα της ανεξέλεγκτης ελευθερίας, έτσι, ώστε κανείς και τίποτα να μην μπορεί να τους ελέγξει, να τους κρίνει και σαφώς να τους επιβάλλει ποινές.

Στο πλαίσιο των σεξουαλικών εγκλημάτων, οι βυζαντινοί νομοθέτες περιέλαβαν την *φθορά*, τον *βιασμό* και την *αρπαγή*. Ο όρος φθορά συναντάται συχνά στα νομικά κείμενα της πρώιμης και της μέσης περιόδου, και προφανώς συνίσταται στην αφαίρεση της παρθενίας. Μολονότι η φθορά θα μπορούσε να σχετιστεί με τον σημερινό *βιασμό*, πολλές διατάξεις την θεωρούν νοητή και σε αρκετές περιπτώσεις συναινεί και η γυναίκα, και στο νομικό δίκαιο ορίζεται ως αξιόποινη πορνεία. Από

114. Σπ. Τρωιανός, Έγκλ. και Τιμ. στο Βυζ., σελ. 195

115. Σπ. Τρωιανός, Έγκλ. και Τιμ. στο Βυζ., σελ. 196

την εποχή των Ισαύρων ο όρος και πάλι συγγέεται καθώς ποινικοποιήθηκε η πορνεία με δούλη, ενώ η φθορά προϋπόθετε ως θύμα ελεύθερη γυναίκα.

Η ερωτική προσέγγιση κοριτσιών πριν από την ήβη απαγορευόταν, και το αδίκημα της φθοράς των άνηβων κοριτσιών επέφερε αυστηρές ποινές σύμφωνα με το ιουστινιάνειο δίκαιο. Αν ο δράστης ήταν έντιμος, τιμωρούνταν με περιορισμό σε νήσο ή εξορία, ενώ αν ήταν ευτελής, με καταναγκαστικά έργα. Επίσης, στο δίκαιο των Ισαύρων ο φθορέας τιμωρείται με την ποινή της ρινοτομίας και υποχρεούται να αποζημιώσει την παθούσα με την μισή του περιουσία.

Η παρθενία ήταν, ίσως, η βασικότερη προϋπόθεση για να παντρευτεί μια κοπέλα, όπως είδαμε σε προηγούμενο κεφάλαιο, και επομένως, οποιαδήποτε ενέργεια που στερούσε αυτό το *αξίωμα* από την κοπέλα τιμωρούνταν αυστηρά από τους νόμους. Εκτός από την φθορά, ένα σημαντικό αδίκημα, που είχε το ίδιο αποτέλεσμα με τη φθορά, είναι ο βιασμός, μολοντί, όπως είδαμε έγινε προσπάθεια αυτοί οι δύο όροι να συσχετιστούν.

Η αντίληψη ότι η ύπαρξη της παρθενίας έδινε κάποια αξία στην κοπέλα είχε ως αποτέλεσμα η νομοθεσία να θεσπίσει αυστηρούς νόμους σχετικά με τους βιαστές των κοριτσιών, όπως σωματικές ή δήμευση της περιουσίας τους ή «τέλος παρθενοφθορίας». ¹¹⁶ Η νομοθεσία σχετικά με τους βιασμούς ήταν αυστηρή, ανάλογα με την ευαισθησία και τις αντιλήψεις του εκάστοτε αυτοκράτορα. Αυστηρότερη θεωρείται η νομοθεσία του Βασιλείου Α΄, σύμφωνα με την οποία ο διακορευτής μιας κοπέλας, όσο και οι συνένοχοι του τιμωρούνταν με θάνατο και δήμευση της περιουσίας τους.

Συνήθως το έγκλημα της φθοράς ή του βιασμού συνδυαζόταν με την αρπαγή. Πρόκειται για αδίκημα το οποίο είχε ληφθεί πολύ σοβαρά υπ' όψιν και θεωρούταν εξίσου σοβαρό εφόσον είχε συνδυαστεί με τα δύο προηγούμενα. Επόμενο ήταν οι ποινές που επιβάλλονταν να ήταν το ίδιο αυστηρές. ¹¹⁷ Ο Βασίλειος Α΄ όρισε ότι ο απαγωγέας έπρεπε να τιμωρηθεί όπως ακριβώς και ο διακορευτής, ενώ έγκλημα θεώρησε και την προκαταβολική γνώση του πατέρα, αν εκείνος είχε κάνει τα «στραβά μάτια», την εκ των υστέρων συγγνώμη του αλλά και την συγκατάθεση του

116. Θ.Καρζή, Η γυναίκα στο Μεσαίωνα, σελ.230

117. Θ.Καρζή, Η γυναίκα στο Μεσαίωνα, σελ.231.- Σπ. Τρωιανός, Έγκλ. και Τιμ. στο Βυζ., σελ.196

στο γάμο της κόρης του με τον απαγωγέα. Σε όλες τις περιπτώσεις ο ελαστικός πατέρας τιμωρούνταν με εκτόπιση.

Ο Μ. Κωνσταντίνος θεώρησε την αρπαγή «ιδιώνυμο αδίκημα», και όρισε την θανατική ποινή στην πυρά τόσο για τον άνδρα, όσο και για την γυναίκα, αν εκείνη είχε εκούσια απαχθεί. Στην περίπτωση της ακούσιας απαγωγής, ο απαγωγός τιμωρείται με θάνατο, ενώ η γυναίκα χάνει κάθε κληρονομικό της δικαίωμα. Επίσης, οι γονείς που ανέχονταν και συγχωρούσαν την απαγωγή τιμωρούνταν με εκτόπιση. Πρέπει να σημειωθεί, όμως, εδώ, ότι η βίαιη απαγωγή έχανε την ισχύ του αδικήματος στην περίπτωση που το θύμα δεν είχε καλή φήμη στην κοινωνία.

Βλέπουμε, λοιπόν, ότι η φθορά και ο βιασμός θεωρούνται ιδιαιτέρως αξιόποινα αδικήματα, καθώς καθορίζουν άμεσα την ζωή, την υπόληψη και την αξία κάθε γυναίκας, η οποία θέλει να παντρευτεί. Όπως είδαμε παραπάνω η παρθενία αποτελεί το βασικό χαρακτηριστικό μιας κοπέλας, βάσει του οποίου θα εκτιμηθεί το ποιόν της, αλλά και θα εγκριθεί και επιβεβαιωθεί, κοινωνικά, τουλάχιστον, η αξία και η φήμη της. Στην περίπτωση που η κοπέλα έχανε την παρθενία της και ο διακορευτής της δεν την παντρευόταν, αυτόματα εκείνη θεωρούνταν στην υπόλοιπη ζωή της ατιμασμένη, καταδικασμένη και αξιολύπητη. Ίσως λοιπόν, αυτός είναι και ο βασικότερος λόγος για τον οποίο οι άνδρες υπέβαλλαν τις γυναίκες σε εγκλεισμό. Κάθε πολίτης που ήθελε να διατηρήσει την οικογενειακή του τάξη και υπόληψη, ήταν άγρυπνος φύλακας και παρακολουθούσε διαρκώς κάθε κίνηση των γυναικών της οικογένειάς του, όχι μόνο έξω από το σπίτι, αλλά και μέσα σε αυτό. Η μοιχεία, πάλι, αντιμετωπίστηκε ως μια πράξη, η οποία έθιγε άμεσα τον ιερό θεσμό του γάμου, και γενικότερα, αποτελούσε πλήγμα για όλη την κοινωνία.

Κλείνοντας θα παραθέσουμε ένα μέρος της *Εκλογής* του Λέοντα ΙΙΙ (717-41), αναφορικά στα σεξουαλικά, όπως χαρακτηρίζονται, εγκλήματα και στις ποινές που επιβάλλονται. Στο συγκεκριμένο χωρίο παρατηρείται πόσο έντονη είναι η επιρροή της Εκκλησίας, όπως άλλωστε επιδίωκε, αλλά και, κυρίως, πόσο σοβαρά αντιμετώπιζε ο εκάστοτε νομοθέτης τα παραπάνω ζητήματα. Έτσι, λοιπόν, σύμφωνα με την νομοθεσία του Λέοντα ΙΙΙ ορίζονται τα εξής :

✦ *Ένας έγγαμος άνδρας, ο οποίος διαπράττει μοιχεία τιμωρείται με μαστίγωμα δώδεκα χτυπημάτων, και υποχρεούται να πληρώσει μία αποζημίωση*

- Ένας άγαμος άνδρας, ο οποίος διαπράττει μοιχεία, τιμωρείται με μαστίγωμα έγι χτυπημάτων
- Άνδρας, ο οποίος διαπράττει μοιχεία με καλόγρια, τιμωρείται με ρινοτομία, επειδή σύναψε σχέση με εκείνη που ήταν αφιερωμένη στο Θεό
- Οποιοσδήποτε επιδιώξει να παντρευτεί κοπέλα την οποία έχει βαπτίσει και έχει συνάψει μαζί της ερωτικές σχέσεις, επιβάλλεται σε αυτόν και τη κοπέλα η ποινή της ρινοτομίας. Επιπροσθέτως, ο άνδρας εξορίζεται
- Ο σύζυγος, ο οποίος είναι ενήμερος για τις εξωσυζυγικές σχέσεις της συζύγου του, και την έχει συγχωρέσει, τιμωρείται με μαστίγωμα κα εξορισμό. Οι εραστές τιμωρούνταν με ρινοτομία
- Όσοι διαπράττουν αιμομιξία, δηλαδή οι γονείς με τα παιδιά τους, τα αδέρφια μεταξύ τους, πρέπει να τιμωρούνται με ξίφος. Όσοι διαπράττουν αιμομιξία δευτέρου, τρίτου, κλπ. Βαθμού τους επιβάλλεται η ποινή της ρινοτομίας
- Αν μια γυναίκα μείνει έγκυος από εξωσυζυγική σχέση και προσπαθήσει να κάνει άμβλωση, τιμωρείται με μαστίγωμα και εξορία
- Όσοι διαπράττουν έκφυλες σχέσεις, ενεργά ή παθητικά, τιμωρούνται με θάνατο. Στην περίπτωση που το παθητικό μέλος, είναι κάτω των δώδεκα ετών, μπορεί να συγχωρεθεί εξαιτίας της νεανικής του αφέλειας για την συγκεκριμένη σχέση
- Όσοι είναι ένοχοι για αποτρόπαια σεξουαλικά εγκλήματα (ομοφυλοφιλία), τιμωρούνται με ευνουχισμό.¹¹⁸

118. Internet Medieval Sourcebook, The *Eclogia*

✧ ΓΑΜΙΚΑ ΚΩΛΥΜΑΤΑ

Στα προηγούμενα κεφάλαια μελετήσαμε όλους τους παράγοντες που συντελούν στη σύναψη ενός γάμου. Στην Βυζαντινή περίοδο, όμως, υπάρχει και ένα ζήτημα το οποίο απασχόλησε του νομοθέτες της εποχής, και ίσως σε πολλές περιπτώσεις να τους προβλημάτισε. Πρόκειται για το θέμα των γαμικών κωλυμάτων που καθόριζε ποιοι γάμοι είναι θεμιτοί, ποιοι όχι, και, σαφώς, τους λόγους.

Η πιο βασική απαγόρευση αφορούσε τον γάμο με αλλόθρησκους. Στην Βυζαντινή αυτοκρατορία δεν επιτρεπόταν χριστιανός να νυμφευθεί Ιουδαίο κα Καθολικό. Πιο συγκεκριμένα, ο γάμος χριστιανού με Ιουδαίο έχριζε τόσης αποστροφής ώστε ο Κωνσταντίνος, το 339 μ.Χ. τον απαγόρευσε, με την απειλή της ποινής του θανάτου, ενώ ο Ιουστινιάνειος Κώδικας περιέλαβε διάταξη, η οποία τον χαρακτήριζε ως *παράνομη συμβίωση*. Στην περίπτωση του γάμου χριστιανού με Καθολικό, ο πρώτος αφοριζόταν ενώ ο ιερέας που τέλεσε τον γάμο καθαιρούταν. Είναι ευνόητο, όμως, ότι όπως και σε άλλες περιπτώσεις, οι νόμοι αυτοί έχαναν τη ισχύ τους όταν επρόκειτο για τη σύναψη βασιλικών γάμων με ετερόθρησκους.¹¹⁹

Εκτός από γάμο με αλλόθρησκο, οι Βυζαντινοί διέκριναν και άλλους απαγορευμένους γάμους, οι οποίοι είναι οι εξής :

- ➔ ο *νεφάριος*, δηλ. ο γάμος μεταξύ επιτρόπου και της επιτρευομένης του
- ➔ ο *δαμνάτος*, δηλ. ο γάμος με μοναχή, και
- ➔ ο *ήγκεστος*, δηλ. ο γάμος με συγγενικά πρόσωπα.

Και οι τρεις ήταν υψίστης σημασίας καθώς είχαν σκοπό την προστασία τόσο του θεσμού του γάμου και της οικογένειας, όσο και εκείνων σχετίζονταν άμεσα με την Εκκλησία και τις απόψεις της.

Στα *Βασιλικά* οι νομοθέτες επικέντρωσαν την προσοχή τους, κυρίως, στον *ήγκεστο* γάμο, προσπαθώντας να προστατέψουν τις σχέσεις των πολιτών και να τους αποτρέψουν από μιανό αδίκημα της αιμομιξίας. Παρακάτω παραθέτονται ενδεικτικά ορισμένοι από αυτούς τους νόμους, για να γίνει πιο σαφές τι νοείται ως κώλυμα γάμου με συγγενικά πρόσωπα και ποιοι βαθμοί συγγένειας περιλαμβάνονται στις απαγορεύσεις. Έτσι, λοιπόν, έχουμε τα εξής :

119. Φ. Κουκουλές, Βυζαντινών Βίος, Δ', σελ. 94

- ➔ Δεν επιτρέπεται κάποιος να νυμφευθεί την μητέρα του, την κόρη του ή την εγγονή του, είτε υπάρχει συγγένεια φυσική είτε θετή
- ➔ Δεν επιτρέπεται κάποιος να νυμφευθεί την ανιψιά του, ούτε και ο υιός του την δισεξαδέρφη του
- ➔ Δεν επιτρέπεται κάποιος να νυμφευθεί την μητέρα ή την μητριά του
- ➔ Δεν επιτρέπεται ο γάμος μεταξύ ατόμων που έχουν β' βαθμού συγγένεια εξ αγχιστείας
- ➔ Δεν επιτρέπεται κάποιος να νυμφευθεί την κόρη της συζύγου της, η οποία την απέκτησε από προηγούμενο γάμο
- ➔ Δεν επιτρέπεται ο θετός υιός να νυμφευθεί την γυναίκα του πατέρα του
- ➔ Δεν επιτρέπεται ο φυσικός πατέρας να νυμφευθεί την πορνογενή κόρη του
- ➔ Απαγορεύεται ο γάμος μεταξύ κόρης αξιωματικού και ανδρός προερχόμενου από την τάξη των απελεύθερων ή των σκηνικών
- ➔ Απαγορεύεται ο γάμος κατά την διάρκεια πένθους
- ➔ Απαγορεύεται ο γάμος μεταξύ πνευματικού πατέρα με την πνευματική του κόρη¹²⁰

Πρόκειται για νόμους οι οποίοι αποκλείουν οποιαδήποτε σύναψη γάμου μεταξύ συγγενών, ανεξαρτήτως βαθμού. Στην κορυφή της πυραμίδας των συγκεκριμένων απαγορεύσεων βρίσκεται ο γάμος μεταξύ ατόμων που συνδέονται μεταξύ τους με συγγένεια πρώτου (α') βαθμού και η οποία θεωρείται, ίσως η σοβαρότερη. Η προσπάθεια, και πολλές φορές, η επιτυχής σύναψη γαμικών σχέσεων με άτομα ανήκοντα σε αυτή την κατηγορία καταδικάζεται αυστηρά από τους νόμους και από την ίδια την κοινωνία, προσπαθώντας, κατά αυτόν τον τρόπο να διαφυλαχθεί η ιερή και άμεμπτη ουσία αλλά και η αξία της οικογένειας.

Η διαβάθμιση της πυραμίδας συνεχίζεται κλιμακωτά ανάλογα με τον βαθμό συγγένειας που συνδέει τα άτομα που επιδιώκουν να συνάψουν σχέσεις με συγγενείς τους. Σε γενικότερα πλαίσια όλοι οι βαθμοί συγγένειας καταδικάζονται ρητά, γεγονός που αποδεικνύεται και μέσα από νόμους του βυζαντινού δικαίου.¹²¹ Οι Βυζαντινοί, όπως άλλωστε συμβαίνει και στις μέρες μας, δεν αποδέχονταν το φαινόμενο των συγγενικών γάμων, αν μπορούμε να τους χαρακτηρίσουμε έτσι, καθώς κάτι τέτοιο

120. Βασιλικά, τ. Γ', σελ. 136-149

121. Δ. Αποστολόπουλος, Βυζ. Δίκαιο, σελ. 112-136

αποτελούσε παράδειγμα προς αποφυγήν, εφόσον προσέβαλε την ιερή και σεβαστή έννοια της οικογένειας, και, σαφώς, όλες τις εκείνες τις αντιλήψεις της Εκκλησίας που την συνόδευαν και την υποστήριζαν.

Το ευρύ φάσμα των νόμων αυτών δηλώνει ξεκάθαρα πως οι σχέσεις αιμομιξίας ήταν ευρέως εξαπλωμένες, και οι νομοθέτες κατέβαλλαν πολλές προσπάθειες προκειμένου να τις περιορίσουν. Ωστόσο, καθώς για κάθε κανόνα πρέπει να υπάρχει και η εξαίρεση, έτσι και οι αυτοκράτορες φρόντιζαν να πράττουν αυτό που επιθυμούσαν παρακάμπτοντας τους νόμους. Δεν ήταν λίγες οι περιπτώσεις αυτοκρατόρων, οι οποίοι συνάψανε σχέσεις αιμομιξίας, χωρίς, όμως, να υποστούν τις νομικές συνέπειες, επιβεβαιώνοντας για άλλη μια φορά πως η εξουσία τους έδινε πολλά δικαιώματα.

✧ Ο ΓΑΜΟΣ ΩΣ ΔΙΑΒΑΤΗΡΙΑ ΤΕΛΕΤΗ

Παραπάνω έγινε η περιγραφή της τελετής του γάμου έτσι όπως ακριβώς αυτή πραγματοποιούνταν στην Βυζαντινή κοινωνία. Είναι, όμως, αναγκαίο, κατά την άποψη μας, να μην σταθούμε μόνο στην απλή περιγραφή της συγκεκριμένης τελετής, αλλά να την μελετήσουμε βαθύτερα και πιο ουσιαστικά έτσι ώστε να δούμε πως εκείνη μπορεί να αποτελέσει μέσο μετάβασης από μια συγκεκριμένη κατάσταση σε μία άλλη.

Πιο συγκεκριμένα, σκοπός της μελέτης αυτής είναι να συμφωνήσει, να αποδείξει και να υποστηρίξει την άποψη του *Van Gennep*,¹²² σύμφωνα με την οποία ο γάμος αποτελεί την πιο σημαντική από όλες τις διαβατήριες τελετές, καθώς τα σημεία της σταδιακής μετάβασης, με τον τρόπο των εθίμων, είναι πιο εμφανή. Πρέπει να παρατηρήσουμε εδώ ότι μολονότι δεν υφίσταται ένας συγκεκριμένος ορισμός για τη “διαβατήρια τελετή”, ωστόσο ο *Van Gennep* πέτυχε να μας τον αποδώσει όσο το δυνατόν πιο κατανοητά και ξεκάθαρα χρησιμοποιώντας διάφορα παραδείγματα. Κατά αυτόν τον τρόπο, με την σειρά μας, θα προσπαθήσουμε να εξετάσουμε τα στοιχεία αυτά που καθιστούν το γάμο των Βυζαντινών μία διαβατήρια τελετή.

Ο *Van Gennep*, όπως είπαμε παραπάνω, υποστήριξε ότι ο γάμος είναι μια διαβατήρια τελετή καθώς πραγματοποιείται η μετάβαση του ατόμου από μια κοινωνική κατηγορία σε μία άλλη ή, αν μπορούμε να το θέσουμε αλλιώς, σε ένα διαφορετικό οικογενειακό και οικιστικό περιβάλλον. Είμαστε απόλυτα σύμφωνοι με την άποψη αυτή καθώς είναι πολλά και ποικίλα τα παραδείγματα που δίνονται τόσο μέσα από το Βυζάντιο όσο και από μεταγενέστερους πολιτισμούς.

Είναι φρόνιμο όμως να παρουσιάσουμε τέτοιου είδους παραδείγματα. Σε προηγούμενο κεφάλαιο είχε αναφερθεί ότι οι κοπέλες - που θεωρούνταν αδύναμα, άβουλα, ανίκανα και συνάμα επικίνδυνα όντα – καθώς δεν είχαν ζήσει έξω από το στενό οικογενειακό τους περιβάλλον που τις χειραγωγούσε αυστηρά, με τον γάμο καλούνταν να εισαχθούν σε ένα νέο τρόπο ζωής, σε μια καινούργια οικογένεια, πολλές φορές σε έναν ξένο τόπο όπου οι εμπειρίες και οι καταστάσεις ήταν εντελώς διαφορετικές από αυτές του οικογενειακού τους περιβάλλοντος.

122. A.V.Gennep, *The rites of passages*, σελ.116

Μέσα, λοιπόν, στο νέο τους οικιστικό και οικογενειακό περιβάλλον, καλούνταν ακόμη μια φορά να αποδείξουν τόσο το ακέραιο της προσωπικότητάς τους όσο και τις ικανότητές τους να φανούν αντάξιες και ικανές να φέρουν με επιτυχία σε πέρας τις ευθύνες του νέου τους ρόλου ως νύφης, συζύγου, μητέρας όντας πλέον μακριά από τις οικογένειές τους. Θα πρέπει εδώ να πούμε ότι οι καταστάσεις γίνονταν πιο περίπλοκες ιδιαίτερα για τους νέες και τις νέες που γίνονταν μέλη της αυτοκρατορικής οικογένειας αλλά και όσους έρχονταν από άλλες χώρες, καθώς οι απαιτήσεις ήταν μεγαλύτερες και οι υποχρεώσεις περισσότερες.

Για να επιτευχθεί με ομαλότερο τρόπο η αποχώρηση από την οικογένεια και η ένταξη στο νέο περιβάλλον θεωρούνταν απαραίτητο και φυσικό να προηγηθεί ένα στάδιο “προκαταρκτικής”, κατά τη γνώμη μας, απομάκρυνσης που χαρακτηρίζεται ως *μνηστεία*. Τόσο ο *Van Genper* όσο και εμείς κρίναμε ότι είναι απαραίτητο η μνηστεία να προηγηθεί του γάμου καθώς δίνεται η δυνατότητα και στα δύο μέλη να συνειδητοποιήσουν και να νιώσουν, όσο το δυνατόν πιο ανώδυνα, ότι φεύγουν από το οικείο περιβάλλον τους αφήνοντας πίσω την οικογένεια τους και εισέρχονται σε μια νέα κοινωνική τάξη και δομή, την οικογένεια που οι ίδιοι θα δημιουργήσουν και θα είναι υπεύθυνοι για αυτήν.

Επόμενο και πιο ουσιαστικό θεωρείται το στάδιο της τέλεσης του γάμου, που συνίσταται από πολλά και ποικίλα στοιχεία που κάνουν πιο ευκρινή τα σημεία αποχώρησης και ενσωμάτωσης, τα αισθήματα και τον τρόπο έκφρασής τους τόσο από το ίδιο το ζευγάρι όσο και από τον οικογενειακό και τον κοινωνικό περίγυρό τους.

Σε αυτό το σημείο και προκειμένου να γίνουμε πιο σαφείς πρέπει να κάνουμε μια σημαντική παρατήρηση καθώς η τελετή ως μια απλή πράξη ή διαδικασία αποτελεί ένα ενδιαφέρον θέμα προς μελέτη, ιδιαίτερα αν γίνεται σύγκριση και με διαφορετικούς πολιτισμούς. Οι διάφορες επιμέρους τελετουργίες που τη συνθέτουν έχουν αποτελέσει αντικείμενο έρευνας, όχι μόνο για τους ιστορικούς αλλά και για τους ανθρωπολόγους. Η μόνη διαφορά σε αυτό έγκειται στο ότι οι ιστορικοί επιστήμονες την μελετούν μέσα από μια ιστορική οπτική γωνία, ενώ, οι ανθρωπολόγοι από μία εντελώς ξεχωριστή πλευρά, χωρίς, όμως, αυτό να σημαίνει ότι δεν αλληλοσυμπληρώνονται. Αντιθέτως, τα αποτελέσματα των ερευνών και των δύο πλευρών μπορούν να μας δώσουν μια ολοκληρωμένη εικόνα για το πώς ο κάθε πολιτισμός, η κάθε φυλή ή κοινωνία αντιλαμβάνεται την έννοια του γάμου.

Πιο συγκεκριμένα, η τελετή του γάμου διαφέρει στον τρόπο με τον οποίο πραγματοποιείται σε κάθε κοινωνία. Για παράδειγμα, αν προβούμε σε σύγκριση δύο διαφορετικών πολιτισμών, του δυτικού κόσμου και εκείνου του κόσμου της ανατολής, μπορούμε να διαπιστώσουμε ότι υπάρχει σαφής διαφορά στον τρόπο τέλεσης του συγκεκριμένου μυστηρίου. Στον δυτικό πολιτισμό, όπου υπάρχει ένα διαφορετικό είδος κουλτούρας, τα στάδια προετοιμασίας και τέλεσης είναι διαφορετικά και προσαρμοσμένα έτσι όπως επιβάλλει η εξελικτική τάση της κοινωνίας. Αντίθετα, στη ανατολή ο τρόπος διαφέρει καθώς υπόκειται σε περιορισμούς που επιβάλλει η παράδοση, τα ήθη και τα έθιμα, και σαφώς πιο αρχέγονα καθώς η εξέλιξη δεν έχει ακόμη επηρεάσει τον συγκεκριμένο πολιτισμό. Αντίστοιχα μπορεί να συγκριθεί και ο τρόπος τέλεσης του γάμου στο Βυζάντιο με κάποια άλλη κοινωνία.

Τέτοιου είδους διαφορές, όμως, είναι φυσικό να υπάρχουν καθώς τα στάδια εξέλιξης διαφέρουν σε κάθε κοινωνία. Ωστόσο, μολονότι διαφέρουν, κινούνται σε μια κοινή ευθεία καθώς, λίγο ή πολύ, η αντίληψη σχετικά με το γάμο είναι σε όλες τις κοινωνίες πανομοιότυπη. Ο γάμος, όπως, άλλωστε, και οι άλλες διαβατήριες τελετές (π.χ. κηδεία, βάπτισμα, κ.α.), αν μελετηθούν σε βαθύτερο και πιο ουσιαστικό στάδιο, παρατηρείται ότι γίνονται « *αντικείμενα* » μετάβασης αλλά και « *μέσα* » έκφρασης, όπως προαναφέραμε συναισθημάτων συμπαράστασης, προστασίας, αλλά και, εμμέσως, μερικών αντιλήψεων ηθικών και κοινωνικών περιορισμών.

Και πάλι, όμως, θα πρέπει να γίνουμε πιο σαφείς και κατανοητοί. Είναι, επομένως, ωφέλιμο, να χρησιμοποιήσουμε παραδείγματα, που θα ξεκαθαρίσουν την έννοια της *διαβατήριας τελετής*, έτσι, όπως εκείνη παρουσιάζεται μέσα από το γάμο των Βυζαντινών.

Τα περισσότερα, αν όχι όλα τα μυστήρια της εκκλησίας, λειτουργούν ως διαβατήριες τελετές. Το βάπτισμα, για παράδειγμα, θεωρείται ως η μετάβαση και η ένταξη ενός ανθρώπου στην χριστιανική κοινότητα· ο γάμος αποτελεί την μετάβαση από την άγαμη στην έγγαμη ζωή· η κηδεία αποτελεί το πέρασμα από την ζωή στο θάνατο, κ.α.

Κατά την γνώμη μας, η ύπαρξη τέτοιων τελετών κρίνονται αναγκαίες καθώς σε όλους τους πολιτισμούς και σε όλες τις θρησκείες είναι απαραίτητο να υπάρξουν

στάδια μετάβασης, αφενός για να υφίσταται ένα επίσημο τελετουργικό αφετέρου για να εκφραστεί εμμέσως η ανάγκη να διαιωνιστούν μέσω αυτών η παράδοση, τα ήθη και τα έθιμα.

Εστιάζοντας την προσοχή μας στον γάμο των Βυζαντινών, παρατηρούνται στοιχεία, τα οποία καθιστούν τον γάμο *διαβατήρια τελετή*. Πρώτο, και ίσως το σημαντικότερο, είναι το στάδιο της μνηστείας που συναντάται πολύ συχνά, ίσως με διαφορετικό τρόπο. Η μνηστεία για τους Βυζαντινούς θεωρείτο αναγκαία προκειμένου να δεσμευθούν ότι θα συνάπτονταν γάμος στο μέλλον. Από κοινωνικο-ανθρωπολογική πλευρά, όμως, θα λέγαμε ότι ουσιαστικά οι γονείς επιδίωκαν να παντρέψουν τα παιδιά τους όσο το δυνατόν πιο σύντομα καθώς η προσπάθειά τους να διατηρήσουν ακέραιη την προσωπικότητα των κοριτσιών τους, ήταν αρκετά ψυχοφθόρα, ιδιαίτερα μάλιστα σε μια περίοδο που η βυζαντινή αυτοκρατορία μαστιζόταν από πολλούς και ποικίλους κινδύνους. Επιπλέον η συνεχής προσπάθεια της επίσημης Εκκλησίας να διατηρήσει τη τάξη, την ηθική και την ενάρετη ζωή, πίεζε περισσότερο τις οικογένειες που προσπαθούσαν να φανούν αντάξιες του θελήματος του Θεού.

Μετά τη μνηστεία, παρατηρείται ότι ο νέος επιτρέπεται να εισέρχεται στο σπίτι της μέλλουσας συζύγου του. Κατά τη γνώμη μας πρόκειται για ένα γεγονός που έμμεσα προσπαθεί να βοηθήσει την κοπέλα και την οικογένεια της να συνειδητοποιήσουν ότι ένα νέο μέλος προστέθηκε στην οικογένεια που επρόκειτο να νυμφευθεί την κόρη, την οποία και θα πάρει μαζί του στο νέο σπίτι τους. Η συχνή παρουσία του άνδρα στο σπίτι της μνηστής του αντιμετωπίζεται θετικά τόσο από την οικογένεια όσο και από τον κοινωνικό περίγυρο.

Προχωρώντας στο στάδιο της τέλεσης του γάμου ένα από τα βασικότερα στοιχεία μετάβασης είναι η αφαίρεση του πέπλου της κοπέλας μετά το γάμο. Η κάλυψη του προσώπου της όταν εκείνη φεύγει από το πατρικό της σπίτι δηλώνει το τέλος της ζωής της ως κόρη ενώ η αφαίρεση του πέπλου μετά το γάμο σηματοδοτεί την αφετηρία της νέας ζωής της και την επανεμφάνισή της ως σύζυγος.

Την μετάβαση της κοπέλας από το ένα στάδιο στο άλλο, ενισχύει, όπως πιστεύουμε, ο στολισμός της και ο καλλωπισμός του προσώπου της. Είναι ήδη γνωστό από τα προαναφερθέντα ότι η κοπέλα, όντας ακόμη στο πατρικό της σπίτι με την ιδιότητα της κόρης, δεν επιτρεπόταν ούτε να στολιστεί αλλά ούτε και να βάψει το

πρόσωπο της. Όταν, λοιπόν, έρθει η ώρα του γάμου, εκείνη φροντίζει να καλλωπιστεί έτσι ώστε αφενός να είναι ξεχωριστή την συγκεκριμένη ημέρα, αφετέρου, όπως εμείς πιστεύουμε, για να γίνει εμφανής η μετάβασή της από το στάδιο της κόρης, όπου χαρακτηρίζεται από αγνότητα και παιδικότητα, στο στάδιο της ώριμης πλέον γυναίκας που αναλαμβάνει καθήκοντα συζύγου και, μετέπειτα, μητέρας.

Τέλος, θα πρέπει να επισημάνουμε ακόμα ένα σημείο όπου γίνεται ξεκάθαρο αυτό το πέρασμα. Είπαμε παραπάνω, ότι καθώς η νύφη οδηγούνταν στη εκκλησία, όπου επρόκειτο να τελεστεί ο γάμος, οι στενοί συγγενείς της την κρατούσαν μέσω μαντηλιών. Κατά την άποψη μας, το κράτημα αυτό, πιθανότατα, συμβόλιζε το στενό δέσιμο της κοπέλας με την οικογένειά της που την συνόδευε στο ναό και την οποία επρόκειτο να αποχωριστεί. Μετά την τέλεση του μυστηρίου και καθώς οι νεόνυμφοι πορεύονταν προς το νέο τους σπίτι τα μαντήλια αυτά δεν υπήρχαν, γεγονός που υποδήλωνε πως κάθε παλιός δεσμός με την οικογένειά της δεν υπήρχε, τυπικά, τουλάχιστον, εφόσον άρχιζε, πλέον, η καινούργια της ζωή ως νυμφευμένη.

Ένα σημαντικό σημείο που θα πρέπει να επισημανθεί είναι εκείνο της προετοιμασίας της μέλλουσας αυγούστας. Όπως είδαμε σε προηγούμενο κεφάλαιο εκτός από την εξονυχιστική εξέταση των υποψήφιων γυναικών για την υψηλή αυτή θέση, η επιλαχούσα νύφη υποβάλλεται σε μια σειρά προετοιμασιών και εκπαιδεύσεων. Από την μια πλευρά θα λέγαμε ότι οι διαδικασίες αυτές είχαν ένα χαρακτήρα *εθιμοτυπικό* που χαρακτήριζε απόλυτα τον εκλεκτικό τρόπο ζωής των Βυζαντινών. Από την άλλη πλευρά όμως στόχευαν, έμμεσα και άμεσα, στην προετοιμασία της κοπέλας ώστε εκείνη επάξια να ανέβει στο θρόνο αλλά, ταυτόχρονα να επισημανθεί ότι εκείνη μεταβαίνει μέσω αυτών των σταδιακών προετοιμασιών σε μία άλλη κατάσταση διαφορετική από την προϋπάρχουσα.

Παρατηρήσαμε, λοιπόν, κάποια σημαντικά στοιχεία του γαμήλιου μυστηρίου, τα οποία, άμεσα ή έμμεσα, συνθέτουν την έννοια της διαβατήριας τελετής. Σύμφωνα με αυτά γίνεται ξεκάθαρο, ότι μέσω του γάμου η κοπέλα μεταβαίνει από την άγαμη ζωή στην έγγαμη, και από το στάδιο της κόρης σε εκείνο της συζύγου. Όπως γίνεται και θεωρείται, άλλωστε, απαραίτητο, το πέρασμα αυτό πραγματοποιείται μέσα από κάποιες τελετουργίες, οι οποίες προσδίδουν στη διαβατήρια τελετή κύρος, ιερότητα, την καθιστούν σεβαστή και άξια να διαιωνιστεί ως παράδοση ή έθιμο. Τέλος,

προσαρμοσμένη, πάντα, στις θρησκευτικές αντιλήψεις του εκάστοτε πολιτισμού και εποχής, και σε συνδυασμό με τις κοσμικές, οι οποίες διαρκώς την εμπλουτίζουν, η τελετή αυτή καθιερώνεται ως επίσημη τελετή.

✧ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Θ.Η.Ε., *Θρησκευτική και Ηθική Εγκυκλοπαίδεια*
2. Ι.Ε.Ε., *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*
3. Αναστασία Δ. Βακαλούδη, *Καλλιστεία και Γάμος στο Βυζάντιο*, Αθήνα 1998
4. Πανεπιστήμιο Κρήτης, *Αφιέρωμα στον Νίκο Σβορώνο*, τ. 1, Ρέθυμνο 1986
5. Δημήτρης Αποστολόπουλος, *Ανάγλυφα μιας τέχνης νομικής*, Αθήνα 1999
6. Ιωαν. Ε. Καραγιανόπουλος, *Η Βυζαντινή Ιστορία από τις πηγές*, Θεσσαλονίκη 1987, εκδ. Βανιάς
7. Πρακτικά Α΄ Διεθνούς Συμποσίου, *Η καθημερινή ζωή στο Βυζάντιο*, Αθήνα 1989, Κέντρο βυζαντινών ερευνών
8. Θ. Καρζή, *Η γυναίκα στο Μεσαίωνα*, Αθήνα 1989, εκδ. Φιλιππότη
9. Κ.Γ. Πιτσάκης, Κων/νου Αρμενόπουλου, *Πρόχειρον νόμων ή Εξάβιβλος (Βυζαντινά και Νεοελληνικά Κείμενα 1)*, Αθήνα 1971
10. Ροζ. Ιμβριώτη, *Η γυναίκα στο Βυζάντιο*, Αθήνα
11. Σπ. Λάμπρος, *Η γυνή παρά τοις Βυζαντίοις*, ΝΕ 17 (1923)
12. Φ. Κουκουλές, *Βίος και Πολιτισμός*
13. Σπ. Τρωϊανός, *Έγκλημα και τιμωρία στο Βυζάντιο*,
14. R. J. Macrides, *Kinship and Justice in Byzantium, 11th- 15th c.*, 1999
15. Robert Browing, *Η Βυζαντινή Αυτοκρατορία*, Αθήνα 1992, εκδ. Παπαδήμα
16. Α.Ρ.Κazhdan-Ann Wharton Epstein, *Αλλαγές στον Βυζαντινό Πολιτισμό*, Αθήνα 1997, ΜΙΕΤ
17. J. Meyendorff, *Christian Marriage in Byzantium: The Canonical and Liturgical Tradition, Byzantine family*, 1990
18. J. Beaucamp, *Le statut de la femme a Byzance I. Le droit imperial*, Paris 1990
19. L. Brehier, *La civilisation byzantine*, Paris 1950
20. A. Rambaud, *Etudes sur l' histoire byzantinae*, Paris 1922
21. G. Ostrogorsky, *Ιστορία του Βυζαντινού κράτους*, Μόναχο 1963
22. T.T.Rice, *Ο δημόσιος και ιδιωτικός βίος των Βυζαντινών*
23. Djimitrievsky D., *Opisanie liturgitseskich rukopisei, τ.ΙΙ., Ευχολόγιον*
24. *Synopsis Basilicorum, Γ. I-IV*

✧ ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΕΣ ΔΙΕΥΘΥΝΣΕΙΣ

- ◆ <http://www.fordham.edu/halsall/medweb/>
- ◆ <http://www.doaks.org/byzrelatedsites.html>
- ◆ <http://www.bway.net/~halsall/byzantium.html>
- ◆ <http://vergina.eng.auth.gr/macedonia/>
- ◆ <http://www.wooster.edu/Art/wb.html>
- ◆ <http://www.byzantium1200.org/>
- ◆ <http://www.users.dircon.co.uk/~asm>
- ◆ <http://www.culture.gr>
- ◆ <http://www.benaki.gr>
- ◆ [*http://www.in.gr*](http://www.in.gr)

✧ Πρέπει να διευκρινιστεί ότι στις παραπάνω διευθύνσεις εργαστήκαμε από τον Φεβρουάριο 2002 έως και τον Ιανουάριο 2003.

ΠΑΡΑΘΕΣΗ ΠΗΓΩΝ

BYZANTINΗ ΥΜΝΟΓΡΑΦΙΑ

1. DMITRIEVSKIJ D., *Opisanie liturgitseskich rukopisei, τ.Π., Ευχολόγιον:*

Α. ΚΑΝΟΝΕΣ

- α. 78. ob Κανών εκκλησιαστικός, ηκριβώμενος εις μνηστρα (σελ. 27-28)
- α. 78. ob Κανών εκκλησιαστικός εις γάμον (σελ. 28-31)

Β. ΔΙΑΚΟΝΙΚΑ

- α. 31 Διακονικά εις μνηστρα (σελ. 41)
- α. 32 Διακονικά εις γάμους (σελ. 41-42)
- α. 137 Διακονικά εις μνηστρα (σελ. 73)
- α. 136 ob. Διακονικά εις μνηστρα (σελ. 150-151)
- α. 36 ob. Διακονικά εις άρνωνας (σελ. 182)
- α. 37 ob. Διακονικά εις ευλόγησιν, ήγουν εις γάμους (σελ. 182-184)

Γ. ΑΚΟΛΟΥΘΙΕΣ

- α. 138. Άκολουθία εις γάμους και εις σταφάνωμα (σελ. 73-74)
- α. 58 ob. Άκολουθία επί μνηστείας (σελ. 96)
- α. 119 ob. Άκολουθία επί δριγαμούντων (σελ. 126)
- α. 24 ob. Άκολουθία τών μνήστρων (σελ. 154-155)
- α. 25 ob. Άκολουθία του γάμου (σελ. 155-156)
- α. 121 ob. Άκολουθία εις ευλόγησιν γάμου (σελ. 169-170)
- α. 20. Άκολουθία εις μνηστρα (σελ. 193)
- α. 331 ob. Άκολουθία εις μνηστρα (σελ. 294-295)
- α. 190 ob. Άκολουθία εις μνηστρα XIVB (σελ. 341)
- α. 193 ob. Άκολουθία στεφανώματος XIVB (σελ. 341-342)

Δ. ΕΥΧΕΣ

- α. 60 ob. Ευχή επί σπόρου (σελ. 46-47)
- α. 143 ob. Ευχή εις το επάροι τα στέφανα εκ του θαλάμου (σελ. 74)
- α. 58 Ευχή εις άρραβωνα γάμου (σελ. 95-96)
- α. 113. Ευχή επί τεκνοποιούμενων (σελ. 122)
- α. 10 Ευχή εις το ευλογησαι οικον (σελ. 178)
- α. 64 Ευχή εις τεκνοποίησιν (σελ. 238-239)

1. 78 οβ. Κανὼν ἐκκλησιαστικῶς εἰς γάμον.

Ἰστανται ὁ πρεσβύτερος καὶ ὁ διάκονος ἐσωθῆεν τοῦ ἱερατείου καὶ τίθενται τὰ στέφανα ἐν τῇ ἀγίᾳ τραπέζῃ καὶ τὸ ἅγιον ποτήριον τῆς θείας κοινωνίας, καὶ οἱ μέλλοντες εὐλογεῖσθαι πρὸ τῶν ἰθρυῶν τοῦ ἱερατείου, καὶ λέγει ὁ διάκονος: Ἐν εἰρήνῃ... Ἵπέρ τῆς ἀνωθῆεν καὶ τὰ λοιπά. Ἵπέρ τῶν νυνὶ συναπτομένων, πρὸς γάμου κοινωνίαν καὶ συμβιώσεως τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν. Ἵπερ τοῦ εὐλογηθῆναι τὸν γάμον τοῦτον, ὡς τὸν ἐν Κανα τῆς Γαλιλαίας τοῦ Κυρίου... Ἵπέρ τῶν δούλων τοῦ Θεοῦ τοῦ δε καὶ τῆς ἡσ καὶ τῆς ἐν Χριστῷ συζεύξεως αὐτῶν τοῦ Κυρίου... Ἵπέρ τοῦ εὐλογηθῆναι... Ἵπέρ τῶν δούλων... (ἔστι δὲ αὐτὴ προσηπία ποβτορμлютея пѣ рудописи). Ὅπω: Κύριος ὁ Θεὸς χαρίζεται αὐτοῖς τίμιον γάμον... Ἵπέρ τοῦ παρασχεῖσθαι αὐτοῖς σωφροσύνην καὶ καρπὸν τέκνων συμφέρον τοῦ Κυρίου... Ἵπέρ τοῦ διορηθῆναι αὐτοῖς τε καὶ ἡμῖν... Ἵπέρ τοῦ ρυσαθῆναι... Καὶ ὕπερ πάντων τῶν χριζόντων... Ἀντιλαβοῦ, σῶσον.. Τῆς παναγίας ἀγράντου... Ὁ ἱερεὺς εὐχεταί: Ὁ Θεὸς ὁ ἅγιος, ὁ πλάσα, τὸν ἀνθρωπον... Соар. р. 317. Καὶ πάλιν εὐχεταί: Ὁ Θεὸς τοῦ οὐρανοῦ, ὁ Θεὸς τῶν φώτων τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὁ τὸν οὐρανοῦ κρεμάσα, καὶ τὰ ὕψη στερεώσα, καὶ τὴν γλοηφόρον γῆν ἀν-

1. 78 οβ. Κανών εκκλησιαστικός εις γάμον.

Ἰστανται ὁ πρεσβύτερος καὶ ὁ διάκονος ἐσωθῆεν τοῦ ἱερατείου καὶ τίθενται τὰ στέφανα ἐν τῇ ἀγίᾳ τραπέζῃ καὶ τὸ ἅγιον ποτήριον τῆς θείας κοινωνίας, καὶ οἱ μέλλοντες εὐλογεῖσθαι πρὸ τῶν ἰερῶν τοῦ ἱερατείου, καὶ λέγει ὁ διάκονος: Ἐν εἰρήνῃ... Ἵπέρ τῆς ἀνωθῆεν καὶ τὰ λοιπὰ. Ἵπέρ τῶν νυνὶ συναπτομένων, πρὸς γάμου κοινωνίαν καὶ συμβιώσεως τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν. Ἵπέρ τοῦ εὐλογηθῆναι τὸν γάμον τοῦτον, ὡς τὸν ἐν Κανᾷ τῆς Γαλιλαίας τοῦ Κυρίου... Ἵπέρ τῶν δούλων τοῦ Θεοῦ τοῦ δε καὶ τῆς δε καὶ τῆς ἐν Χριστῷ συζεύξεως αὐτῶν τοῦ Κυρίου... Ἵπέρ τοῦ εὐλογηθῆναι... Ἵπέρ τῶν δούλων... (ἄτη два прошеия постопрлются въ рукописи). Ὁπω- Κύριος ὁ Θεὸς χαρίζεται αὐτοῖς τίμιον γάμον... Ἵπέρ τοῦ παρασχεθῆναι αὐτοῖς σωφροσύνην καὶ καρπὸν τέκνων συμφέρον τοῦ Κυρίου... Ἵπέρ τοῦ διορηθῆναι αὐτοῖς τε καὶ ἡμῖν... Ἵπέρ τοῦ ῥυθθῆναι... Καὶ ὑπέρ πάντων τῶν χριζόντων... Ἀντιλαβοῦ, σῶσον.. Τῆς παναγίας ἀχράντου... Ὁ ἱερεὺς εὐχεται: Ὁ Θεὸς ὁ ἅγιος, ὁ πλάσας τὸν ἀνθρώπον... (ισαγ. p. 317. Καὶ πάλιν εὐχεται: Ὁ Θεὸς τοῦ οὐρανοῦ, ὁ Θεὸς τῶν φώτων τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὁ τὸν οὐρανοῦν κρεμάσας καὶ τὰ ὕψη στερεώσας καὶ τὴν γλοηφόρον γῆν ἀνθεσι κατεκκοσμήσας καὶ τὰς ὄμβροτόκους πηγὰς ποιησάμενος, καὶ τοὺς βλαστοφόρους ποταμούς διωθεύσας, καὶ τῷ ὑψηλῷ σου βραχίονι πλάσας τὸν ἀνθρώπον καὶ εἶπας: Δέσποτα οὐ καλὸν εἶναι τὸν ἀνθρώπον μόνον ἐπὶ τῆς γῆς, ποιήσωμεν αὐτῷ βοηθὸν κατ' αὐτόν διὰ τὸ ἀρεῖσαι τῇ ση μεγαλειότητι καὶ μεγαλοπρεπείᾳ καὶ' ὅτι οὐκ εἰλεπε χρεῖας διάπλασις, ἀλλ' ἐκ τῆς σαρκὸς σάρκ' καὶ ἐκ τῶν ὀστέων ὀστέ, ἵνα αὐτῆς τῆς συγγενείας πόθῳ συμπλέκονται ἐν τούτῳ γὰρ καταλείπει ἀνθρώπος τὸν πατέρα καὶ τὴν μητέρα αὐτοῦ καὶ προσκολληθῆσεται τῇ ἰδίᾳ γυναίκι, καὶ ἔσονται οἱ δύο εἰς σάρκα μίαν. Ὅτε παρεγένετο Κύριος ὁ Θεὸς ἡμῶν ἐν Κανᾷ τῆς Γαλιλαίας, τότε Μιχαὴλ τὰ νομφικὰ ἡτρεπίευν, ὁ δὲ Γαβριὴλ ταῖς συζυγίας στέφανα ἐπλεκαν, οἱ ἄγγελοι ἔχαιρον, στρατιαι τῶν ἀγγέλων πρὸς εὐφρομίαν συνέτρεχον, ὁ ἥλιος καὶ ἡ σελήνη ἀκτινοφόροι παρίστανται, χοροὶ τῶν ἀγγέλων λαμπαδηφόροι παρίστανται, ὁ ἀήρ ἐστιλβοῦτο ἐπὶ τῇ εὐφρομίᾳ τοῦ γάμου, ὅταν τα πετενὰ χαρμονεῖ, τὰ ζῶα εἰς συνάντησιν τοῦ γάμου συνέτρεχον, τὰ δένδρα λυγισόμενα τοῖς κλάδοις κατεσείουον, ἡ θάλασσα καὶ πᾶσα κτίσις ἐφαιδρύνετο. τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον ἐνομφρώγει, ὁ Πατήρ τῶν ἀπάντων ἐπευλόγει, τότε τῶν ἀχωρήτων χοροὶ ἐπισυναγονται, τότε ὁ ἕτερος τῇ ἑτέρᾳ ἔλεγε: διὰ σοῦ ὁ οὐρανὸς καὶ διὰ σοῦ σωτηρία δι' ἀχράντου σοῦ χειρός, τότε ὁ Πλάστης τὸν ἀνθρώπον ἠλόγει: εὐλογηθεὶς καὶ σὺ, νομφίε, ὡς ὁ Ἄβραάμ, δοξασθεὶς ὡς ὁ Ἰακώβ, δῶψ σοι Κύριος τὴν σύνεσιν τοῦ Ἰωσήφ καὶ ἀγαπήσει γυναίκα, ἣν ἔδωκέ σοι Κύριος ὁ Θεός: αὕτη γὰρ ἔσται σοι γυνή, ὡς ἡ ἄμπελος ἀνθούσα καὶ ὡς ἡ ἐλαία καλῶς εὐθηνούσα, καὶ ὡς τρυγὼν ἡ μονόζυγος, καὶ ἡ περιστερὰ ἄμεμπτος, εὐλογηθεὶς καὶ σὺ, νομφίε, ὡς ἡ Σάρρα, δοξασθεὶς ὡς ἡ Ῥεβέκκα, πληθυνθεὶς ὡς ἡ Ῥαχὴλ, δῶψ σοι, Κύριε, σύνεσιν τῆς Ἀσυνῆθ καὶ ἀγαπήσει ἀνδρα, ὃν ἔδωκέ σοι Κύριος ὁ Θεός: αὐτὸς γὰρ σοῦ ἐστὶν ἀνὴρ, ὡς πόλις ὄχυρά καὶ τεῖχος ὄχυρόν. Εὐλόγησον, Κύριε ὁ Θεός ἡμῶν, καὶ τοὺς παρανόμους, ὡς εὐλόγησας τὸν οἶκον Ὀνησιφόρον διὰ Παύλου τοῦ ἀγαπητοῦ σου, ἅμα καὶ τοῦ συμπαρόντα λτὸν εὐλόγησον, Κύριε ὁ Θεός ἡμῶν. Ἐκφώνως: Σὺ γὰρ πρέπει πᾶσα δόξα, τιμὴ καὶ προσκύνησις. Ὁ διάκονος: Τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν. Κύριε ἐλέησον. Ὁ ἱερεὺς εὐχεται: Ὁ Θεός ὁ ἀχραντος καὶ πασης κτίσεως δημιουργός, ὁ τὴν πλευρὰν τοῦ πρωτοπλάστου Ἄδαμ εἰς γυναίκα μεταμορφώσας καὶ εὐλόγησας εἰπὼν: Αὐξανεσθε καὶ πληθυνεσθε καὶ πληρώσατε τὴν γῆν, καὶ ἀμφοτέρους αὐτοὺς εἰς ἐν μέλος ἀναδέξασθε διὰ τῆς συζυγίας: ὁ τὸν θεράποντα σου Ἄβραάμ εὐλόγησας, καὶ ἔκνοιξας μήτραν Σάρρας, καὶ πατέρα πλήθους ἔθνων καὶ ἀναριθμήτου λαοῦ

ποιήσας, ὁ τὸν Ἰσαὰκ τῆ Ῥαβέκκα συζεύξας· καὶ τὸν καρπὸν αὐτῶν εὐλογήσας, ὁ τὸν Ἰωσήφ τῆ Ἀσινεὶ συζεύξας· καὶ καρπὸν αὐτοῖς τὸν Ἐφραὶμ καὶ τὸν Μανασσὴν χαρισάμενος, οἱ ἐκ τῆς ῥίψης Ἰεσσαὶ τὸ κατὰ σάρκα βλαστήσαντες, ὁ τὸν Ζαχαρίαν εὐλογήσας καὶ τὴν Ἐλισάβετ προσδεξάμενος, καὶ τούτοις Ἰωάννην τὸν Πρώτορον χαρισάμενος, ὁ ἐν τῇ μήτρᾳ τῆς ἀπειρογάμου Δεσποίνης ἡμῶν Θεοτόκου καὶ ἀειπαρθένου Μαρίας· καὶ ἐξ αὐτῆς σαρκωθείς καὶ τεχθεὶς εἰς σωτηρίαν ἡμῶν. Εὐλόγησον αὐτούς, Κύριε, καὶ ἀξίωσον αὐτούς ἰδεῖν τέκνα τέκνων, ἐμπληροῦν τοὺς οἴκους αὐτῶν αἵτου καὶ οἴνου, καὶ ἐλαίου, καὶ πάσης ἀγαθότητος· νῦν καὶ ἀεὶ καὶ εἰς τοὺς... Ὅτι σὺ εἶ ὁ στέφανος τῶν ἁγίων καὶ σοὶ τὴν δόξαν... Conf. (Goug. pag. 315—316) Καὶ σφραγίσαι ὁ ἱερεὺς τὰς κεφαλὰς αὐτῶν γ'· καὶ λαμβάνει τὰ στεφάνια καὶ λέγει οὕτως· Ἐβίησα· ἐπὶ τὰς κεφαλὰς... Sm. XV v. ρκπ. Cвят.-гроб. бнѡл. № 8 л. 49 и т. д. Καὶ στέφει ἀμφοτέρους καὶ λέγει· Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὁ ὄξῃ καὶ τιμῇ στεφανώσας τοὺς ἁγίους σου... Ibidem. Καὶ κρατήσας ὁ ἱερεὺς τὰς δεξιὰς αὐτῶν χεῖρας παραδίδει ἀλλήλοις· καὶ λέγει· Εἰρήνη पासιν. Ὁ λαός· Ἐν τῷ πνεύματι σου. Ὁ διάκονος· Τὰ κεφαλὰς. Ὁ ἱερεὺς εὐχεταὶ· Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, ἔκτεινον τὴν χεῖρά σου καὶ εὐλόγησον τοὺς δούλους σου τούτους... Ibidem. ἐπίθεις ἐπὶ τὰς κεφαλὰς αὐτῶν, Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὡς ἡ ἐλαία κατάκαρπος καὶ ὡς ἡ ἄμπελος εὐθηνούσα ἐν ταῖς κλίτεσιν αὐτῆς, οἱ υἱοὶ αὐτῶν, ὡς νεόφυτα ἐλαίων κύκλω τῆς τραπέζης αὐτῶν. Δός αὐτοῖς, Κύριε, ἐκ τῆς ἠρόσου τοῦ οὐρανοῦ καὶ ἐκ τῆς πόσεως τῆς γῆς, ἐμπληροῦν τὸν οἶκον αὐτῶν ἀπὸ παντός ἀγαθοῦ αἵτου, οἴνου καὶ ἐλαίου καὶ πάσης ἀγαθότητος· πρεσβεΐαις τῆς ἁγίας Θεοτόκου καὶ τῶν ἁγίων καὶ ἐνδόξων πνευζήμων ἀποστόλων καὶ πάντων τῶν ἁγίων σου. Ὅτι ἅγιον ὑπάρχεις τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς... Διάκονος· Σοφία, πρόσχωμεν. Προκείμενον, ἤχος βαρύς· Δόξα καὶ τιμῇ ἐστεφανώσας αὐτόν. Στίχος· Κύριε ὁ Κύριος ἡμῶν, ὡς ἠθαυμαστόν. Ὁ ἀπόστολος πρὸς Ἑβραίους· Ἀδελφοί, βασιλείαν ἀτάλευτον παραλαμβάνοντες, ἔχομεν χάριν δι' ἧς λατρεύομεν εὐαρέστως τῷ Θεῷ. Τέλος· Ἰησοῦς Χριστὸς χιθῆ· καὶ σήμερον ὁ αἰτὸς καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας. Ἀλληλούϊα, ἤχος πλ. δ'. Τὴν ἐπιθυμίαν τῆς καρδίας αὐτοῦ. Εὐαγγέλιον ἐκ τοῦ κατὰ Ἰωάννην· Τῷ καιρῷ ἐκείνῳ γάμος ἐγένετο ἐν Κανᾷ τῆς Γαλιλαίας. Goug. p. 318. Ὁ διάκονος· Σοφία, ὀρθοί. Ἐν εἰρήνῃ... Τὴν ἡμέραν πᾶσαν τελείαν, ἁγίαν καὶ τὰ ἐξῆς. Ὁ ἱερεὺς ἐκφωνῶν· Καὶ καταξίωσον ἡμᾶς, Δέσποτα... Ὅτι σοῦ ἐστὶν ἡ βασιλεία... Εἰρήνη पासिन. Εὐχὴ· Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὁ ἐν σωτηριώδει σου οἰκονομία καταξίωσας ἐν Κανᾷ τῆς Γαλιλαίας· τίμιον ἀναδείξει τὸν γάμον διὰ τῆς σῆς παρουσίας, καὶ νῦν, Δέσποτα, ὡς εὐδόκησας συναφθῆναι ἀλλήλοις ἐν εἰρήνῃ καὶ ὁμονοίᾳ διαφύλαξον, καὶ ἀξίωσον αὐτούς ἐν γῆραὶ πίοι, ἐργαζομένους τῶν ἐντολῶν σου τὰ προστάγματα. Σὺ γὰρ εἶ ὁ Θεὸς ἡμῶν, καὶ σοὶ τὴν δόξαν ἀναπέμπομεν τῷ Πατρὶ καὶ τῷ Υἱῷ... Χάριτι καὶ οἰκτιρμοῖς καὶ φιλανθρωπίᾳ... Conf. Goug. p. 318. Ὁ ἱερεὺς· Πρόσχες, Κύριε Ἰησοῦ Χριστέ ὁ Θεὸς ἡμῶν, ἐξ ἁγίου κατοικητηρίου Goug. p. 65. Ὁ διάκονος· Πρόσχωμεν. Ὁ ἱερεὺς· Τὰ προηγουμένα ἅγια τοῖς ἁγίοις Κοινωνικόν Ποτήριον σωτηρίου. Καὶ μεταδίδει αὐτούς τῆς ζωοποιῦ κοινωνίας καὶ λέγει εὐχὴν τοῦ κοινῶ ποτηρίου· Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὁ εὐλογήσας τὸ ποτήριον τῶν ἁγίων ἀποστόλων εἰς ὁμόνοιαν καὶ ὁμοπιστίαν, καὶ νῦν, Κύριε, τὸ ποτήριον τοῦτο εὐλογηθῆναι παρὰ σου, εὐδόκησον τῷ δυνάμει τοῦ ἁγίου σου Πνεύματος καὶ τοὺς ἐξ αὐτοῦ μεταλαμβάνοντας ὁμόνοιαν χάρισι καὶ ἐλέους ἀξίωσον. Ὅτι ἠλόγησται σου τὸ ὄνομα. Καὶ μετὰ τὸ ἐκφωνῆσαι ἀποδίδει πρῶτον τῷ νεωτέρῳ ἐκ τοῦ κοινῶ ποτηρίου καὶ ἀπογεύεται, εἰθ' οὕτως ἡ νεύμφη, καὶ πάλιν δίδει τῷ νεωτέρῳ, καὶ τελειοῖ τὸ ποτήριον. Καὶ μετὰ τοῦτο ἐπιδίδει ἀλλήλοις ὁ ἱερεὺς τὰς δεξιὰς αὐτῶν χεῖρας καὶ ἀπολύει ἐν εἰρήνῃ.

л. 31 об. Διακονικά εἰς μνήστρα.

Ἐν εἰρήνῃ... Ὑπὲρ τῆς ἀνωθεν... Ὑπὲρ τῶν νομῶν μνηστευομένων... Не достаетъ далѣе одного листа. Слѣдующій затѣмъ листъ содержитъ въ себѣ конецъ молитвъ: Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν ὁ ἐξ ἔθνων προμνηστευσάμενος... Goug. p. 311. Очевидно, весь чинъ состоитъ изъ ектеши, двухъ первыхъ молитвъ вышешняго чина (Ibid.) и обрученія колецъ.

л. 32. Διακονικά εἰς γάμους.

Ἐν εἰρήνῃ... Ὑπὲρ τῆς ἀνωθεν... Ὑπὲρ τῶν νομῶν συναπτομένων πρὸς γάμου κοινωνίαν καὶ συμβίωσιν τοῦ Κυρίου... Ὑπὲρ τοῦ εὐλογηθῆναι τὸν γάμον τοῦτον, ὡς τὸν ἐν Κανᾷ τῆς Γαλιλαίας τοῦ Κυρίου... Ὑπὲρ τῶν νεονύμφων τοῦδε καὶ τῆσδε καὶ τῆς ἐν Χριστῷ συζεύξεως αὐτῶν τοῦ Κυρίου.—Ὅπως Κύριος ὁ Θεὸς ἡμῶν χρῆσθαι αὐτοῖς τίμιον τὸν γάμον καὶ τὴν κοίτην ἀμίαντον τοῦ... Ὑπὲρ τοῦ παρασχεῖσθαι αὐτοῖς σωφροσύνην, ὁμοφροσύνην, καρπῶν τέκνων πρὸς τὸ συμφέρον τοῦ Κυρίου... Ὑπὲρ τοῦ εὐφρανθῆναι αὐτοὺς ἐν ὁράσει υἱῶν αὐτῶν καὶ θυγατέρων τοῦ Κυρίου... Ὑπὲρ τοῦ δωρηθῆναι αὐτοῖς τε καὶ ἡμῖν πάντα τὰ πρὸς σωτηρίαν αἰτήματα τοῦ Κυρίου... Ὑπὲρ τοῦ ῥυσθῆναι... Ἀντιλαβοῦ, σῶσον... Τῆς παναγίας... Εἰς τὸ στεφανῶσαι γάμους Ὁ Θεὸς ὁ ἅγιος, ὁ πλάσας τὸν ἄνθρωπον καὶ ἐκ τῆς πλευρας αὐτοῦ ἀνοικοδομήσας γυναῖκα... Goug. p. 317. Εἶτα στέφει ἀμφοτέρους καὶ λέγει· Χριστὸς στεφανοῖ. Καὶ κρατήσας αὐτῶν τὰς δεξιὰς χεῖρας, παραδίδωσιν ἀλλήλοις καὶ λέγει· Χριστὸς παραγίνεται. Εἶτα λέγει ὁ ἱερεὺς· Εἰρήνη πασιν. Ὁ διάκονος· Τὰς κεφαλὰς. Ἐπεύχεται ὁ ἱερεὺς· Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὁ ἐν τῇ σωτηριῶδι σου κοινωνία... Goug. p. 318. Εὐχὴ, ὅτε θέλη ἰθῆσιν τὸν στέφανον, ἐπαίρει αὐτὸν καὶ ἄρχεται λέγειν· Ὁ Θεὸς, ὁ δόξα καὶ τιμὴ στεφανώσας τοὺς ἁγίους μάρτυρας, αὐτοὺς δώρησαι τοὺς δούλους σου τόνδε καὶ τήνδε στέφανον εἰρήνης, στέφανον ἀγαλλιάσεως, στέφανον δόξης καὶ τιμῆς εἰς αἰῶσιν σου καὶ δόξαν τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος νῦν καὶ ἀεὶ καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων... Εὐχὴ ἄλλη τοῦ κοινοῦ ποτηρίου. Ὁ Θεὸς ὁ φιλόανθρωπος, ὁ τῇ σῇ οἰκονομίᾳ διοικῶν τὰ σύμπαντα, σὺ οὐρανόθεν ἐξαπόστειλον τὸ Πνεῦμά σου τὸ ἅγιον ἐπὶ τὴν συζυγίαν ταύτην καὶ ἁγιάσον αὐτούς, καὶ εὐλόγησον τὸ ποτήριον τοῦτο τῇ τούτων μεταλήφει, καὶ ἀντιλαβοῦ αὐτοὺς ἐν ταῖς ἀγίαις τρίβοις σου, χάρισαι αὐτοῖς, ὁ τῶν δυνάμεων Κύριος, βίον εὐσχήμονα, πολιτείαν σεμνήν καὶ δώρησαι αὐτοῖς ἐν καιρῷ εὐθέτῳ τεκνογονίαν ἀγαθὴν καὶ ζωὴν αἰώνιον, κληρονομήσαι ἐν τῷ Χριστῷ σου τῇ πρεσβείᾳ τῆς ἀειμνημονεύτου Δεσποίνης ἡμῶν Θεοτόκου καὶ πάντων τῶν ἁγίων σου νῦν καὶ ἀεὶ καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Сн. стр. 4—5.

л. 137. Διακονικά εἰς μνήστρα.

Ἐν εἰρήνῃ... Ὑπὲρ τῆς ἀνωθεν... Ὑπὲρ τῶν μνηστευομένων ἀλλήλοις... Ὑπὲρ τοῦ δούλου... Ὑπὲρ τοῦ παρασχεῖσθαι αὐτοῖς τε καὶ ἡμῖν... Ὑπὲρ τοῦ ῥυσθῆναι... Ἀντιλαβοῦ, σῶσον... Τῆς παναγίας... Ὁ Θεὸς αἰώνιος Goug. p. 311. Εἰρήνη πασιν. Τὰς κεφαλὰς. Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὁ τὸν ἐξ ἔθνων... Ibid.

1. 37 οβ. Διακονικά εἰς εὐλόγησιν, ἤγουν εἰς γάμους.

Εὐλόγησον, δέσποτα. Εὐλογημένη ἡ βασιλεία... Ἐν εἰρήνῃ... Ἐπὲρ τῆς ἀνωθιεν. Ἐπὲρ τῶν συναπτομένων πρὸς γάμου κοινωνίαν. Ἐπὲρ τοῦ ἰοιθῆσαι αὐτοῖς σωφροσύνην, καρπὸν τέκνων... Ὅπως Κύριος ὁ Θεὸς ἡμῶν χαρίσεται αὐτοῖς τίμιον τὸν γάμον... Ἐπὲρ τοῦ ῥυσιθῆσαι. Ἀντιλαβοῦ, σῶσον. Τῆς παναγίας... Ὅτι πρέπει... Τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν. Ὁ Θεὸς ὁ ἅγιος, ὁ πλάσας τὸν ἀνθρωπον... *Goag. p. 317.* Καὶ παραδίδει ἀλλήλοις τὰς δεξιὰς αὐτῶν χεῖρας καὶ λέγει· Ὅτι παρὰ σοὶ ἀρμόζεται ἀνδρὶ γυνή, σύζευξον αὐτοὺς ἐν ὁμοφροσύνῃ, στεφάνωσον αὐτοὺς ἐν ἀγάπῃ, ἐνωσον αὐτοὺς εἰς σάρκα μίαν, χάρισαι αὐτοῖς καρπὸν κοιλίας, εὐτεχνίας ἀπόλαυσιν καὶ ἀκατάγνωστον διαγωγὴν. Ὅτι πρέπει σοὶ πᾶσα δόξα... Τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν. Ὁ Θεὸς ὁ ἀχραντος, ὁ πάσης κτίσεως δημιουργός, ὁ τὴν πλευρὰν τοῦ πρωτοπλάστου Ἀδάμ διὰ τῆς σῆς φιλανθρωπίας εἰς γυναῖκα μεταμορφώσας... *Goag. p. 315.* Текстъ по мѣстамъ отииченъ отъ Говаровскаго. Καὶ λαβὼν ὁ ἱερεὺς τὰ στέφανα ἐκ τῆς ἁγίας τραπέζης, λέγει τὸν ψαλμὸν· Κύριε, ἐν τῇ δυνάμει σου εὐφρανθήσεται ὁ βασιλεύς... *10 конца.* Καὶ σφραγίζει ὁ ἱερεὺς, λέγει· Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, δόξῃ καὶ τιμῇ στεφάνωσον αὐτόν. Λέγει τοῦτο τρίτον. καὶ στέφει αὐτούς. Τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν. Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὁ ἐν τῇ σωτηριῳδίῃ σου οἰκονομία καταξιώσας. *Goag. p. 318.* Εὐχὴ τῶν στεφάνων· Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὁ τὰ στέφανα τῶν ἁγίων σου μαθητῶν καὶ ἀποστόλων εὐλόγησας καὶ χαρισάμενος αὐτοῖς ἀμώμητον πίστιν καὶ λόγους μεταδόσεως δικαιοσύνης, αὐτός, φιλάνθρωπε Κύριε, τὰ στέφανα τῶν δούλων σου εὐλόγησον καὶ χάρισαι αὐτοῖς λογισμὸν δικαιοσύνης, ἐνάρετον πολιτείαν, ἵνα, κατὰ τὰς ἐντολάς σου πολιτευσάμενοι, καταξιωθῶσι τῆς ἐκ δεξιῶν σου στάσεως τῷ Δεσπότη Χριστῷ, κατὰ τοῦ δικαίου Συμεών. Καὶ εὐθὺς λέγει· Καὶ καταξίωσον ἡμᾶς, Δέσποτα... Ἐκφώνησις· Ὅτι σοῦ ἐστὶν, Εἰρήνη πάσι. Τὰς κεφαλὰς ἡμῶν. Καὶ λέγει· Πρόσχωμεν. Τὰ προηγιασμένα ἅγια. Καὶ λέγει· Προσέλθετε. Κοινωνικόν· Γεύσασιτε καὶ ἴδετε. Καὶ μεταδίδει αὐτοῖς καὶ λέγει τὴν εὐχὴν τοῦ κοινῶ ποτηρίου· Ὁ Θεός, ὁ πάντα ποιήσας τῇ ἰσχύει σου καὶ στερεώσας τὴν οἰκουμένην καὶ ἐώρασας τὴν γῆν, καὶ κοσμήσας τὸν στέφανον πάντων τῶν πεποιημένων ὑπὸ σοῦ, ὁ τὸ πῶμα σου τὸ ἅγιον τοῖς ἁγίοις σου ἀποστόλοις χορηγήσας, οὗ ἡ ἁγία πλευρὰ ἐπήγγασε τὰ ἀγαθὰ καὶ ἀθάνατα νάματα, ὁ τὸ ὕδωρ εἰς οἶνον μεταβαλὼν καὶ ἐμπλήσας εὐφροσύνην τοῖς δούλοις σου, τοῖς ἐν Κανᾷ τῆς Γαλιλαίας, καὶ τὸ ποτήριον τὸ κοινὸν τοῦτο παρεχόμενος ἡμῖν, τοῖς συναφθεῖσασιν πρὸς γάμου κοινωνίαν, εὐλόγησον εὐλογίαν πνευματικὴν καὶ παράσχου αὐτὰ τοῖς δούλοις σου εἰς ἐνωτικὴν στοργήν, εἰς εὐφροσύνην συνέσεως. Καὶ εὐθὺς ποτί(ζ)ει αὐτοὺς οἶνου ἀκράτου καὶ λέγει τὴν εὐχὴν· Δέσποτα, Δέσποτα τῶν ἀπάντων, ὁ λαβὼν χροῦν ἀπὸ τῆς γῆς καὶ πλάσας ἔργον τίμιον, τὸν ἀνθρωπον, καὶ εἰπὼν· οὐ καλόν, εἶναι τὸν ἀνθρωπον μόνον ἐπὶ τῆς γῆς, ποιήσωμεν αὐτῷ βοηθόν κατ' αὐτόν. Αὐτός καὶ νῦν, Δέσποτα Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, κατάπεμψον χεῖρά σου τὴν ἐπουράνιον καὶ τὸ Πνεῦμα σου τὸ ἅγιον ἐπὶ τοὺς δούλους σου τούτους, καὶ ὅς τῇ παιδίσκῃ ταύτῃ ἐν πάσῃ ὑποταγῆται τῷ ἀνδρὶ, καὶ ὅς τὸν δούλον σου τούτον εἶναι κεφαλὴν τῇ γυναικί, καὶ ὅς αὐτοῖς βίον κατὰ τὸ θέλημά σου· καὶ ὡς εὐλόγησας τὸν Ἀβ-

π. 58 οβ. Ἀκολουθία ἐπὶ μνηστειᾶς.

Ἰσταται ὁ ἱερεὺς ἑσώθεν τοῦ ἱερατείου, οἱ δὲ ἀρμοζόμενοι πρὸ τῶν θυρῶν, καὶ λαμβάνει ὁ ἱερεὺς τὰ δακτυλίδια ἐκ τοῦ νεωτέρου, καὶ τίθησιν αὐτὰ ἐν τῇ τῶν καγκέλων τραπέζῃ, στέκει δὲ καὶ τὸ ποτήριον τῆς ἀγίας κοινωνίας ἐν τῇ τραπέζῃ. Ἐν εἰρήνῃ... Ἰπὲρ τῆς ἀνωθεν... Ἰπὲρ τῆς εἰρήνης... Ἰπὲρ τῶν νῦν μνηστευσαμένων... Ἰπὲρ τοῦ δούλου τοῦ Θεοῦ τούτου... Ἰπὲρ τοῦ παρασχεθῆναι... Ἰπὲρ τοῦ εἰσακοῦσαι Κύριον τὸν Θεὸν τῆς φωνῆς... Ἀντιλοβοῦ, σῦσον... Τῆς πανάγίας... Ὁ Θεὸς ὁ αἰώνιος ὁ διηρημένα... Γοατ. ρ: 311. Εἰρήνη πάσι. Τὰς κεφαλὰς ἡμῶν. Ὁ δὲ ἱερεὺς λέγει εὐχὴν Ὁ Θεός, ὁ Θεός ἡμῶν, ὁ τὴν ἐξ ἐθνῶν μνηστευσάμενος... ρ. 311. Καὶ λαμβάνει ὁ ἱερεὺς τὰ δακτυλίδια ἐκ τῆς ἀγίας τραπέζης καὶ ἐπιδίδει τῷ νεωτέρῳ, καὶ ὁ νεώτερος τῷ κορασίῳ καὶ φιλεῖ τὴν κεφαλὴν αὐτῆς, καὶ τὸ κοράσιον φιλεῖ τὴν δεξιάν χειρα τοῦ νεωτέρου, καὶ ἐπεύχεται ὁ ἱερεὺς λέγει Ὁ Θεός τῆς εἰρήνης καὶ ἀγάπης ἔστω μεθ' ἡμῶν... Σλην. ρκπ. № 958 στρ. 27—28.

π. 119 οβ. Ἀκολουθία ἐπὶ διγαμούντων.

Εὐχὴν λέγει ὁ ἱερεὺς Κύριε ὁ Θεός ἡμῶν, ὁ κελεύσας ἐνωθῆναι τὸν ἄνδρα μετὰ γυναικὸς εἰς τὸ γενέσθαι αὐτοῦ εἰς σάρκα μίαν, παρακλήθητε καὶ νῦν ἐκ δευτέρου, φιλόανθρωπε ὁ Θεός ὁ Σωτὴρ ἡμῶν, καὶ ἐνωσον τὸν δούλόν σου τόνδε καὶ τὴν δούλην σου τήνδε, ὅπως τεκνογονήσωσι κατὰ τὸν σὸν λόγον, ἵνα μὴ ᾧσι τέκνα πορνείας καὶ ἀμαρτίας, ἀλλ' ἔσονται τέκνα εὐλογιῶν, διόπερ καὶ ὁ θεὸς ἀπόστολος, ἰδὼν τὴν ἀσθένειαν τῆς σαρκός, δι' οὗ οὐκ ἐχρατευόμεθα τοῦ εἶναι ἡμᾶς ὁπῶς, ἐνετείλατο ἡμῖν ἐκ δευτέρου ἐνωθῆναι. ἵνα σοὶ δόξῃ καὶ εὐχαριστίαν ἀναπέμπωμεν τῷ Πατρὶ καὶ τῷ Υἱῷ... Εὐχὴ τῆς κεφαλοκλισίας: Ὁ κλίνας τοὺς οὐρανούς καὶ καταβάς ἐπὶ σωτηρίᾳ γένους τῶν ἀνθρώπων, Κύριε οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς καὶ πάσης κτίσεως ποιητά, κλῖνον τὸ οὖς σου καὶ ἐπάκουσον τῆς δεήσεως ἡμῶν τῶν ἀμαρτωλῶν καὶ ἀχρείων δούλων σου, καὶ τοὺς κεκλικότας σοὶ τὰς ἐαυτῶν κεφαλὰς ὑψωσον τὸ κέρασ αὐτῶν ἐν τῇ εὐδοκίᾳ τῆς σῆς ἀγαθότητος. Ὅτι πρέπει σοὶ πάσα δόξα... Ἐάν εἰσὶν ἀμρότεροι τῶν διγαμούντων, καὶ λέγονται αὐταὶ καὶ μόνα εὐχαί, εἰ δὲ τὸ ἐν μέρος διγαμον, ἴστησι τὸν διγαμον κατὰ μόνας καὶ λέγει ταῦτα, εἶτα στέφεται ὁ διγαμος διὰ τοῦ ἀγάμου.

π. 24 οβ. Ἀκολουθία τῶν μνηστρων.

Μετὰ τὸ δοθῆναι πρὸς τοὺς μελλομνήστους τοὺς τε κηρούς καὶ δακτυλίους καὶ ἐπὶ τρισὶ ἀλλάξαντες τὰ ἀμρότερα, ποιεῖ ὁ ἱερεὺς Ἐὐλογητός... Ἐν εἰρήνῃ... Ἰπὲρ τῆς ἀνωθεν... Ἰπὲρ τῶν νῦν μνηστευσαμένων ἀλλήλοις εἰς ἐνωσιν συζυγίας αὐτῶν, τοῦ Κυρίου... Ἰπὲρ τοῦ θεῖνος καὶ τῆς θείνης καὶ τῆς ἐν Θεῷ ἀγάπης καὶ σωτηρίας αὐτῶν, τοῦ Κυρίου... Ἰπὲρ τοῦ εὐλογηθῆναι τὰ μνήστρα ταῦτα, ὡς ἐν Κανὰ τῆς Γαλιλαίας, τοῦ... Ἰπὲρ τοῦ εὐφρανεθῆναι αὐτοὺς ἐν ὁράσει... Ἰπὲρ τοῦ παρασχεθῆναι αὐτοῖς τε καὶ ἡμῖν πάντα τοὺς παροῦσι καὶ συναγομένοις ἡμῖν πάντα τὰ πρὸς σωτηρίαν αἰτήματα τοῦ... Ἰπὲρ τοῦ ρυσθῆναι... Τῆς πανάγίας... Εὐχὴ Ὁ Θεός ὁ αἰώνιος... Εἰρήνη πάσι. Τὰς κεφαλὰς. Ὁ ἱερεὺς Κύριε ὁ Θεός ἡμῶν, ὁ τὴν ἐξ ἐθνῶν... Γοατ. ρ. 311. Καὶ ποιεῖ ἐκτενήν Ἐλέησον ἡμᾶς... Ἰπὲρ τοῦ εἰσακοῦσαι... Ἰπὲρ τῶν εὐσεβεστάτων ἡμῶν... καὶ μνημονεύει τοὺς μνήστρας καὶ λέγει ἐκφώνησιν Ὅτι σὺ εἶ ὁ εὐλογημένος καὶ ἀγαθός... Σοφία τὴν εὐχὴν καὶ ἀπολύει.

1. 25 οβ. Ἀκολουθία τοῦ γάμου.

Εἰσπορευομένων (ἐν) τῶ νυμφῶ τῶν νεονύμφων, εὐλογεῖ ὁ ἱερεὺς καὶ ἄρχονται τὸν ψαλμὸν εἰς ἕχρον πλ. δ'. Μακάριοι πάντες οἱ φοβούμενοι... Καὶ εὐθὺς ἄρχονται τὰ διακονικά· Ἐν εἰρήνῃ... Ὑπὲρ τῆς ἀνωθι... Ὑπὲρ τῆς εἰρήνης... Ὑπὲρ τοῦ ἁγίου οἴκου... Ὑπὲρ τοῦ ἀρχιεπισκόπου... Ὑπὲρ τῶν εὐσεβεστάτων... Ὑπὲρ τοῦ νυν! συναπτομένων εἰς γάμον κοινωνία καὶ συμβίωσιν, τοῦ Κυρίου... Ὑπὲρ τῶν νεονύμφων τοῦδε καὶ τῆς καὶ τῆς ἐν Χριστῶ συζεύξεως καὶ σωτηρίας αὐτῶν... Ὑπὲρ τοῦ παραχρῆσθαι αὐτοῖς καρπὸν κοιλίας καὶ εὐτεχνίας ἀπόλαυσιν... Ὑπὲρ τοῦ εὐλογηθῆναι τὸν γάμον τοῦτον.. Ὅπως Κύριος ὁ Θεὸς ἡμῶν χαρίσεται αὐτοῖς τίμιον τὸν γάμον καὶ τὴν κοίτην ἀμίαντον τοῦ... Ὑπὲρ τοῦ παραχρῆσθαι αὐτοῖς σωφροσύνην, ἡμέφροσύνην, καρπὸν κοιλίας καὶ εὐτεχνίας ἀπόλαυσιν τοῦ Κυρίου... Ὑπὲρ τοῦ εὐφραθῆναι αὐτοῖς ἐν ὁράσει υἱοῦ αὐτῶν καὶ θυγατέρων... Ὅπως Κύριος ὁ Θεὸς ἡμῶν δωρήσεται αὐτοῖς πάντα τὰ πρὸς σωτηρίαν αἰτήματα καὶ ζωὴν τὴν αἰώνιον, τοῦ Κυρίου... Ὑπὲρ τοῦ ρυσιθῆναι... Ὁ Θεὸς ὁ ἅγιος, ὁ πλάσας τὸν ἄνθρωπον. Goar. p. 317 Ἀντιλαβοῦ, σῶσον... Τῆς παναγίας... Ἐκφώνησις Ὅτι σὺν τῷ κράτει... Ἔττα στέφει ἀμφοτέρους, λέγων ἐν τῷ νυμφῶν Κυριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, δόξῃ καὶ τιμῇ στεφάνωσον αὐτόν. Καὶ ἐπὶ τὴν νύμφην Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, δόξῃ καὶ τιμῇ στεφάνωσον αὐτήν. Καὶ φάλλουσι οἱ παριστάμενοι Δόξῃ καὶ τιμῇ ἐστεφάνωσας αὐτούς καὶ κατέστησας... Καὶ κρατήσας αὐτῶν τὰς δεξιὰς, παραδίδωσιν ἀλλήλοις καὶ λέγει· Εἰρήνη ὑμῖν. Τὰς κεφαλὰς Εὐχὴ· Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὁ ἐν τῇ σωτηριῶδει σου... Goar. p. 318. Εὐχὴ ἄλλη· Ὁ Θεὸς ὁ ἄχραντος καὶ πάσης κτίσεως δημιουργός. Goar. p. 315—316. Ὁ ἱερεὺς πάλιν· Καὶ καταξίωσον ἡμᾶς... Καὶ τοῦ λαοῦ φάλλουτος τὸ Πάτερ ἡμῶν, λέγει ὁ ἱερεὺς τὴν εὐχὴν τοῦ ποτηρίου· Ὁ Θεός, ὁ τὰ πάντα ποιήσας τῇ ἰσχύϊ σου... Goar. p. 319. Καὶ εὐθὺς λέγει· Πρὸςχωμεν. Τὰ προηγησάμενα ἅγια τοῖς ἁγίοις. Καὶ μεταδίδωσιν αὐτοῖς τῆς ζωοποιου κοινωνίας καὶ ποτίζει αὐτοῖς τὸ κοινὸν ποτήριον, λέγει κοινωνικόν· Ποτήριον σωτηρίου... ἄλλο· Γεύσαθε καὶ ἴδετε. Καὶ κρατῶν τὸ ποτήριον τὸ κοινόν, ὁ ἱερεὺς λέγει· Ζήσατε, οἱ νεόνυμφοι, ἡ ἅγια Τριάς φυλάξει ὑμᾶς ἀχωρίστους. Καὶ χύνει τὸ ἐναπολειφθέν, καὶ οὕτως φάλλουσι τὸ Ἐπί σοί χαίρει κεχαριτωμένη... Ἅγιοι μάρτυρες... Καὶ δεξιόσιν ἐν τῇ οἰκίᾳ αὐτῶν, ἐντὸς αἵρει ὁ ἱερεὺς τοὺς στεφάνους μετὰ τὸ εἰπεῖν τὴν εὐχὴν ταύτην. Εὐχὴ τοῦ ἀποστεφανώματος· Ὁ Θεὸς ὁ παραγενόμενος ἐν Κανᾷ τῆς Γαλιλαίας. Goar. p. 320. Μετὰ δὲ τριῶν ἡμερῶν παρέλευσιν ἀπέρχεται ὁ ἱερεὺς ἐν τῇ οἰκίᾳ τῶν νεονύμφων καὶ ποιεῖ· Εὐλογητός καὶ λέγει· Τρισάγιον, τὸ ἀπολυτικίον τῆς ἡμέρας καὶ τὴν εὐχὴν ταύτην· Τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν. Νυμφῶνα καταντήσαντες οἱ δοῦλοί σου, Κύριε. Goar. pag. 325. Καὶ λύσας τὰ στέφανα καὶ τὴν εὐχὴν ἐκκληρώσας, ἀπολύει αὐτοὺς μετ' εἰρήνης.

λ. 20. 'Ακολουθία εἰς μνηστρα.

Εὐλόγησον, δέσποτα. Εὐλογημένη ἡ βασιλεία... 'Ἐν εἰρήνῃ... 'Υπὲρ τῆς ἁνωθεν... 'Υπὲρ τῆς εἰρήνης... 'Υπὲρ τοῦ ἁγίου οἴκου... 'Υπὲρ τῶν νῦν μνηστευομένων εἰς ἔνωσιν συζυγίας καὶ συμβιώσεως... 'Υπὲρ τοῦ δούλου τοῦ Θεοῦ τοῦ δεῖναι καὶ τῆς δούλης τοῦ Θεοῦ τῆσδε καὶ τῆς ἐν Θεῷ συζεύξεως καὶ ἀγάπης καὶ σωτηρίας... 'Υπὲρ τοῦ παρασχεῖσθαι αὐτοῖς τε καὶ ἡμῖν πάντα τὰ πρὸς σωτηρίαν αἰτήματα... 'Υπὲρ τοῦ εὐλογηθῆναι τὰ μνηστρα ταῦτα τῇ δυνάμει καὶ ἐνεργείᾳ τοῦ ἁγίου Πνεύματος τοῦ... 'Υπὲρ τοῦ ῥυσθῆναι... 'Αντιλαβοῦ, σῶσον... Τῆς παναγίας... Εὐχὴ 'Ο Θεός ὁ αἰώνιος, ὁ τὰ διηρημένα συναγαγὼν... (ισαγ. p. 411. Καὶ εἶθ' οὕτως ἐπιδίδει αὐτοῖς τὰ δακτυλίδια, τὸ σιδηροῦν τῷ ἀνδρὶ καὶ τὸ χρυσοῦν τῇ γυναικί, καὶ ἀλλάσσει αὐτὰ γ'. λέγει· Δεξιὰ Κυρίου ἐποίησε δυνάμιν, δεξιὰ Κυρίου ὕψωσε με... Καὶ λέγει ὅλον τὸν ψαλμὸν καὶ παραδίδει ἀλλήλοις καὶ λέγει· Εἰρήνη πᾶσι. Τὰς κεφαλὰς ἡμῶν. Κύριε ὁ Θεός ἡμῶν, ὁ τὴν ἐξ ἔθνῶν... p. 311.

λ. 331 ὁβ. 'Ακολουθία εἰς μνηστρα.

Εὐλογοῦντος τοῦ ἱερέως, ὁ διάκονος τὰ διακονικά, ὁ δὲ ἱερεὺς τὰς εὐχὰς ταύτας· 'Ο Θεός ὁ αἰώνιος, ὁ τὰ διηρημένα συναγαγὼν εἰς ἐνότητα... (ισαγ. p. 311. Εἰρήνη πᾶσιν. 'Ο διάκονος· Τὰς κεφαλὰς ἡμῶν. Εὐχὴ· Κύριε ὁ Θεός ἡμῶν, ὁ τὴν ἐξ ἐθνῶν μνηστευσάμενος... Ibid. 'Ο δὲ διάκονος ταῦτα τὰ διακονικά· 'Ἐν εἰρήνῃ... 'Υπὲρ τοῦ εὐλογηθῆναι τὸν γάμον τοῦτον, ὡς τοῦ ἐν Κανᾷ τῆς Γαλιλαίας τοῦ... 'Υπὲρ τοῦ συζευχθῆναι αὐτοὺς καὶ ἀφαιθῆναι τοῦ... 'Υπὲρ τοῦ δοθῆναι αὐτοῖς καρπὸν κοιλίας... 'Ὅπως Κύριος ὁ Θεός ἡμῶν διαφυλάξῃ τὴν κοίτην αὐτῶν... 'Υπὲρ τοῦ ῥυσθῆναι... Καὶ μετὰ τὸ πληρῶσαι τὸν διάκονον τὴν συναπτὴν, λέγει ὁ ἱερεὺς τὴν εὐχὴν ταύτην· 'Ο Θεός, ὁ ἅγιος, ὁ πλάσας τὸν ἄνθρωπον... (ισαγ. p. 317. Ἐἴτα στέφει ἀμφοτέρους, καὶ κρατήσας αὐτῶν τὰς δεξιὰς, παραδίδωσιν ἀλλήλοις, καὶ λέγει· Εἰρήνη πᾶσιν. 'Ο διάκονος· Τὰς κεφαλὰς ἡμῶν. 'Ο ἱερεὺς τὴν εὐχὴν ταύτην· Κύριε ὁ Θεός ἡμῶν, ὁ ἐν τῇ σωτηριώδει σου οἰκονομία... (ισαγ. p. 318. Καὶ μετὰ τὸ 'Αμὴν, μεταδίδωσιν αὐτοῖς τῆς ζωοποιῦ κοινωνίας, εἴτα λαμβάνει ὁ ἱερεὺς ποτήριον οἴνου κοινὸν καὶ ἐπεύχεται οὕτως. Εὐχὴ τοῦ κοινῶς ποτηρίου· 'Ο Θεός, ὁ πάντα ποιήσας τῇ ἰσχύϊ σου... p. 319. Εὐχὴ εἰς τὸ ἄραι τὰ στέφαν'· 'Ο Θεός ἡμῶν, ὁ παραγενόμενος ἐν Κανᾷ τῆς Γαλιλαίας... p. 320. Εὐχὴ εἰς τὰ παστούσια· Νυμφῶνα καταντήσαντες οἱ δούλοι σου, Κύριε... p. 325.

λ. 190 ὁβ. 'Ακολουθία εἰς μνηστρα XIV β.

'Ἐν εἰρήνῃ... 'Υπὲρ τῆς ἁνωθεν... 'Υπὲρ τῆς εἰρήνης... 'Υπὲρ τοῦ ἁγίου οἴκου... 'Υπὲρ τῶν νῦν μνηστευομένων εἰς ἔνωσιν συζυγίας καὶ συμβιώσεως... 'Υπὲρ τοῦ δούλου τοῦ Θεοῦ... 'Υπὲρ τοῦ παρασχεῖσθαι αὐτοῖς τε καὶ ἡμῖν καὶ πᾶσι τοῖς παροῦσι καὶ συνευχομένοις ἡμῖν πάντα τὰ πρὸς σωτηρίαν... 'Υπὲρ τοῦ εὐλογηθῆναι τὰ μνηστρα ταῦτα... 'Υπὲρ τοῦ ῥυσθῆναι... 'Αντιλαβοῦ, σῶσον... Τῆς παναγίας ἀχράντου... 'Ο ἱερεὺς τὴν εὐχὴν ταύτην· 'Ο Θεός ὁ αἰώνιος, ὁ τὰ διηρημένα συναγαγὼν εἰς ἐνότητα. (ισαγ. p. 311. 'Ο Θεός ἡμῶν, ὁ τὴν ἐξ ἔθνῶν μνηστευσάμενος... p. 311. Чини оканчивається ркюю XVI н. Вмѣсто воцласа: Солι γὰρ πρέπει σιωπῆ· 'Ὅτι πρέπει σοι (πάσα) δόξα... Ἐἴτα λαμβάνει τὰ δακτυλίδια ἀπὸ τῆς ἀγίας τραπέζης ὁ ἱερεὺς καὶ ἐπεύχεται· Κύριε ὁ Θεός ἡμῶν, ἐπίβλεψον ἐπὶ τοὺς δούλους σου τόνδε καὶ τήνδε, καὶ στήριξον τὸν ἀρραβῶνα αὐτῶν ἐν πίστει καὶ ὁμονοίᾳ... Καὶ μετὰ τὸ 'Αμὴν, ἐπιδίδωσι τῷ ἀνδρὶ τὸ χρυσοῦν δακτυλίδιον, τὸ δὲ σιδηροῦν τῇ γυναικί καὶ ἐναλλάσσει αὐτὰ ἐκ τρίτου, καὶ οὕτως κρατήσας ὁ ἱερεὺς τὰς δεξιὰς, συμπλέκει ἀλλήλους, καὶ ἀπρίζεται ὁ νυμφίος τὴν μνηστὴν καὶ ἐξέρχονται.

λ. 121. Ἀκολουθία εἰς εὐλόγησιν γάμου.

Εἰσερχονται εἰς τὸν ναὸν οἱ συναπτόμενοι, καὶ θυμῶν ὁ ἱερεὺς ποι-
εῖ τὴν ἀρχὴν· Εὐλόγησον, δέσποτα. Εὐλογημένη ἡ βασιλεία... Καὶ ψάλλ-
λουσαι τὸν ρχζ'. ψαλμόν. Καὶ τούτου ἀδομένον, ἐξέρχεται ὁ ἱερεὺς εἰς
τοὺς νομφίους καὶ θυμια τούτους, καὶ δοξάζουσιν οἱ ψάλται, εἰσοδεύοντες
τοῦ ἱερέως, ἀκολουθούντων τῶν νομφίων ἄχρι τῶν ἁγίων θυρῶν, καὶ πι-
ρίστανται ὁ μὲν ἀνὴρ εἰς τὸ δεξιὸν μέρος, ἡ δὲ γυνὴ εἰς τὸ ἀριστερόν,
καὶ ἐπιθίδει αὐτοῖς ὁ ἱερεὺς κηρία ἅπτοντα πρὸς ἓνα, καὶ λέγει τὴν συ-
ναπτὴν· Ἐν εἰρήνῃ.. Ἐπὲρ τῆς ἀνωθεν... Ἐπὲρ τῆς εἰρήνης... Ἐπὲρ
τοῦ ἁγίου οἴκου... Ἐπὲρ πάσης ἐπισκοπῆς... Ἐπὲρ τῶν εἰσεβεσταίων...
Ἐπὲρ τοῦ συμπολεμησαί... Ἐπὲρ τῆς πόλεως... Ἐπὲρ εὐκρασίας... Ἐπὲρ
πλεόντων... Ἐπὲρ τῶν συναπτομένων... Ἐπὲρ τῶν δούλων τοῦ Θεοῦ ὁ δεῖνα
καὶ ἡ δεῖνα καὶ τῆς ἐν Χριστῷ συζύξεως αὐτῶν τοῦ... Ἐπὲρ τοῦ εὐ-
λογηθῆναι τὸν γάμον τοῦτον... Ὅπως Κύριος ὁ Θεὸς ἡμῶν χαρίζεται αὐ-
τοῖς τίμιον τὸν γάμον... Ἐπὲρ τοῦ εὐφρανθῆναι αὐτούς... Ἐπὲρ τοῦ πα-
ρασχεῖσθαι αὐτοῖς... Ἐπὲρ τοῦ ῥυσιθῆναι... Ἀντιλαβοῦ, σῶσον... Καὶ στρα-
φεῖς ὁ ἱερεὺς σφραγίζει τὰς κεφαλὰς τῶν συναπτομένων καὶ λέγει· Πρό-
σχωμεν. Ὁ Θεὸς ὁ ἅγιος, ὁ πλάσας τὸν ἀνθρώπον... p. 317. Καὶ στε-
φανοὶ πρῶτον τὸν ἀνδρα, λέγων· Στέφεται ὁ δούλος τοῦ Θεοῦ ὁ δεῖνα
εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς... Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, δόξα καὶ τιμὴ ἐστεφά-
νωσας αὐτὸν καὶ εἰδικας ἐπὶ τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ... εἰς αἰῶνα αἰῶνος.
Ἐἵτα στεφανοὶ καὶ τὴν γυναῖκα, λέγων· Στέφεται ἡ δούλη τοῦ Θεοῦ ἡ
δεῖνα κ τ. δ. 1) καὶ συμπλέκων τὰς δεξιὰς αὐτῶν χεῖρας, λέγει ὁ ἱερεὺς·
Παράλαβε αὐτὴν ἐκ ναοῦ Κυρίου. Καὶ αὐτὴς σφραγίζει τὰς κεφαλὰς αὐ-
τῶν ἐκ γ'. λέγων οὕτως· Ὁ Πατὴρ εὐλογεῖ, ὁ Υἱὸς στεφανοῖ, τὸ Πνεῦμα
τὸ ἅγιον ἀγιάζει. Καὶ λέγει ὁ ἱερεὺς· Εἰρήνη πᾶσι. Τὰς κεφαλὰς. Κύριε
ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὁ ἐν σωτηριώδει... p. 318. Ποcтв „Отче папи“ ὁ
ἱερεὺς· Πρόσχωμεν. Τὰ προσηγιασμένα ἅγια τοῖς ἁγίοις... Ὁ λαός· Εἰς
ἅγιος... Κοινωνικόν· Ποτήριον σωτηρίου. Καὶ μετὰ τὸ ψάλλειν αὐτό, λέ-
γει· Δόξα καὶ τιμὴ... Καὶ μεταδίδει ἀμφοτέροις τοῦ τιμίου σώματος καὶ
αἵματος, καὶ πάλιν ἐκ τοῦ κοινῶ ποτηρίου πρῶτον πίνειν τὸν ἀνδρα, δεύ-
τερον καὶ τὴν γυναῖκα, τρίτον καὶ πάλιν τὸν ἀνδρα ὅλον. Εὐχὴ τοῦ πο-
τηρίου 2)· Ὁ Θεός, ὁ πάντα ποιήσας... p. 319. Καὶ μετὰ τὸ ποτίσαι
αὐτούς, λέγει ὁ ἱερεὺς οὕτως· Ὁ τὸ δωδεκάφυλον τοῦ Ἰσραὴλ εὐλογη-
σας, Αὐτὸς ἔνωσον καὶ διαφύλαξον τοὺς δούλους σου τούτους ἀπὸ πά-
σης ἐπηρείης τοῦ πονηροῦ. Καὶ μετὰ τὸ εἰπεῖν αὐτό, τζακίζει τὸ ποτή-
ριον ὁ ἱερεὺς λέγει· Ζῆς, νεόγαμε, ἡ Τριάς ἡ ἅγια φυλάξει σε. Ἐἵτα
ἀναλαμβάνει ὁ ἱερεὺς τὰ κηρία ἐκ τῶν χειρῶν αὐτῶν καὶ ἐπιθίδει αὐτὰ
τενὶ τῶ πορεύεσθαι ἔμπροσθεν αὐτῶν. Καὶ εὐθὺς ἐκφωνεῖ· Ἐν εἰρήνῃ
προέλθωμεν. Τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν. Καὶ σφραγίζει αὐτούς ὁ ἱερεὺς, λέ-
γων οὕτως· Χαίρετε ἐν Κυρίῳ... Красное. и. и. м. е. е. е. Свѣд. о и. к. о. т. о. р.
з. у. т. р. г. р. к. п. Ватик. библ. с. р. 106. Καὶ εὐθὺς ἐξέρχονται ἀπὸ
ἁγίου ναοῦ.

α. 64. Εὐχή εἰς τεκνοποίησιν.

Ἄγει τούτους ὁ ἱερεὺς ἐνώπιον τοῦ βήματος καὶ ἄπτει κηρούς, καὶ ἰδεὶ τῷ πνευματικῷ πατρί, καὶ τίθησι τὸ εὐαγγέλιον ἐνώπιον αὐτῶν, προσκυνοῦν τὸ ἅγιον εὐαγγέλιον οἱ δύο, καὶ θέτει, ὁ ἱέλων λαμβάνειν τὴν εὐχήν, τὴν χεῖρα τὴν δεξιάν ἐπάνω τοῦ ἁγίου εὐαγγελίου καὶ λέγει ὁ διάκονος· Τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν. Ὁ ἱερεὺς τὴν εὐχήν· Κύριε Ἰησοῦ Χριστέ ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὁ δὲ εὐσπλαγχνίαν ἐλέους κατελιών ἐπὶ σωτηρία τοῦ γένους τῶν ἀνθρώπων, καὶ διὰ τὴν πολλὴν σου χρηστότητα ταπεινώσας ἑαυτὸν καὶ ὑποδείξας ὁδὸν σωτηρίας τῷ γένει τῶν ἀνθρώπων, καὶ διὰ τὴν ἀγάπην τὴν σὴν ἐκτείνας τὰς ἀχράντους σου χεῖρας ἐπὶ τοῦ τιμίου καὶ ζωοποιοῦ καὶ ἀχράντου σου σταυροῦ· Σὺ Κύριε Ἰησοῦ. Χριστέ ὁ Θεὸς ἡμῶν, ἐπίβλεψον τῇ σῇ ἀγιότητι ἐπὶ τὸν δοῦλόν σου τὸν σὸν παῖδα, τὸν ἐκ βρέφους ἁγιασθέντα ὑπὸ σοῦ τοῦ ἱερέως, καὶ ὡς ἐπέβλεψας, Κύριε, ἐπὶ τὴν σὴν ἡγιασμένην Μητέρα, παρεστῶτος τοῦ ἡγχιημένου σου μαθητοῦ Ἰωάννου, καὶ εἰπὼν αὐτῇ γύναι, ἰδοὺ ὁ υἱός σου, εἶτα τῷ μαθητῇ ἰδοὺ ἡ μήτηρ σου, καὶ ἅπ' ἐκείνης τῆς ὥρας ἐκλήθη αὐτῇ Ἰησοῦς. Αὐτὸς Δέσποτα φιλόνηρωπε, ἀνοῖξον τὰ ὦτα τῆς καρδίας τοῦ δούλου σου ὁ δεῖνα καὶ φώτισον τὸν νοῦν καὶ τὴν διάνοιαν αὐτοῦ, ἵνα ἀμέμπτως καὶ σωφρόνως φυλάξῃ καὶ τηρήσῃ τὰ πιστά, ὡς υἱὸς ἀγαπητὸς τῷ πατρὶ αὐτοῦ, καὶ τὰ σὰ προστάγματα, Κύριε, βεβαιῶν, καὶ τῆς θείας σου φωνῆς ἐπηγούμενος ποιήσῃ τοῖς τοῦ ἄρχοντος Νικοδήμου λέγουσι· εἴαν μή τις γεννηθῆ ἄνωθεν, οὐ μὴ εἰσελεύσεται εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν. Αὐτὸς καὶ νῦν, φιλόνηρωπε Κύριε, εὐλόγησον καὶ τὸν δοῦλόν σου ὁ δεῖνα, ἀναγεννῶν αὐτὸν τῷ Πνεύματι σου τῷ ἁγίῳ εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν, καὶ εἰς ζωὴν αἰώνιον. Ὅτι σοῦ ἐστὶν ἡ βασιλεία καὶ ἡ δύναμις... Καὶ μετὰ τὴν εὐχήν ἐπαίρει αὐτὸν ὁ ἱερεὺς ἔμπροσθεν αὐτοῦ καὶ γυρίζει αὐτὸν γ'. τὴν ἁγίαν τράπεζαν, καὶ μετὰ τοῦτο πίπτει καὶ προσκυνᾷ τὴν ἁγίαν τράπεζαν, καὶ εἰπὼν οὕτως· ἐκτείνει ὁ πατὴρ ὁ πνευματικὸς τὰς χεῖρας εἰς τὰ ἅγια διάστυλα, καὶ γυρίζει αὐτὸν ὁ ἱερεὺς γ'. ἐκ τῶν μασχαλῶν αὐτοῦ, λέγων αὐτῷ· Τί λαμβάνεις; Ἀπόκρισις· Υἱὸν θετὸν ἀπὸ ἐκκλησίας, γ'. Καὶ εὐθέως παραδίδει αὐτὸν ὁ ἱερεὺς τῷ πνευματικῷ αὐτοῦ πατρὶ, λέγων· Σήμερον παραλαμβάνεις τὸν πνευματικόν σου υἱόν, διὰ πρεσβειῶν τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου, τῶν τιμίων ἀρχαγγέλων ἐπουρανίων δυνάμεων, τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ προφήτου Προδρόμου καὶ βαπτιστοῦ, τῶν ἁγίων ἐνδόξων πανευφρόνων ἀποστολικῶν καὶ παντῶν αὐτοῦ τῶν ἁγίων, καὶ εἰπὼν οὕτως βάζει αὐτὸν εἰς τὸν κόλπον τοῦ πνευματικοῦ πατρὸς αὐτοῦ καὶ σκεπάζει αὐτὸν μετὰ κολοβίου παλαίου, ἃν δὲ ἐστὶ γυνὴ μετὰ μακκάβη (sic) αὐτοῦ, καὶ εἰπὼν οὕτως ὁ ἱερεὺς, ἐκφώνησις· Ὅτι σὺ εἶ ὁ εὐλόγιον καὶ ἀγιάζων... Διὰ ῥήσεων ἐκβάλλει αὐτὸν ἐντεῦθεν καὶ πίπτει εἰς τοὺς πόδας αὐτοῦ γ'. ὁ υἱός, καὶ ἀσπάζεται αὐτὸν ὁ πατὴρ καὶ ἀπέρχεται ἐν εἰρήνῃ, δεξιάζοντες Πατέρα Υἱόν καὶ Πνεῦμα ἅγιον εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων.

Ἀμήν.

α. 113. Εὐχή ἐπὶ τεκνοποιουμένων.

Κύριε Ἰησοῦ Χριστέ ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὁ φυλάσσων τὰ νήπια καὶ διατρέφων καὶ εἰπὼν, ὡς ἀγαθὸς· μὴ κωλύετε αὐτὰ ἐρχεσθαι πρὸς με· τῶν γὰρ τοιούτων ἐστὶν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν. Αὐτὸς Δέσποτα, φυλάττει καὶ ταῦτα καὶ ὑποδεξάμενος διὰ τὸ ἅγιον ὄνομά σου τῇ πατρικῇ σου κηδεμονίᾳ, συνέπων καὶ ὁδηγῶν αὐτοὺς φυλάττειν καὶ ποιεῖν τὰς ἐντολάς σου, ὅπως τυχῶσι τῆς ἐπουρανίου σου βασιλείας. Χάριτι καὶ οἰκτιρμοῖς καὶ φιλονηρωπείᾳ τοῦ μονογενοῦς... Εὐχή τῆς κεφαλοκλισίας· Δέσποτα, ὁ τῆς κτισσεως πατρὸς δημιουργός, ὁ ἐν τῷ πρώτῳ Ἀδάμ. Γρηγ. p. 562.

α. 58. Εὐχή εἰς ἀρραβῶνα γάμου.

Ὁ τῷ παιδί τοῦ πατριάρχου Ἀβραάμ συμπορευθεὶς ἐν τῇ Μεσοποταμίᾳ, στελλομένῳ νυμφεύσασθαι Ἰσαάκ γυναῖκα, καὶ διὰ μεσευθείας υἱοδουλεῖται ἀρραβωνιάσασθαι αὐτῷ τὴν Ρεβέκκαν ἀποκαλύψας. Αὐτὸς, φιλιθρῶπε Κύριε, εὐλόγησον τοὺς δούλους καὶ στήριξον παρ' αὐτοῖς τὸν λαλιθρῶτα λόγον, καὶ βεβαίωσον τὴν τελειότητα τῆς παρά σου ἀγίας αὐτῶν ἐνώσεως· σὺ γάρ ἀπ' ἀρχῆς ἐδημιούργησας ἄρσεν καὶ θῆλυ ἐποίησας αὐτούς, καὶ παρά σου ἀρμόζεται ἀνδρὶ γυνή εἰς βοήθειαν καὶ διαδοχὴν τοῦ γένους τῶν ἀνθρώπων, τοὺς συμπρόντας δὲ καὶ συνευχόμενους ἀγίασον καὶ διαφύλαξον εὐχαῖς καὶ πρεσβείαις τῆς ἀγίας Θεοτόκου καὶ ἀειπαρθένου Μαρίας. Ὅτι σὺ εἶ φύλαξ καὶ σκέπη πάντων ἡμῶν, ὁ Θεός· καὶ σοὶ τὴν δόξαν ἀναπέμπομεν.

α. 143. Εὐχή εἰς τὸ ἐπάραι τὰ στεφάνια ἐκ τοῦ θαλάμου.

Κύριε ὁ Θεός ἡμῶν, ὁ παραγεγόμενος ἐν Κανά τῆς Γαλιλαίας (Goug. p. 322).

α. 40. Εὐχή εἰς τὸ λῦσαι παστόν.

Σύμφωνα καταντούσαντες οἱ δούλοι σου, Κύριε. pag. 325. Εἰρήνη, πᾶσι. Τὰς κεφαλὰς... Κύριε ὁ Θεός ἡμῶν, ὁ θαλάμον εὐτρεπήσας, ἀξίωσον πάντας τοὺς ἐν νόμῳ καὶ στεφάνῳ ἀφθαρσίας, ὡς ἑπαῖλλον παρθενοείας τούτους κατακοσμῶν, αὐτὸς Δέσποτα, τοὺς δούλους εὐλόγησον¹⁾, καὶ κατὰ τὴν εὐλογίαν τοῦ πατρὸς ἡμῶν Ἀβραάμ, Ἰσαάκ καὶ Ἰακώβ, γάρρισαι αὐτοῖς ὑγίαν ψυχῆς καὶ σώματος, παιδοποιῆσαι²⁾, γῆρας τίμιον. Ὅτι σὸν τὸ κράτος. Καὶ λέγει· Ἐλέησον ἡμας... Ἐτι θεόμεθα ὑπὲρ τῶν οὐλύων... Ὅτι ἐλεήμων... καὶ ἀπολύει.

α. 60 ἠβ. Εὐχή ἐπὶ σπόρου.

Εὐλογητός εἶ, Κύριε ὁ Θεός τῶν πατέρων, ὁ ἐν ἀρχῇ ποιήσας τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν καὶ κελεύσας αὐτὴν βλαστάνειν παν σπέρμα σπόριμον κατὰ γένος καὶ καθ' ὁμοιότητα, ὁ πλάσας τὸν ἀνθρώπον κατ' εἰκόνα σὴν καὶ ὁμοίωσιν καὶ κελεύσας αὐτὸν ἐργάζεσθαι τὴν γῆν καὶ ἀρχειν πάντων τῶν ὑπὸ σου κτισθέντων, ὁ προσδεξάμενος Ἄβελ τοῦ δικαίου τὰ θύρα, ἐπιθε καὶ ἐπὶ τὴν κτίσιν σου ταύτην, ἐπ' ἐλπίδι τῆς σῆς ἀναστάσεως μέλλουσαν σπεύρεσθαι, καὶ εὐλόγησον, καὶ αὔξησον, καὶ παράσχου τῇ γῇ τὸν μακαρισμὸν τῆς ἐν Αἰγύπτῳ γῆς, καὶ τελεσθροῖαν εὐδόκησον παρασχεῖν τοῖς οἰκέταις σου, ἣν παρέσχου τῷ θεράποντι σου Ἰσαάκ τῷ πατριάρχῃ τὴν ἑκατοστειούσαν, τοὺς ἀύλακας αὐτῆς μέθυσον ἐν ἐπισκέψει, εὐκρατον ἀέρα θός καὶ ἐπωφλεῖ, πλήθουν τὰ γεννήματα αὐτῆς ἐκρέβειν τοῖς δούλοις σου ἐν τριάκοντα καὶ ἐν ἑξήκοντα καὶ ἐν ἑκατόν, καὶ εὐλόγησον τὸν στέφανον τοῦ ἐνιαυτοῦ τῆς χρηστότητός σου. Ἐνα ἐρχόμενοι οἱ δούλοι σου ἐν ἀγαλλιάσει αἴρωνται τὰ ὄραματα αὐτῶν, σε δοξάσωσι τὸν μόνον ἀληθινὸν ἐπὶ πάντων ὄντως ὄντα Θεόν. Σὺ γάρ εἶ ἡ ζωὴ ἡμῶν ἢ ἀφραστός καὶ ἀνέκλειπτος καὶ σοὶ τὴν δόξαν...

ΕΙΚΑΣΤΙΚΟ

ΥΛΙΚΟ

1. ΓΑΜΗΛΙΑ ΔΑΚΤΥΛΙΔΙΑ

1.α. Γαμήλιο δακτυλίδι με απεικονίσεις
γαμήλιων σκηνών

1.β. Γαμήλιο δακτυλίδι με απεικόνιση
νεόνυμφου ζευγαριού

1.γ. Χρυσό γαμήλιο δακτυλίδι με απεικόνιση
ζευγαριού που το ευλογεί ο Χριστός (Παρίσι, Μουσείο του Λούβρου)

1.δ. Χρυσό γαμήλιο δακτυλίδι με απεικόνιση Κων/λη, 10^{ου} – 11^{ου} αι.

1.ε. Χρυσό γαμήλιο δακτυλίδι Κων/λη, 3^{ου} – 4^{ου} αι

1.στ. Χρυσό γαμήλιο δακτυλίδι

1.η. Χρυσό γαμήλιο δακτυλίδι.

1.θ. Γαμήλια δακτυλίδια που παρουσιάζουν το ζευγάρι και το Χριστό ανάμεσά τους. Αναγράφεται η λέξη ΟΜΟΝΟΙΑ. Τέλη 6^{ου} αι.

1.ι. Διάμ. σφενδόνης 1,1, διάμ. στεφάνης 2 εκ. Χρυσός. Αρχές 6ου αι. Άγνωστης προέλευσης. Αθήνα, Μουσείο Π. και Αλ. Κανελλοπούλου,

2. ΛΟΙΠΑ ΓΑΜΗΛΙΑ ΚΟΣΜΗΜΑΤΑ

2.α Χρυσό περικάρπιο
Αθήνα, Μουσείο Π. και Αλ. Κανελλοπούλου

2.β. Χρυσό μπρασελέ,
Παρίσι, *Cabinet des Medailles*

2.γ. Χρυσό περικάρπιο. 11^{ος} αι.
Αθήνα, Μουσείο Κανελλόπουλου

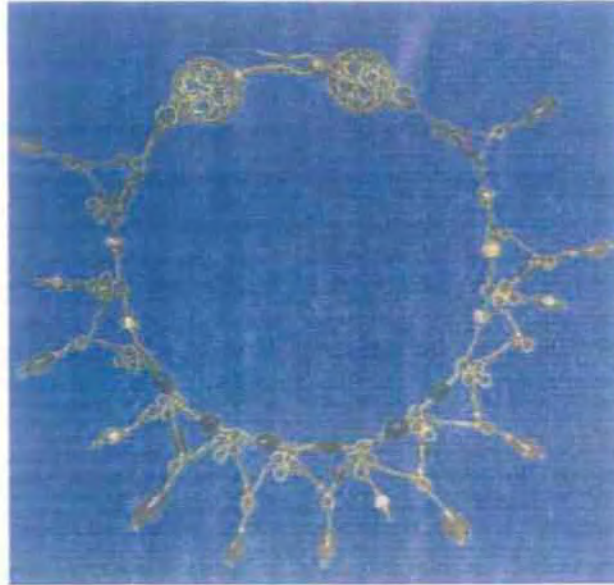
2.δ. γαμήλια ζώνη

2.ε. Γαμήλια ζώνη. Μήκ. 95 εκ. Χρυσός
με σφυρήλατο διάκοσμο. 7ος αι.
Από το θησαυρό Κρατήγου Μυτιλήνης.
Αθήνα, Βυζαντινό Μουσείο

2.στ. Γαμήλια ζώνη. Ύψ. 7,5, μήκ. 40 εκ.
Χρυσός, διαμάντια, καρχηδόνοι, σμάλτο. Β' μισό 17ου αι.
Κωνσταντινούπολη. Αθήνα, Μουσείο Μπενάκη.

2.ζ. Περιδέραιο

3.η. Περιδέραιο Μήκ. 38 εκ.
Χρυσός και ημιπολύτιμες πέτρες, 7ος αι.
Άγνωστης προέλευσης.
Αθήνα, Μουσείο Π. και Αλ. Κανελλοπούλου

3. ΓΑΜΗΛΙΑ ΣΤΕΦΑΝΑ

3.α. Διάμ. 17-19, ύψ. ταινίας 5 εκ.
Χαλκός επικασσιτερωμένος. 10ος αι.
Αγορά (πιθανώς από την Κωνσταντινούπολη).
Αθήνα, Βυζαντινό Μουσείο, Β.Μ. 7663α-β

3.β. α) Διάμ. 18,5x18,7, μέγ. ύψ. 13,9 εκ.
β) Διάμ. 18,5x19, μέγ. ύψ. 14,5 εκ.
Ασήμι επιχρυσωμένο και γυάλινες πέτρες.
19ος αι. Φιλιππούπολη. Αθήνα, Βυζαντινό Μουσείο,

3.γ. Διάμ. 18 εκ. Ασήμι επιχρυσωμένο και γυάλινες πέτρες.
19ος αι. Μικρά Ασία (:). Αθήνα, Βυζαντινό Μουσείο

3.δ. Διάμ. 18x17, ύψ. (με το σταυρό) 16,4 εκ.
Ασήμι. 19ος αι. Μικρά Ασία.
Αθήνα, Βυζαντινό Μουσείο,

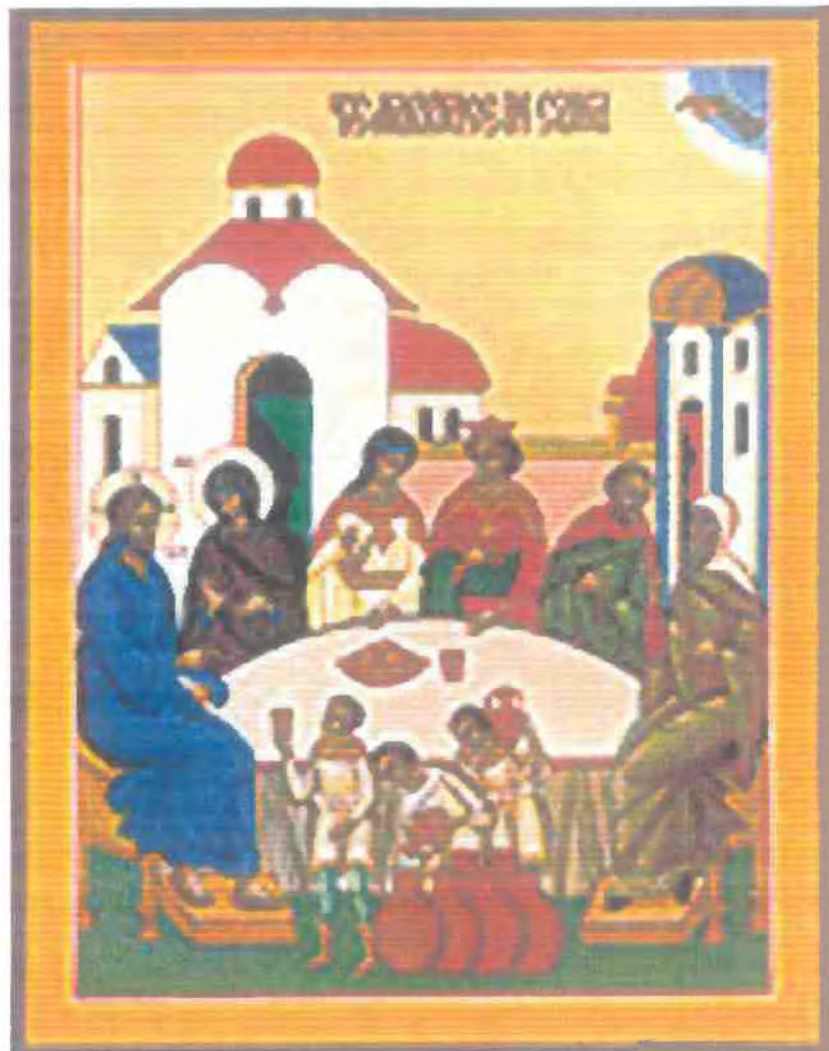
3.ε. Διάμ. 18,8x15,7 και 18,4x16,4, ύψ. 6-12 εκ.
Ασήμι επιχρυσωμένο. 1900.
Ταρσός Μικράς Ασίας. Αθήνα, Βυζαντινό Μουσείο, Κ. Πρ. 139

3. ΑΝΑΠΑΡΑΣΤΑΣΕΙΣ ΤΟΥ ΓΑΜΟΥ ΤΗΣ ΚΑΝΑ

3.α.

3.β.

3.γ.

3.δ.

Ο Γάμος στην Κανά. Λεπτομέρεια. Τοιχογραφία στο ναό του Αγίου Νικολάου Ορφανού, Θεσσαλονίκη, 1310-1320.

4. ΛΟΙΠΟ ΕΙΚΑΣΤΙΚΟ ΥΛΙΚΟ

4. α. Απεικόνιση σε ελεφαντοστό του γάμου Ρωμανού και Ευδοκίας

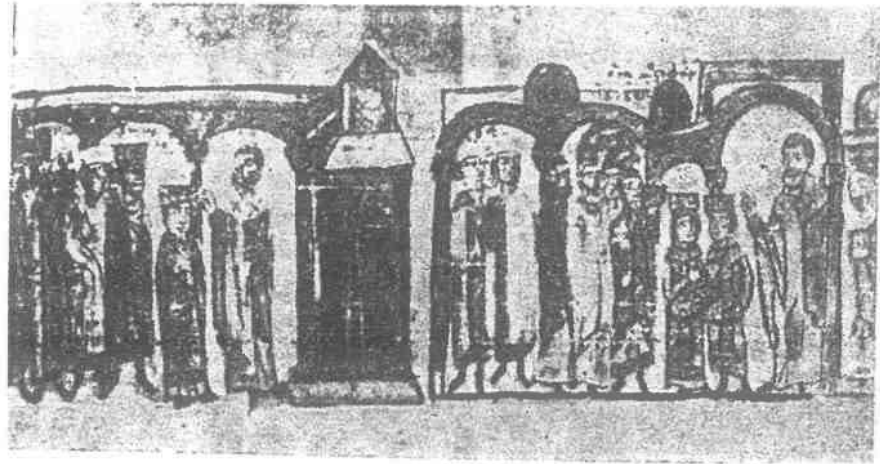
αὐτὸς ὁ εἰς ἐμά τινος ἀκτῆ· μετὰ χρόνον γάρ τινά· προαλλέται παρὰ κοίμω μερῶν ζασιλῆος· τὸν κασιλῆον·
 τὴν μίσησάν τὸν κασιλῆον κίον τῆ· καὶ γυναικὶ σὺ ζῶσας· ἀπὸ περὶ αὐτὸν σὺ μίσησας· καὶ κάλλι καὶ σὺ μίσησας
 σὺν τῶν πρῶτων τῶν πρῶτων τῶν πρῶτων τῶν πρῶτων

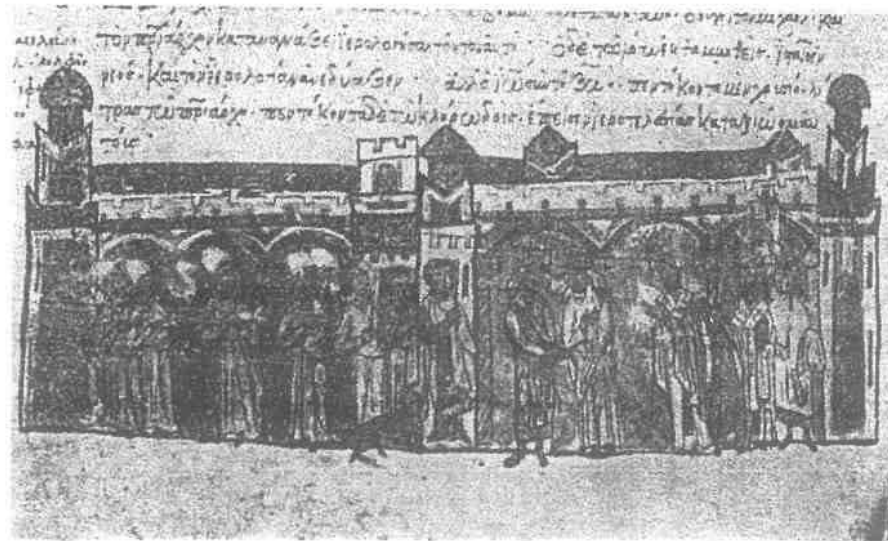
ὕτις ἐκ τῶν ἀγαθῶν τῶν παρὰ πύλιν φρονίσει καὶ ἀνεΐαθα βουί τὸν ἵκρον· τὸν γένου κατὰ τὸν πῦλιν
 μαρτίναν κίον· τὸν τοῦδε χρόνου καὶ προσήκον τῆσ προσ τὴν κασιλῆον τὸν κασιλῆον σὺ μίσησας
 ἐκ τῶν ἀγαθῶν τῶν παρὰ πύλιν φρονίσει καὶ ἀνεΐαθα βουί τὸν ἵκρον· τὸν γένου κατὰ τὸν πῦλιν

·Η ὑποδοχή τῆς νύμφης παρὰ τὰς Πηγὰς
(J. Strzygowski, Das Epithalamion des Palæologen Andronicos II. BZ, 10.552).

1. Ἡ στέφνις καὶ τὸ στεφανίωμα βασιλέως
(G. Millet, Hautes Études, No 1080).

2. Ἡ ἐν τῷ ναῷ τελετὴ τοῦ στεφανώματος;
(G. Millet, Hautes Études, No 1234).

1. 'Ο πατριάρχης πρὸ τοῦ ἱεροῦ βήματος τελεῖ τὸ στεφάνωμα
(G. Millet, Hautes Études, No 85).

2. Το γαμήλιον συμπόσιον
(G. Millet, Hautes Études, No 890).